

KERETEK KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG HATÁRÁN

Az Aranyrákány keletkezéstörténetéről

Valamely szöveg változataiban és a köztük való választásokban létezik. Ebben a kijelentésben az annak két felét összekapcsoló ést fontosabbnak tartom, mint a mondatban foglalt egyik vagy másik állítást önmagában. Minden tudománynak, így a szövegekkel, azok történetével való tudós bíbelődésnek is megvannak a maga Szküllái és Kharübdisei. A szövegkiadás gyakorlatának például éppúgy érdemes elkerülnie az *egyedüli*, azaz végső és változatlan szöveg idealisztikus ábrándját, mint ahogy a *kizárólag* változataiban létező szöveg naivan pozitivistá fölfogását. Míg előbbi – a szöveget múzeumba zárva – ellenáll az emberi szabadságvágy és történetiség mindegyre megújuló, magunkat és a világot másképpen láttató értelmezésigényének, addig az utóbbi a filológia értelmező eleveenségét a kézzelfogható tények leírt halmazába menekülve áldozza föl, a választásoktól való tartózkodás álságos eszméjét állítva a szabad – mert körültekintő tudósi megfontoláson alapuló – döntések helyébe. Közhelyesen fogalmazva: előbbi azt nem ismeri föl, hogy minden döntés veszteséggel jár; utóbbi abban vét, hogy ennek orvosságát a választás elkerülésében hiszi. Ami ugyanis veszteségnek tűnik föl, a kizárt lehetőségek virtuális sokasága, éppen hogy az szolgálhat a megvalósított döntés olyan háttéréül, amely felől s amelynek vonzásában a választások értéket és értelmet nyernek. Bár a két szélsőséges fölfogás meglepő mód találkozik merev elméleti előföltevéseiben, közöttük a lehetséges hozzáállások széles skálája nyílik meg. Hasonló a helyzet a szövegértelmezés munkájával. Egyik oldalon

a mű történeti bezárása áll, amely a keletkezés valamely körülményének allegóriájává egyszerűsíti a szöveget, biografikus-szociológikus példázatként távolítva, sőt szakítva el azt olvasóitól; másfelől pedig a műveknek a jelen élethelyzethez való naiv hozzáidomítása, ezáltal épp történetietlen kisajátítása tűnik föl – nyitott és figyelmes elsajátítás helyett. Erre a nyitottságra szeretnék törekedni akkor, amikor a következőkben Kosztolányi *Aranysárkány*-nak keletkezéstörténetét mind életrajzi – a megírás ösztönzéseit kutató –, mind textológiai – a szöveg létrejöttét és alakulását követő – nézőpontból szemügyre igyekszem venni. Ennek során olyan filológiai szemléletet próbálok érvényesíteni, amely feladatul nem a szöveg vagy jelentés stabilitásának hajszolását, hanem éppen eme ábránd tudatosítását és kimozdítását jelöli meg, miközben maga mégis állításokat fogalmaz meg. Ennek során igyekszem nem elfeledni vagy elfedni, hogy mind a szöveg és a szövegekben hagyományozódó életrajz kapcsolatát, mind a szövegváltozatok egymáshoz fűződő viszonyát vizsgálva egyaránt *értelmező* munkát végzek.

AZ „ELSŐ LÖKÉS”

Az „alkotás természetéből következik, hogy nem létezhet olyan írói mű, mely ne volna önéletrajzi eredetű” – életrajz és értelmezés közül azonban „egyik sem helyettesítheti a másikat”.¹ Másképp fogalmazva a szerzői életrajzról, a keletkezés koráról és történelmi összefüggéseiről alkotott képünk, tudásunk szerepe nem az olvasás *értelmi és érzelmi* munkájának kiküszöbölésében, megspórolásában rejlik, tehát éppen nem a mű megfejtésében, hanem az értelmezés terének, játékának és kérdéseinek kibővítésében keresendő. Hogy azonban ennek ellenkezője is kísért, azt Kosztolányi *Hogy születik a vers és a regény?* című esszéjének az alkotáslélektan eredményeit illető kétkedése is sejteti. Némely „jóhiszemű, lelkes rajongók [...] tényleg abban a hiszemben van-

¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 325.

nak, hogy az élmény azonos az alkotással, s elég az élményt rátenni a papírra”.² Pedig a költő hagyja, „hogy a nyelv munkatársa legyen, és az érezzen, gondolkozzék helyette”, részint így haladva meg saját részlegességét és esetlegességét – „élő viszonyban [...] az egész étellel”.³

Kosztolányi vall saját regényeinek ihletéről is ebben az 1931-es írásában. Amit mond, a filológiai kutatások részben cáfolták vagy megkérdőjelezték. Vélhetjük úgy, hogy az elmesélt ihletforrások az alkotáslélektan esetlegességét kívánják tudatosan példázni a mellékes és lényegtelen adalékok említése révén. De arra is gyanakodhatunk, Kosztolányi csupán játszik, talán a rejtélyt akarván növelni, talán az olvasót izgatni. S még ha a műveket nem is állítjuk szembe az életrajzzal, nem játszunk ki az íróval szemben, az alkotói beállítottság nyomatéka a mű–olvasó viszonyban kétes sikerrel kecsget csupán. Mert bizony nem az alkotás és keletkezés az, ami igazán érdekesként tűnik föl, nem a műveknek az efféle eredetből remélhető „megoldása”, hanem – Kosztolányi gyakran használt szavával – a művek élete, kevésbé patetikusan, de nem kevésbé többértelműen: változandósága.

Azt olvassuk tehát a sárszegi gimnázium körül szövődő regényről: „Az *Aranysárkány*-hoz az első lökést tízéves érettségi találkozonk adhatta. Szerettem volna ismét diák lenni, és meg is valósítottam ábrándomat.”⁴ A *feltételes* előrémlő érettségi találkozó sajátos köztes időbeli helyzetben van: eleve az iskolai évekre emlékeztet, miközben egy megírandó regény ösztönző ötletét adja. Kosztolányi kiindulópontként hivatkozik rá, miközben ezzel vissza is vezet az olvasót a távolabbi múltba, az érettségiig s tovább, az iskola világába. Oda, ahol a regény első fejezetei is zajlanak, a közelgő érettségi légkörében; az utolsó előtti fejezet pedig – jóllehet nem érettségi találkozót ír le, mégis, a cselekmény után kilenc évvel, nyíltan is megelőlegezve azt – Csajkás

² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Hogyan születik a vers és a regény? Válasz és vallomás egy kérdésre* = *Uó., Nyelv és lélek*, szerk. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 463.

³ *Uó.*, 464., 465., 464.

⁴ *Uó.*, 469.

Tibor és Huszár Bandi beszélgetésével körképet ad a volt osztálytársakról s tanárokról, a regény szereplőiről.⁵

Nem találtam rá adatot vagy utalást, hogy az *Aranysárkány*-nak mint regénynek, avagy legalábbis mint nagyobb elbeszélő kompozíciónak az ötlete már 1913-ban, a tízéves érettségi találkozó évében felötlött volna. S ha fölmerült is, aligha nőhetett volna túl a puszta ötleten, amelynek kidolgozása többek közt más regények írása folytán halasztódott. Elsőre az is elképzelhető, tévesztésről van szó, netalán a regény szövegét *tudatosan* idéző tévesztésről. Netalán Kosztolányi nem 1913-ra, hanem a húszéves érettségi találkozóra, 1923-ra szeretett volna utalni, amint azt némiképp lebegtetve Kosztolányiné életrajzi könyve is teszi majd.⁶ Amennyire azonban 1913 túl messze esik időben a regény kidolgozásától, 1923 túl közel van hozzá: kérdéses, hogy a legelső lökéstől – akár még Kosztolányi feszített munkatempójával és legendásan gyors írni tudásával is – elegendő lehetett-e szűk, *nem egész* egy esztendő a regény teljes megírásához. Egy efféle állítás könnyen az (ön)mitizálás gyanújába is keveredhetik. Ráadásul azt is érdemes tekintetbe venni, hogy Kosztolányi leghosszabb, legterjedelmesebb egységes kidolgozású – nem korábban, akár sorozatszerűen írott szövegekből szerkesztett – könyvéről van szó.

A kérdést egy korábbi, a regény megírásához időben sokkal közelebb eső beszélgetés válaszolja meg: 1926 karácsonyán Somlyó Zoltán kérdezte Kosztolányit regényeiről, valamint szülőföldjéről a Bácsmegyei Napló hasábjain. Itt az író ekként emlékezik vissza:

Egyszer hat éven át nem voltam otthon. Aztán Sziciliából, Nápolyból jövet, hazamentem. Karácsonykor volt. Ennél izgalmasabb utazásra nem emlékszem és ennél nagyobb élményre, pedig jártam már Párisban, Olaszországban, Németországban,

⁵ Az 1932-es, címlapja szerint „átdolgozott, ifjúsági kiadás” ennek megfelelő utolsó fejezete egy évvel későbbre tolódot, s eleve a *Tíz év múlva* címet viseli: „Már a tizedik [év] szállt el azóta. [...] Most lesz a tízéves találkozásunk” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*, Genius, Budapest, é. n. [1932], 246., 248. [A továbbiakban: ASIfj.]

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Révai, Budapest, 1938, 252. Vö. még KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 213.

Belgiumban... Egész idő alatt a peronon voltam, várom, hogy mikor tűnnek föl az otthoni szólók... Apám az ablakban várt rám... Ennek a viszontlátásnak köszönöm az »Aranyárákány« című regényem születését. Ezt a regény diákkori emlékeimről irtam. A régi dolgok... a régi gázlámpa... ez jelenti nékem az otthon, az igazi életemet. A többi: csak játék. A temető... a régi uccák... ezek a fontosak: a szimbólumok, amelyek szentté válnak az emlékezésben.

– Az érettségi találkozó idejére esett ez a látogatásom otthon. A sok barát... Kisérteties megdermedése volt ez a multnak. Egy évig irtam a regényt, akkor rögtön elkezdtem a munkát. Ez a legvaskosabb regényem. Addig is sokat és folyton otthonról álmodtam és akkor láttam a különbséget az álom és a valóság között...

– Sokat ültem az »Aranyárákány«-ban, a Városi kávéházban. Valóságos zarándoklás volt ez. Csak ott vagyok én otthon... A régi otthon patriarkális szellemét már nem találtam: orosz menekültek, a fiatalokban bizonyos futurista tendencia... Ez furcsa volt. Én ezen már rég tulvagyok... Éreztem, hogy társalanná lettem...⁷

Annak okát, hogy Kosztolányi évekig nem járt otthon, nem valamiféle családi feszültségben kell keresni, hanem a világháború s az azt követő évek történelmi viszonyaiban. Emellett a regény megírásának egy évére történő utalás is egyértelműsíti, hogy a pontos évszám megjelölésének hiányában is csak a húszéves érettségi találkozóról lehet szó, tehát Kosztolányi 1923-as otthoni láto-

⁷ SOMLYÓ Zoltán, *Kosztolányi Dezső házatájáról. A költő nyilatkozik regényeiről, otthoni dolgokról, Milkó Izidorról, Fenyves szerkesztőről, a mai fiatalságról, fiáról: Ádámról, a mozirol és a rádióról*, Bácsmezei Napló 1926. dec. 25., 40. (A riportot a Kosztolányi-forrásgyűjtés munkája tárta föl, s vette lajstromba a bácskai lapok Kosztolányira vonatkozó cikkeinek hálózati listájában: *A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*, <http://kosztolanyioldal.hu/bacsikai-sajto-anyagaban-talalhato-kosztolanyira-vonatkozó-irodalom>) Alighanem ennek alapján készült, de Szabadkáról értelemszerűen nem szól, s így az *Aranyárákányt* sem tárgyalja SOMLYÓ Zoltán, *Négyszemközt Kosztolányi Dezsővel*, *Literatura* 1927/9., 307–309.

gatásáról. Ezzel a beszélgetés egy fontos kérdésre választ ad, ám további kérdéseket is támaszt.

Először is bizonyos, hogy Kosztolányi 1923 karácsonyát nem töltötte szüleivel. Túl az ezen a napon Budapestről keltezett levélén,⁸ erre utal az édesapa által 1923. december 21-én írott levél zárлата: „Adja Isten, hogy a távolban egészségesen és boldogan tölthessétek el a szent estét és az utána következő ünnepnapokat”.⁹ Szintúgy megerősítik ezt Kosztolányi 1925. szeptember 5-én kelt sorai, amelyek egy elhalasztott szabadkai látogatás feszült fájaldalmát hivatottak enyhíteni: „Bármennyire is szeretnélek benneteket látni a jövő héten, vagy inkább még ma, különösen betegségéből föllábadt édesanyámat, sokkal stílszerűbbnek és idillibbnek tartanám, ha mindhárman a karácsonyi ünnepekre rándulnánk le hozzátok. [...] mi még karácsonykor nem voltunk nálatok, nagyon régen nem álltunk együtt a karácsonyfa mellett.”¹⁰ A karácsonyi időpont tehát téves, talán a riporttálcás megjelenésének időzítése indokolhatta – akár tudatos, akár tudattalan torzításként. Emellett arról sincs tudomásom, hogy Kosztolányi 1923-ban – különösen télen – Olaszországban járt volna.¹¹ Nápolyt viszont az azt követő évben, 1924 nyarán valóban meglátogatta,¹² s Itáliából hazatérve csak rövidebb időt töltött ott-

⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, s. a. r. Réz Pál, Osiris, Budapest, 1996, 835. levél, 488. [A továbbiakban: KDLev.]

⁹ *A Kosztolányi család levelezéséből*, s. a. r. DÉR Zoltán, Veljko Vlahović Munkásegyetem, Szabadka, 1988, 68. levél, 92. [A továbbiakban: KCsalLev.]

¹⁰ KCsalLev 131. levél, 215, KDLev 888. levél, 514–515; majd vö. az apa válaszával: KCsalLev 132. levél, 216.

¹¹ Ha mégis föltesszük, nem lehetett több néhány napnál, s alighanem annak az Antonio Widmarnak a meglátogatása lett volna a célja, akit Kosztolányi épp 1923 májusának végén keresett föl levélben *A véres költő* olasz megjelentetésének esélyét vélelmezvén (KDLev 823. levél, 483). Csakhogy Widmar tudomásom szerint nem Szicíliában tartózkodott, a találkozó pedig nagyjából egy évvel később eshetett meg. Legalábbis ezt a szándékot fejezi egy 1924 nyarán küldött rövid levél a – zárлата alapján éppenséggel – rég nem látott barátnak („hosszú idő után megszoríthassam kezét” – KDLev 849. levél, 496). Hazatérvén, októberben, Kosztolányi pedig édesapjának ír Widmarról, „kit most helyeztek ide az olasz követségre” (KCsalLev 100. levél, 155, KDLev 865. levél, 503).

¹² Lásd KCsalLev 86., 88–89., 92. levelek, 128–130, KDLev 851–853. levél, 496–497; valamint KOSZTOLÁNYI Dezső, *Lucia a viharban. Nápolyi kép* = Uő., *Európai képeskönyv*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 76–77.

hon, mielőtt feleségével és fiával együtt lábadozó édesapjához utazott Szabadkára.¹³

Ha elfogadjuk, hogy Kosztolányi emlékezetében – s így majd részben a feleség életrajzi kötetében is – ennyi minden összekavarodhatott: az 1923-as érettségi találkozó, az 1924-es olasz és azt nem sokkal követő szabadkai látogatás, az 1925-ös bácskai karácsony a szülőknél, akkor egy pillanatra még az 1923-as események is bizonytalanná válhatnak. S ha nem az év karácsonyán, vajon mikor járhatott otthon Kosztolányi? Szerencsére az utazás tényét az írónak és vele tartó feleségének visszaemlékezései mellett közvetetten az édesapával folytatott levelezés is igazolja. Az 1924-es látogatás előtt ugyanis a szabadkai hölgy rokonok ismét előveszik „a tavaly megkísérelt, de akkor nem sikerült felolvasó és szavaló matiné” ötletét.¹⁴ Habár az 1923-as est megtartását alighanem a hatóságok megakadályozták, végül is nem engedélyezhették,¹⁵ Kosztolányi és felesége még szabadkai látogatásuk alatt is készültek rá.¹⁶ Ez a szabadkai tartózkodás végül is kora őszre tehető, s legalábbis igen valószínűtlen föltételezni, hogy ne kötődött volna egybe az érettségi találkozóra történt utazással.¹⁷

¹³ Lásd KCsalLev 94–99. levelek, 140, 143, 146, 150–151, KDLev 862. levél, 501: Kosztolányiék végül is szeptember 25. után, talán 27-én érkeztek Szabadkára, és október 1-jén már vissza is mentek Budapestre. A látogatást megelőző budapesti tartózkodásra már csak az utazáshoz szükséges hivatalos papírok intézése miatt is szükség lehetett.

¹⁴ KCsalLev 94. levél, 140; vö. KCsalLev 94–96. levél, 138–139, 143, 146, KDLev 862. levél, 501.

¹⁵ Vö. KCsalLev 94. levél, 140–141: „ha nem is akadályozhatják meg a matiné megtartását [...], ha a hivatalos hatalom mellétek áll is”.

¹⁶ Vö. *Uo.*: „kész és teljesen kidolgozott programmal jöjtek és ne készülj, édes fiam, te itt a mi körünkben az elmondandó vagy felolvasandó dolgokra [...]; Ilona se itt kezdje szavalgatni a »vad éjszaki szelet«, mint tavaly történt”. (Kiemelés tőlem.)

¹⁷ Ezt az időpontot támasztja alá az az írás is, amelyet szintén a már hivatkozott hálózati jegyzék (*A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*) tárt föl, s amelyhez ez ideig sajnos nem sikerült Budapesten hozzáférnem: *Kosztolányi Dezső irodalmi matinéja Suboticán*, Bács megyei Napló 1923. szept. 13., 2. Az ebből kikövetkeztethető dátumot megerősíti, hogy az édesapa 1923 karácsonya előtt írt levelében egy amerikai rokon október 24. és november 19. közötti szabadkai látogatásáról is beszámol, akivel Kosztolányi ezek szerint

Akár a húszéves találkozó adta az *Aranysárkány* ötletét, akár más, Kosztolányi nyilván nem véletlenül emelte ezt ki. Általa a hangsúly nem a diákevek földidézésére kerül, hanem legalább annyira magának a földidézésnek a tetteire, az emlékezés helyzetére. Ezzel mintegy nyomatékossá válik a két záró fejezet, amelyek immár nem utóhangszerű toldalékok, hanem a regényt mozgató tágabb időbeli előre- és visszautalások megteremtői. Nem egyszerűen kiemelik és fölértékelik a harminc fejezetben elbeszéltek modalitását, hanem éppannyira ironikusan vissza is vonják, el is bizonytalanítják. A zárlat távlatkettőzése messze nem kizárólagos forrása, de alighanem egyik összetevője a regény rétegzett, feszült értékszerkezetének.

A VALÓS FIKCIONALIZÁLÁSA ÉS A FIKTÍV BIOGRAFIZÁLÁSA

Ha a Kosztolányi emlegette érettségi találkozó nyomán a felidézett események irányában, tehát időben visszafele indulunk, akkor értelemszerűen a diákkori emlékekhez jutunk. Ez pedig nemcsak a gimnáziumi éveket, az azok színhelyéül szolgáló Szabadkát foglalja magában, hanem a gimnáziumigazgató, természettudományos tárgyakat oktató édesapa alakját is. Kosztolányiné könyve az *Aranysárkányra* vonatkozó néhány sort eleve az *Apuska halála* című fejezetben szerepelteti:

1923. *Húszéves érettségi találkozó az elszakított Szabadkán*. Megírja az *Aranysárkány*-t.

A legtöbb emléket két oldalról látta ő, a színén és a fonákján is, meghatódott és mosolygott a multon. Ezen a tanár- és diák-

---

már nem találkozott. (Az 1923. november 2-ai levél szintén nem ejt szót közel-múltbeli utazásról: KCsalLev 138. levél, 226–227.) Az érettségi találkozó észszerű ideje is szeptembert valószínűsíti (esetleg még június jöhetne szóba, amikor is a Kosztolányi alatt járó osztálynak volt az érettségi találkozója egy évvel később, 1924-ben: erről lásd KCsalLev 81. levél, 120), mint ahogy az idézett beszélgetés „mikor tűnnek föl az otthoni szőlők” fordulata is, amely inkább az utazás nyári-koraőszi, a szürethez közeli, semmint téli-karácsonyi időpontjára enged következtetni.

mítoszon csak sírni tud. Sír, amíg írja, egyre sír. Öregedő apjára gondol, diáktársaira és önmagára [...].

Az *Aranysárkány* tanárkisasszonyának alakjában, első nagy szerelmének arcképét rajzolgatja.

*

Anyika szeme romlik, apuskának is rossz a szeme s a szíve sem egészséges már, vérnyomása veszedelmesen megnövekedett. A határ megnyílt, a karácsonyt odahaza töltjük. Dide szomorúan nézi apja botladozó, bizonytalan járását, lihegő lélekzetvételét. Húsvétra apuska jön hozzánk. Ádám unokája tízesztendőös születésnapjára. Régen, nagyon régen, 1916 óta, nem járt Budapesten. Most révetegen jön-megy, nem találja a helyét, délután meghallgatja a János vitéz előadását a színházban, a születésnap i ozsonnánál gyereksereg visong, rohangál körülötte. Ijedten, fáradtan nézi őket, este korán lefekszik, el is alszik, de éjfél felé hirtelen rosszul fogja el, szaladunk hozzá, apuska nem tud szólni, sem mozdulni, agyszélhűdés érte. Dide orvosért rohan, eret vágnak, az ágy ázik a vérben.¹⁸

A rövid bekezdés egyszerű tényként rögzíti az *Aranysárkány* megírását. A mondatok rendje, egymás mellé állításuk megerősíti: Kosztolányi az 1923-as érettségi találkozó után/kapcsán fogott hozzá – szigorúan véve az első lökéstől és az esetleges korábbi vázlatzerű följegyzésektől függetlenül – a mű szövegének kidolgozásához. A tágabb szövegrész időrendi viszonyai mégis hasonló ellentmondásokat rejtenek, mint a korábban idézett riport, beszélgetés.

A fejezet – itt nem idézett első része – 1924-gyel veszi kezdetét, *A bús férfi panasza*inak megjelenésével, majd innen ugrik hirtelen vissza 1923-ra és az *Aranysárkányra*. Kosztolányiné elbeszélését ezt követően egy csillag töri meg, s az elbeszélés rátér az apa agyvérzésére, majd halálára. A szülők látogatása és az édesapa agyszélhűdése 1924 húsvétján – április 15-én és azt követően –

¹⁸ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 252.

történt,¹⁹ valójában még a regény befejezése előtt. Csakhogy ekkor Kosztolányi fia – aki 1915. április 18-án született²⁰ – kilencszentendős volt. Kosztolányiné téveszti tehát el a születésnapot, esetleg a szülők látogatásának évszámát.

Amint korábban már írtam, nem tudok róla, hogy Kosztolányiék akár 1923,²¹ akár – amennyiben a feleség visszaemlékezése tévesen egy évvel későbbre, 1925-re tenné a szülők húsvéti látogatását – 1924 karácsonyát Szabadkán ünnepelték volna. A fentebb már idézett s hivatkozott levelek mellett az utóbbinak is határozottan ellentmondani látszik az 1925. január 5-én kelt levél kezdete.²² Arra is utaltam már, hogy Kosztolányi és családja az apa agyvérzését követően, 1924 őszén néhány napot valóban Szabadkán töltött, majd – elhalasztva a kora őszi látogatást – 1925 karácsonyára utaztak a szülőkhöz.²³ Az *Apuska halála* fejezet egyébként maga is idéz két családi levelet, amelyek – habár nincs különösebb jelentősége – fordított sorrendben szerepelnek, mint a Dér-féle kiadás keltezései jelzik,²⁴ miközben szövegük annak alapján pontosnak tűnik föl.

Kosztolányiné könyvének fejezete tehát nem időben egyenes vonalban haladva követi az elbeszélte események menetét. Ezzel összefüggésben adalékainak időbeli elhelyezése is bizonytalan vagy homályos, sőt részben alighanem téves. Ezért a feleség visszaemlékezése a regényírás időrendjének s ütemezésének kérdését még akkor sem dönti el, ha egyébként számos olyan életrajzi

¹⁹ Többek közt lásd az utazásról KCsalLev, 73–74. levelek, 109; a betegségről főként 75–78. levelek, 110–115, valamint később 167. levél, 258; majd a fiatalkori és időskori bajok idejének babonás egybeeséséről KCsalLev 80. levél, 119 (ezt említi KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 252 is).

²⁰ Lásd például *Uo.*, 211.

²¹ Pedig ez szépen egybehangoznék az idézett interjú adatával: talán Kosztolányinét is ez vezette félre?

²² Lásd KCsalLev 109. levél, 175.

²³ Az utazás elhalasztásáról lásd KCsalLev 131–132. levelek, 215–216, KDLev 888. levél, 514–515; majd közvetlenebbül az utazás előtt KCsalLev 144–149. levelek, 235–238, KDLev 899–903. levelek, 522–524; illetve utána: KCsalLev 150–152. levelek, 235–240, KDLev 904–905. levelek, 524–525.

²⁴ Az első idézett levélrészlet 1924. december 15-éről, tehát a fejezet elejének megfelelő évből: KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 251. – KCsalLev 108. levél, 174–175; a második, 1924. szeptember 6-i: KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 253–254. – KCsalLev 96. levél, 144.

kötődésű eseményről tudósít, amelyek elbogatellizálása éppoly hiba lenne, mint azok készpénznek vétele.

Aligha hagyható figyelmen kívül, hogy Kosztolányi feleségének kötete nemcsak az *Apuska halála* részben említi az *Aranysárkányt* s anna kapcsán az édesapa alakját, hanem már jóval korábban is:

Hatodik osztályba jár, amikor a gimnázium egy bukott diákja agyonlövi magát. Az eset, az „Aranysárkány” esete, feldúlja a várost. Névtelen, fenyegető levelekkel árasztják el az új igazgatót, helybeli lapok durván támadják, vádolják. Dide most először találkozik a kívülről behatóló, kiszámíthatatlan és veszélyes élettel s ez megzavarja. Egy ebéd után hirtelen benyit az ebédlőbe s az ebédlőívánon ott látja feküdni édesapját mozdulatlanul, fehéren, lecsüngő kezében forgópisztolyt szorongatva. A pisztoly piros bőrtokja, kibontott inge között csupaszh mellén hever. Dide sikoltozni kezd, a többiek berohannak, apuska felriad álmából. Pisztolynak, bőrtoknak sehol semmi nyoma.

Dide esküszik, hogy látta a pisztolyt apja kezében, s a piros bőrtokot a mellén.

Később, valahányszor elmesélte ezt, valami ravaszkas, bizonytalan mosoly ült az arcára, mint aki ezt mondja: „Eltagadták, pedig hát két szememmel láttam. Ámbár az is lehetséges, hogy...” Ezzel szemben apuska élete végéig erősködött, hogy pisztolynak nyoma sem volt akkor a közelében. Vajjon mi lehetett ez? Lázlátomás? Vágylátomás?

Belső harcaiktól függetlenül, Dide most nyíltan apja mellé áll. Amíg erősnek, keménynek látta apját, félt tőle, haragudott rá, olykor, be nem vallotta, gyűlölte. Gépiesnek, modorosnak érezte, tréfás, tanáros kiszólásai sokszor gyötörték érzékeny fülét. Ridegnek gondolta. Amikor ő fuldoklási rohamokkal, halálfélelemekkel küszködött, kétségbeesetten rémüldözött, apuska kíméletlenül, többnyire csak ezt harsogta felé: „Ha meghalsz, tisztességgel eltemetünk”.

Holott apuska maga is ideges. Esténként gondosan körüljárja a házat, minden szekrényt kinyitogat, minden ágy, minden pamlag alá benéz, aztán kulccsal bezárja az összes ajtókat, éjjel pe-

dig többször felkel megnézni, vajjon az ajtók, amelyeket ő maga kulccsal bezárt, nincsenek-e nyitva. Apuska nem olyan hibátlan-erős, mint amilyenek fia véli.²⁵

Az *Aranysárkány* eseteként említett öngyilkosság talán kapcsolatba hozható az 1917-es – majd épp 1924-ben is újraközölt – *Legenda*, későbbi címén *Vékony Pál élete és halála*²⁶ nyitó eseményével, fölütésével, amely rögvest azt jelenti be, hogy egy – igaz, nem bukkott – tanuló főbe lőtte magát.²⁷ Ha nem is olyan összetetten, mint a későbbi regényben, de ebben a novellában is, az elbeszélés kifejlésében, fontos és sarkalatos szerepet tölt be az öngyilkosság érthetlensége. A diák tette különböző, egymásnak ellentmondó magyarázatokat hív életre, alakja pedig az évek múlásával az – érettségi találkozókra vagy az *Aranysárkány* utolsó előtti fejezetére is hajazó – emlékezésben legendává olvad, az elbeszélés fényében valamikori mivoltához semmiben sem hasonlító figurává fikcionalizálódik. A halott köré font, lényét megemelő mitikus-kitalált képzetek úgymond ironikusan lepezik le azt, amit a regény leginkább a lehetőségek és álmok földhözragadt megvalósulásában, kifordulásában és leértékelődésében mutat föl.²⁸

Motivikusan talán kevésbé szorosan, de a történetmondás és nézőpont alakítása révén²⁹ nem kevésbé lényegi módon kapcsoló-

²⁵ KOSZTOLÁNYINÉ, I. m., 40. Hasonló módon a gyermek Kosztolányi szorongásairól lásd *A szegény kisgyermek* árulkodó című fejezetet, mely szintén az életmű tágabb, részben a kései napló kontextusára utal: *Uo.*, 17–22.

²⁶ Hitel Dénes kéziratoss bibliográfiájából tudható, hogy a *Legendát* az 1917-es Pesti Napló-beli első- és a *Béla, a buta* kötetben történt – közlés után 1924 februárjában, alig valamivel az *Aranysárkány* folyóiratos folytatásai előtt Az Érdekes Újság is megjelentette. (A bibliográfia hálózati változatát használtam: <http://kosztolanyioldal.hu/erdekes-ujzag-naplo>.) A novella új címét – talán a sokadkori közlést is lepezendő – a Pesti Hírlapban nyerte el, röviddel a regény megjelentetése után: 1925 májusának végén (lásd *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 1. A Hét, Nyugat, Pesti Hírlap, A Pesti Hírlap Vasárnapja, Új Idők*, szerk. ARANY Zsuzsanna, Ráció, Budapest, 2008, 1292. tétel [a továbbiakban: FJ1]).

²⁷ Erre a kapcsolatra utal Kiss, *Az érett Kosztolányi*, 215. is.

²⁸ A *Legenda* és az *Aranysárkány* talán mellékes, hisz szokást idéző, de közös cselekménymozzanata még az elhunyt osztálytárs sírjának megkoszorúzása az érettségit követően.

²⁹ Lásd erről röviden SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 79.

dik az *Aranysárkány*hoz az az 1921-es öngyilkosság-elbeszélés, amely már ekkor *Öngyilkosságként* és *Tizenegy percként* is megjelent, majd 1924-ben, egy hónappal a regény folytatásos közlése előtt *A küszöbön* címmel.³⁰ Ez utóbbi cím kiemeli, fölerősíti annak a motívumnak a metaforikus értelmezési lehetőségét, amely Novák halálának mintegy helyszíne, s ekként jelképesen is lezárulás, kilépés, életből való kiesés és kiesettség. A szóban forgó rész a regényben:

Csak egy pillanat lesz az egész. Látni fogja a fényt, mely kilövell a csőből, nyelvét, szájpadrólását megperzselve, majd akár vihar-nál a villámlás után a mennydörgés, robaj hallatszik, mely mindennél nagyobb. Talán a puskapor szagát is érzi s egy utolsó fájdalmat, mely semmihez sem hasonlítható. Csak egy másodperc. Aztán, mint a szegény verebek, az üvegbura alatt. Most elsütötte a ravaszt.

Nem így volt, nem így volt. Nem egy pillanatig, nem egy másodpercig tartott. Fejében, mint az órában, melyet összetörnek, megállt az idő. De mintha leszakadt volna a padlóval a földszintre, vele együtt pedig mintha rázuhant volna a mennyezet, összedőlt volna az egész gimnázium, az égbolt is, az égbolt.

A golyó, minthogy a csövet tudatosan fölfelé irányította, szétromsolta nyúltagyát. Novák Antal a küszöbön átesve a kályha mellé bukott. Párat mozdult. Akkor beállt a nyugalom.³¹

A pisztolylövés robaja, a puskapor szaga, az öngyilkos utolsó pár mozdulata, testének végső rángásai, majd teljes elnyugvása egy-

³⁰ Föltehetőleg a Bács megyei Napló közölte először az elbeszélést 1921. március 27-én, *Öngyilkosság* címmel (lásd *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 2. Határon túli lapok 1. A bácskai sajtó anyaga*, szerk. ARANY Zsuzsanna, Ráció, Budapest, 2009, 210. tétel). Hítel főt hivatkozott bibliográfiája szerint *Tizenegy perc* címen az Új Magyar Szemlében jelent meg 1921 májusában, s a reá következő esztendőben ekként került be a *Káin* második kiadásába. A Pesti Hírlap-beli közlés ebben az esetben is új címváltozattal járt: *A küszöbön* (1924. ápr. 6., lásd FJ1/1127). Az elbeszélés végül Kosztolányi utolsó kötetének, az 1936-os *Tengerszem* első ciklusának is részét képezi, immár negyedik címén mint *Hogy is történt?*

³¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*, Légrédy Nyomda és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1925, 413–414. [A továbbiakban: AS1.]

aránt olyan motívumok, illetve apró cselekményelemek, amelyek a regény és a novella elbeszélésében közösek. Szintén egybevágó szerkezeti tagolás a halál előre várt, számított és elgondolt, illetve tényleges tapasztalatának ellentétező leírása. Igaz, Novák történetében ezt a szembeállítást részben tompítja, elfedi, hogy a lövés utáni fájdalom eleve fölmérhetetlenként és hasonlíthatatlanként, emberi tapasztalat számára értelmezhetetlen küszöbként jelenik meg a főhős tudatában. Az ellentétet, élet és halál egybeolvaszthatatlan szakadását ezért – melyet a Novák képzeletéből kivetülő képek végső soron éppen úgy áthidalni igyekeztek, mint az értelemnek a hasonlítás lehetetlenségét elismerő reflexiója – a „nem így volt” ismétlődése nyomatékosítja, sőt állítja helyre. Az ismétlést – kétértelműen – a bekezdés „az égbolt is, az égbolt” zárolata visszhangozza afféle keretként. Ezzel szemben az utolsó fájdalom a novella főhőse számára még hasonlóan rémlik az élet többi megélt szenvedéséhez, mint amely csak fokozatában különböznék azoktól:

Már elkészült a fájdalomra is. Fájdalmat érez majd, mely talán egy másodpercig a legnagyobb fájdalom lesz, de hasonló a többihez, amit már érzett. [...]

Most zajt hallott, rettenetes zajt, olyant, mint még soha. Mindenütt hallotta ezt a zajt. Fülében, szájában, orrában, torkában, mellében, hasában, megrepedő csontjaiban és véres-cafatos húzában, egész testében, mintha belülről jött volna és nem kívülről, körülötte a szobában, a városban is, minden városban, ahol csak járt, az egész világon, a földgolyón, a csillagok közt hallotta, hallotta, még mindig hallotta a pisztolydurranást, mely már nem is idegen volt, hanem ő volt, egy volt megszülető hirtelen halálával és érezte az utolsó szagot is, melyet várt, de nem tudta, hogy ilyen erős lesz, a puskapor vad, tolakodó szagát, mely elöntötte a szobát és befelhőzte boldogtalan ágyát. A kin majdnem olyan volt, mint amilyent elképzelt, de az, ami utána következett, már egészen más volt, mindentől különböző volt, amiről eddig olvasott vagy értesült s az ezen való csodálkozás azonnal kiült arcára, annak a merev mosolynak alakjában, melyet minden halotton

észlelni, mi azonban, kik kívülről szemléljük őket, nem vagyunk képesek megfejteni. Most ő is tudta azt, amit sok százmillió ember, ki a világ teremtése óta született és meghalt. Órája pontosan hármat mutatott.

Néhány mozdulatot tett még kezével, lábával, majd nyugodtan maradt. Feje alighogy oldalt billent. Halántékából lassan, aztán mintegy megjedve, gyorsan bugyogott a vér.³²

Elsőre itt talán egyértelműbben tűnik föl az ellentétező szerkesztés, elképzelt és – ha nem is megélt, de – leírt halál szembesítése, mint a regényben. Ugyanakkor a „hasonló a többihez [...] olyant, mint még soha [...] melyet várt, de nem tudta, hogy ilyen erős lesz [...] majdnem olyan volt [...] már egészen más volt, mindentől különböző volt [...] nem vagyunk képesek megfejteni” sor inkább olyasféle fokozásos szövegépítkezésre utal, ahol a tapasztalathoz viszonyító állítás és annak korlátozó visszavonása addig váltogatja egymást, míg végül a hasonlítás alapja számolódik föl, és a belső nézőpont külsőbe, az olvasóéval közös látókörbe vezetődik át: „mi azonban, kik kívülről szemléljük” a halottakat. Eként az ellentételezések nem egyszerűen a várt és a megtörtént közti szakadékot hangsúlyozzák, hanem a halál leírásának menetébe ékelődnek: a folyamatszerűségben hoznak létre megszakításokat, s mintegy a nézőpont mozgásának eredményeként viszik színre az élő ember és a dologszerűvé váló halott, pontosabban hulla ésszel megragadhatatlan különbségét.

Az *Aranysárkány*ban a minden megélttől különböző halált – jószerével a leírhatatlan leírásának határait tapogatva – az idő megálltnak és a tér összeroppanásának hasonlatai kísérik, a szinte kényszeresen keretező, ismétlő, ellenpontozó elbeszélés rendjét és támpilléreit talán csak látszólag hagyván érintetlenül. A novellában mindez ellentmondásosabb folyamatban történik meg: az

³² KOSZTOLÁNYI Dezső, *A küszöbön*, Pesti Hírlap, 1924. ápr. 6., 5. Egyébként az idézett részek alig valamiben különböznek későbbi közlésükkor: Uő., *Hogy is történt? = Uő., Tengerszem. 77 történet*, Révai, Budapest, 1936, 116–117., illetve ennek nyomán Uő., *A léggömb elrepül*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 787–793.

öngyilkosság során a tér kitágul („mindenütt hallotta”), úgy azonban, hogy ez egyszerre jelenti annak a főhős testére való leszűkítését („egész testében, mintha belülről jött volna”), és azokra a terekre való kitágítását, amelyeket az öngyilkos addigi élete során bejárt („minden városban, ahol csak járt”). Ezáltal a szereplő életútjának teljessége most halálának pillanatába összpontosul, amit viszont a fokozó fölsorolások és ismétlések pillanatot kiterjesztő – némiképp tompítva egyébként a regényben is megfigyelhető – mozgása ellensúlyoz. Végül mindez ama kozmikus-egyetemes távlatba illeszkedik („az egész világon, a földgolyón, a csillagok közt”), amelyből szemlélve saját és idegen, kívül és belül, sőt élet és halál, születés és vég is immár fölcserélhetőnek bizonyul a megszülető halál oximoronjában („már nem is idegen volt, hanem ő volt, egy volt megszülető hirtelen halálával”). Túl azon, hogy a különbségek eme megszüntetése egyúttal fölszámolja azokat a kereteket is, amelyek a elbeszélő megszólalásának feltételeit és lehetőségét adják a novellában, a sajátnak – ha tesszik: az emberi élet eleven, változandó, mégis egyéni jellegének – a halálban történő egyesülése azzal, ami tőle teljesen idegen, egyúttal mélyebb értelmezését is kínálja ama nem teljesen értelmetlen közhelynek, hogy a halál minden ember közös sorsa, hogy a halálban minden ember egyenlő.

A halálban fölismeret, „megélt” testvériség tragikus és fölemelő, másfelől azonban személytelen és közömbös tapasztalatának feszültsége ugyan nem fejt meg a halottak arcára kiülő „merek mosolyt”, ám párhuzamba állítható ennek életre és halálra tekintő kettős modalitásával. A csodálkozás és mosoly, vigyor és grimasz, jelentőség és hiábavalóság ellentéző szorításában élő-változó, ebben az értelemben minduntalan születő és távozó ember alakja pedig a novellának azt a korábbi részletét idézi föl, amely minden ember sajátos – titokzatos és célszerűséget megkérdőjelező, leírhatatlan és furcsa, méltóságtól és ismétléstől egyaránt áthatott – nevetségességéről szól:

Gondolkozott [...] arról a végtelen furcsaságról, hogy szájunk az arcunk alján van és ebbe a lyukba gyömöszöljük állatok hul-

láit és fák gyümölcsseit, melyeket ételnek neveznek, arról a leírhatatlan titokról, hogy az ember hosszukás-alaku, feje egy golyóbis és torkából hangok bugyognak.³³

Az 1924 elején újfent közölt novella kitérőszerű értelmezése azért lehetett indokolt, mert az ember efféle eredendő nevetségességének motívuma³⁴ az *Aranyáskány* harmadik fejezetben megismétlődik Novák részint a diákok nézőpontjából történő leírása során, lényegében szétszalazhatatlanná téve itt a nyolcadikosok és az elbeszélő megszólalásait:

Nevetségés volt-e tehát? Ezt tisztáznunk kell. Kicsit az volt, de föltétlenül az volt. Elsősorban azért, mert ember volt és minden ember nevetségés. Nevetségés volt, mert zömök, kappanhájjal fődött törzsén egy golyóbist hordozott, melyet egyébként fejnek neveznek, emeletes fején pedig egy szősz-csombók látszott, melyet egyébként hajnak neveznek, az arcán két pislogó-világító kör, melyet egyébként szemnek neveznek, egy alig-vörnyeges dudor, a fej szelelőlyuka, melyet egyébként orrnak neveznek, aztán egy piros hús-darab, melyet egyébként szájnak neveznek, kissé elferdülve a barna bajusz alatt, a szája, az ő szája, Novák Tóni szája, mellyel az iskolában beszélni szokott, de enni is, titokban, akkor, amikor nem látják a diákok.³⁵

³³ Uo.

³⁴ Vö. „Nevetségés ez? Majdnem minden ember ilyen nevetségés. Amíg társalognak egymással, többnyire csak monologizálnak.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához* = Uő., *Nyelv és lélek*, 90.)

³⁵ ASI, 43. Vö. „Amint láttam őt nap-nap után az iskolában, a diákjai között, akik tisztelték tudásáért, de igyekeztek kipécézni gyöngéit is, s egyáltalán nem kímélték meg nyilvános bírálatuktól, egyre jobban feléje hajoltam.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Édesapám* = Uő., *Bölcsőtől a koporsóig*, s. a. r. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 387.) Az idézett részt nem sokkal előzi meg az a mulatságos, a diákok távlatát szöhozz juttató megjegyzés, mely szerint tanulói „az ételeket, melyeket az élettan törvényei szerint már emésztett, szinte látták [Novák] gyomrában, mintegy üvegfalon keresztül”. (ASI, 44.) Kosztolányi ezzel a hasonlattal él Freud és a véletlen kérdését tárgyalva 1923-ban: „Aki a lélekelemzés alapján nyílt szemmel nézi az életet, naponta ezer ilyent talál, s élesebben látja az embereket, mintha üvegfalon át szemlélné lüktető szívüket, falánk gyomrukat,

A novellában elég közvetlenül megnyilvánuló összefüggés nyomán emberi neveltségesség és halál között a regény két távoli fejezete is közelebb kerül egymáshoz, még ha áttételesebben is, mint a rövid elbeszélésben. A kifejtett szövegközi kapcsolat érdekessége többek közt épp abban rejlik, hogy az *Aranysárkány* értelmezésének talán kevésbé nyilvánvaló lehetőségeit nyitja meg vagy legalábbis emeli ki.

Kosztolányiné elbeszélésében „az *Aranysárkány* esete” tovább terjed egy diák történeténél, aki önkezével vetett véget életének. Középpontba sokkal inkább Kosztolányi édesapjának vélt vagy valós öngyilkossági gondolata, terve kerül.³⁶ Ez a homályba vesző eset – amely kézenfekvően összefüggésbe hozható Novák végső tettével – utalásszerűen, kifejtetlenül megjelenik az író édesapjáról írt visszaemlékezésében is, ott, ahol a korábban érzett félelmetességet és nagyságot a részvét kezdi fölváltani vagy valamiképp egyensúlyozni:

Úgyszólván egész kamaszkorom azzal telt el, hogy féltettem őt. Attól tartottam, hogy valami veszélyes kísérlet közben életét veszti, hogy elmegy hazulról és több nem jön vissza, hogy egy

---

emésztő beleiket, s prédára leső, telhetetlen étvágyukat, mely mindig kész kisebb-nagyobb gyilkosságra.” (Uő., *A véletlen* = Uő., *Hattyú*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1972, 152. Erre a kapcsolatra a lélektani írás címét elhagyva hívja föl a figyelmet KIRÁLY István, *Kosztolányi. Vita és vallomás*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 115.)

³⁶ Ide kívánczik egy harmadik „öngyilkossági” eset is: Kosztolányi Dezsőé. Király István ugyanis – tudomásom szerint bármiféle alátámasztás nélkül, s ha ez igaz, és nem csupán a szemérem működött itt: az irodalomértelmezéstől merőben idegen lélektani spekuláció naív, közhelyes és áltudományos szintjén – írja, hogy Novák „Kosztolányi helyett lőtte agyon magát; helyette követett el öngyilkosságot.” (Uő., 104.) Az azonban mindettől függetlenül is megfontolandó életrajzi fölvetés, hogy a regény Novákot támadó, nevét besározó szennylapja, az Ostor, a Kosztolányit támadó sajtóval, különösen Göndör Ferenc Ember című lapjával vonható párhuzamba – legalábbis az író távlatából. (Uő., 104–106.; az itt említett 1924-es cikket lásd KOSZTOLÁNYI Dezső, *Azokról, akik engem gyűlölnek* = Uő., *Hattyú*, 264–265.) Királynál egyébként jellemzően keverednek az értelmezést termékenyen ösztönző meglátások és a megértést gátoló azonosítások, mint amilyen például Kosztolányi Árpádnak és Novák Antalnak a kétségek és fönttartások nélküli egyenlővé tétele. (KIRÁLY, *I. m.*, 15–16.)

„rejtélyes” ok miatt öngyilkosságot követ el. Ha vacsorára volt híva, hajnalig virrasztottam ágyamban, csak akkor aludtam el, miután hazatért.³⁷

Az apa „öngyilkosságának” hasonlóan rövid – tulajdonképp enigmatikusan tömör, hisz az önéletrajz ismert adatainak éppen hogy ellentmondó – említése előkerül Kosztolányi részben gyorsírással lejegyzett kései *Naplójának* 12. oldalán is, *Önéletrajzi emlékek* cím alatt:

Apám öngyilkossága. A gutaütés: Anyám átjön: – Nem tudom, fiam, Apád olyan különös. Nem tud beszélni. Motyog. Ágyam véres a csapolástól. Az *Aranysárkány*-t írom, nézi, aztán még berajzolja a sárkányt.³⁸

Aligha véletlen, hogy az emlékező passzus fölütése az apa agyvérzésének és az *Aranysárkány* ezzel egy időben is folyó munkájának társaságában szerepel. A *Napló* kiadásának ehhez fűzött jegyzete megismétli Kosztolányiné fönt idézett sorainak részletét, majd hozzáteszi: „Kosztolányi ezt az élményt dolgozza át és használja fel *Aranysárkány* (1935 [sic!]) című regényében, valamint egy 1908-ban írott novellájában (*Néhány levél a „Zöld Napló”-ból*) is.”³⁹ Az utóbbi novella kapcsolódó részlete így hangzik:

Egy délután, tízéves koromban, a kertből szaladtam az utolsó szobába, oda, ahol apám aludt. Ma se tudom, mi vitt rá, hogy a végzettel versenyt fussak. A szívem egyszerre kalapálni kez-

³⁷ KOSZTOLÁNYI, *Bölcsőtől a koporsóig*, 387.

³⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Napló. Igen becses kéziratok (1933–1934)*, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes – KOVÁCS Ida, a gyorsírással áttett SCHELKEN Pálma, Múzsák Közművelődési – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1985, 23. Lásd KDLev, 815 is, amely kötet az előbbi közlést veszi át.

³⁹ KOSZTOLÁNYI, *Napló*, 109.; a Kosztolányiné-idézet elhagyásával lásd KDLev, 1069 is. A regény könyvként való megjelenési dátuma mindkét helyen elírva szerepel, helyesen természetesen 1925. Mindenesetre az talán még megjegyezhető itt, hogy a *Néhány levél a „Zöld Napló”-ból* „esete” nemcsak az *Aranysárkány*ével rokon, hanem az öngyilkosság családi vonása a fiatalkori napló egy másik jelenetét is földéli: „Joót, kit saját keze küldött a másvilágra, ma temették. Ez náluk családi betegség, alig van közülük olyan, kit az Isten szólított vón magához.” (KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 82.; KDLev, 796.)

dett, és az üres szobák csendjéből előre hallottam a dördülést. Még jókor érkeztem. Apám ott feküdt a díványon, sárga kendőjével betakarva, kezében a forgópisztollyal. Elordítottam magam. [...] Másnap ugyanabban az órában, közvetlen ebéd után főbe lőtte magát.⁴⁰

Nem sokkal később hasonló motívumok *A szegény kisgyermek panasza*i egyik versében, az *Akárcsak egy kormos szénégető*. . . kezdetűben is fölűnnek, együtt az apához fűződő viszony ambivalens érzelmi hangoltságával:

Úgy szerettem s félek vacogva tőle
és félek, hogy egyszer a fegyverével
ennen koponyáját loccsantja széjjel,
vagy elmegy innen, nem jó sose vissza
s vérben, halálban omlik el a titka.

Ha elmarad, virrasztva sírok éjjel.⁴¹

Mindeközben legalább ilyen fontos, hogy ez az emlék – más gyermekkorú idéző képekkel együtt – később, az önéletrajzi regény műfajába ugyan nem sorolható, de attól nem is teljesen független *Esti Kornél*ban is fölbukkan, annak második, gyermekkoráról szóló, 1929-es fejezetében:

Félt attól, hogy édesapja – nem tudni, miért – főbe lövi magát, s ilyenkor előre befogta fülét a két tenyerével, hogy ne hallja majd a pisztoly dörrenését. Félt attól, hogy nem kap elég levegőt, s szobáról szobára járkálva különböző bútorokat ölelgetett, hogy az erőfeszítéstől mellkasa kitáguljon, s meg ne fulladjon. Félt a koporsóüzletektől és a haláltól.⁴²

Az 1930-as *Házi dolgozat* elbeszélője pedig így gondol vissza gyermekkori apaképére:

⁴⁰ KOSZTOLÁNYI, *A léggömb elröpi*, 223.

⁴¹ KOSZTOLÁNYI *Dezső összes versei*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1984, I., 155.

⁴² KOSZTOLÁNYI *Dezső, Esti Kornél*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 24.

Mit írtam volna én tizenkét éves koromban édesapámról? Hegyláncnak láttam őt, sötét őserdőnek. Hangja mennydörgött. Reszketve imádtam, s kétségbeesve, dühöngve keltem föl az asztaltól, mikor észrevettem, hogy modoros szokása szerint kissé megszagolja a húst, a másik szobába menekültem, s ott hangosan ordítottam, hogy ne halljam rémes gondolataimat. Néha féltem, hogy főbe lövi magát.⁴³

A szépirodalmi párhuzamoknak azért is van itt jelentőségük, mert Kosztolányiné könyvének a forrásaira irányítják a figyelmet. Vajon az író emlékezéseire való visszatekintéseken, részben talán Kosztolányi saját önéletrajzi följegyzésein, netán Kosztolányi-művek motívumainak önéletrajzi átfordításain alapulnak a feleség által közölt életrajz egyes részletei?⁴⁴ Az idézett szövegpárhuzamok ugyanis nemcsak arra a kapcsolatra vethetnek fényt, amely a szerző életének eseményei és műveinek elemei között húzódik, hanem azt sem zárják ki, hogy a Kosztolányi élettörténetét átfogó könyv az irodalmi alkotásokból kísérelte meg kinyerhetővé tenni az életrajz egynémely adalékát. Az utóbbit pedig napjainkban, amikor az irodalomelméleti iskolázottság a módszer-tani tudatosságot és átgondoltságot természetes követelménnyé tette, könnyű naivnak, sőt egyenesen értelmetlennek bélyegezni. Ma már aligha akad filológus, aki – tudván a benne rejlő módszer-tani buktatók seregét – könnyű kézzel ilyesmire vetemednék. Mégsem tudom, nem is akarom elhessegetni a kérdést: helyes-e így közelíteni Kosztolányiné munkájához? Láthatja-e, keresheti-e az olvasó abban az életút tényeinek hites letéteményesét s a történeti összefüggések szabatos föltárását? Vajon a könyvet nem

⁴³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Hét kövér esztendő*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 124.

⁴⁴ A szerzőség kérdéséhez vö. „Kosztolányiné könyvének a költő családjára vonatkozó adatai magától a költőtől származnak, még élt is, mikor felesége a könyv első fejezeteit írta, olvasta s jóváhagyta ezeket. Kosztolányiné hozzám írott levelében is megerősítette ezt.” KISS Ferenc, *Adalékok Kosztolányi életrajzához* = Uő., *Kosztolányi-tanulmányok*, Felsőmagyarország, Miskolc, 1998, 177. Érdekességként lásd még SZILÁGYI Zsófia, *Özvegy, burokban* = Uő., *A féllábú ólomkatona. Irodalmi mű-hibák*, Kalligram, Pozsony, 2005, 59.

sokkal inkább kell-e életrajzi regényként olvasni, amely nemcsak megidézni, de megérzékíteni, megeleveníteni, a befogadókat, sőt tisztelőket belevonva újrajátszani is törekszik Kosztolányi életét és alkotó pályáját? Hajlok arra, hogy utóbbiként olvassam a feleség történetmesélését; s ha így teszek, talán – jelentsen ez most bármit is: – nem hiteles, mégis sikeres és élvezetes elbeszélés bontakozik ki számomra belőle.

Amennyiben inkább életrajzi regényként, mint tényszerű életrajzként tekintem a visszaemlékezést, érthetővé lesz az időrend szabadabb kezelése, helyükre kerülnek a pongyola tévedések és lebegtetett adatok, s még Kosztolányiné hol mitizáló, hol másoló eseti torzításai is belátható szerephez jutnak. Innen nézve nem meglepő, de szinte természetes az életmű ismétlődő motívumainak életrajzvá vissza- és átalakítása – az emlékezés fikciós odahajlása a művekhez. Akkor és ott is, amikor a pozitivistá életrajzíró el tántorítaná, sőt jószerevé kétségbe ejtené a kitalálás, a fikcióalkotás áttételeinek sokasága.⁴⁵ Még ha maguk a gyermekkori félelmek és szorongások több oldalról igazolhatók is, Kosztolányi idézett kései *Naplója* álomszerű szaggatottsággal egy olyan eseményt hív elő a gyermekkori messzeségéből, amely talán maga is rémlátomás volt, s a szépírás kitalált világaiban sem szűnik meg rémült lázalom vagy opálos látomás maradni. Motívum – kísérteties emlékekből, kísértő emlékezősekből, lázas fölledésekből, kitalált történetekből összefonva. Ha ennek a markáns – talán szélsőséges, de jellegében nem elszigetelt – példának a fényében olvasom Kosztolányiné könyvét, lehet, nem támasztok vele szemben indokolatlan elvárásokat, ám az cserében életrajzi forrásként csak minél elmélyültebb kritikai szemléletet érvényesítve használható. Vagyis támpont lehet, de nem kiindulópont.

⁴⁵ Ha afféle regényként olvasom, a *Kosztolányi Dezső* (így: dölten) irodalmisága egyszerre elleplezni igyekszik és föl is tárja, reflektálttá teszi az életmű és életrajz határait oda-vissza többszörösen átlépő, bonyolult mozgásait. Az irodalmi művek motívumainak biografikusként való naiv-együgyű olvasatában sem azt látom elsősorban problematikusnak, ami teljességgel amúgy sem kerülhető el: fiktív és reális egymásba fűződését; hanem éppen ennek szem elől tévesztését: a fiktív deklaratív realitásként tételezését. Más szavakkal itt pont nem határátlépések összetett sorozatáról van szó, de az egyszerű címkének gondolt kitalált és valós pusztá fölcsereléséről.

SZABADKA ÉS SÁRSZEG: EGY VÁROS ÉS ALAKJAI

Valóság és fikció éles elválasztása éppoly lehetetlen, mint amilyen meddő. Mintegy ezt folytatják-fokozzák azok a talán nem csupán óvatosságtól fogant sorok, amelyeket Kosztolányi szüleinek afféle olvasási útmutatóként, javaslatként ír, az életrajzi emlékek szerepét egyszerre elismerve és kétségessé is téve: „Olvassatok el ezt a regényemet, melyben egy tanár tragédiáját írtam meg, a lelkem lelkéből. Az alakokban ne keressetek élő személyeket. Öt-hat emberből formáltam egyet, mint az álomban. De amit írtam, azt hiszem, igaz.”⁴⁶

Hajlok arra, hogy Kosztolányi olvasási javaslatát ne csupán a regény alakjaira, de általánosabban az emlékekre vonatkoztassam. Így a történet helyszínéül szolgáló kisvárosra, a Szabadka mintájának nyomát is magán viselő Sárszegre is. Megerősíti ezt a Somlyóval készült fönti beszélgetés szülővárost, diákeveket és regényt összekapcsoló nyilatkozata.⁴⁷ Egy levélben akár mentegető önigazolásként is olvasható, hogy „munkám szabadkai emlékekből táplálkozik, alakjai mind odavalók”, amit Kosztolányi egy ehhez kapcsolódó beszélgetésben is megerősített: „Az *arany-sárkány* [...] történet[e] pedig Szabadkán játszódik le, az én kedves szülővárosomban.”⁴⁸

Kosztolányi az *Arany-sárkány*ban nem először fordul ennyire intenzíven gyermekkori emlékei és szülővárosa felé. Ahogy maga írja – még a világháború közepette – *Szabadkai nyomok* című

⁴⁶ KCSalLev 117. levél, 193, KDLev 869. levél, 507. Korábban Kosztolányi Dezsőné *A véres költőről* írja, hogy Kosztolányi „*Britanicus* és *Seneca* alakjában önmagát eszményesítette s a regény csaknem valamennyi szereplőjének van egy-egy élő, halvány mintája.” Majd mintegy ezt tompítva azt is hozzáteszi, szinte a fönti levél szavait visszhangozván: „de egy-egy alakja [...] nem egy-egy emberből, hanem többekből teremtődött”. (KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 241.; a *Pacsirtát* is életrajzi-családi emlékekhez kötve vö. *Uo.*, 249. Az *Arany-sárkány* ebbéli vonatkozásairól részben már volt, részben még lesz szó.)

⁴⁷ „Ezt a regény diákkori emlékeimről írtam. [...] A temető... a régi uccák...” (SOMLYÓ, *Kosztolányi Dezső házatájáról*, 40.)

⁴⁸ Az alább hosszabban is idézett szövegeket lásd KDLev 841. levél, 491.; Kosztolányi Dezső, *Gyémántgöröngyök*, szerk. URBÁN László, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 198.

recenziójában: „E sorok szerény írója évekkkel ezelőtt »A szegény kisgyermek panaszaí« című verses-ciklusában a húsz, huszonöt évvel ezelőtti Szabadka képeiről, tájairól, embereiről festett – halovány vízfestékekkel – néhány akvarellt.”⁴⁹ Noha *A szegény kisgyermek panaszaí* és az *Aranysárkány*nak a kapcsolatát a köztük lévő motivikus kapcsolatok folytán nehéz lenne tagadni, azt is érdemes nyomatékossítani, hogy a két könyv jöllehet „nem kevésbé önletrajzi ösztönzésű, de más és más szerzői ént teremt”.⁵⁰ Az ugyan elég általános – hiszen a Kosztolányi-szövegekre eleve jellemző több nézőpontot, többszólamúságot, összetett hangoltságot, a viszonylagosság szabadelvű tapasztalatát emeli ki –, hogy akár mindkét műre vonatkozzék: „A legtöbb emléket két oldalról látta ő, a színen és a fonákján is, meghatódott és mosolygott a multon.”⁵¹ Míg azonban a versfüzérben az emlékezés kettősségéből fakadó ambivalens hangütés mintegy eleve meghatározója a lírai megszólalásnak, addig az emlékezés időbeli távolságát az *Aranysárkány*ban az utolsó előtti fejezet teszi reflektálttá, s még itt sem azonosítja szükségszerű módon az elbeszélői távlattal.

Kitalált és valós viszonya – a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* mellett a *Gőzfürdő* későbbi szövegváltozatában, az *Esti Kornél Harmadik fejezetében* és Cseregi Bandi történetében is szereplő – Sárszeg kisvárosa esetében már csak azért is bonyodalmas, az egyszerű kettősségnél is összetettebb, mert a név „nem Kosztolányi leleménye”, hanem valós településnevekkel is összefüggésbe hozható.⁵²

⁴⁹ Az írást a Bács megyei Napló 1916. december 17-ei száma nyomán közli Uo., 53.

⁵⁰ SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 326. Lásd még KISS, *Az érett Kosztolányi*, 213–214., amely szintén joggal figyelmeztet arra, hogy a későbbi regényt éppúgy kétséges *A szegény kisgyermek panaszaí* „palinódiájának” tartani, mint Szabadka ihlető vagy témát adó szerepét túlhangsúlyozni.

⁵¹ E regény kapcsán írott mondatot már korábban is idéztem: KOSZTOLÁNYINÉ, I. m., 252.

⁵² FRIED István, „...hogya a sárkány ne szítálgjon.” *Aranysárkány-értelmezések az Aranysárkányban*, Tiszatáj 2004/9., 62. Az írás utal Horváth Mária tanulmányára, amely a helynév kitalált és valós vonatkozásainak mérlegelésén túl Sárszeget a Kosztolányi-életművön belül összefüggésbe hozza a *Szegvár* (a *Gőzfürdő* korábbi, *Oligocén és eocén* szövegváltozatában) és *Sárosvár* (a *Mátyás menyasszonyá*-ban) szóalakokkal: HORVÁTH Mária, *Sárszeg. Adalékok az írói (irodalmi) helynévadáshoz*, Magyar Nyelvőr 1959/4., 423–428., különösen 424–425. (Horváth a kérdés korábbi említéseként hivatkozza: J. SOLTÉSZ Katalin, *Az irodalmi helynévadás*,

Továbbá ha az olvasó nem a megfeleltetés vagy megfejtés igényével, hanem a rétegzett kapcsolódásokra s többirányú konnotációkra tekintettel számol a Szabadka–Sárszeg névkapcsolattal, aligha kerüli el figyelmét a *szabad* és *sár* egymást ellentétező viszonya,⁵³ amely a civilizáció hiányának, a peremlétnek, az akár erkölcsileg vagy megbélyegzőképpen értett besározódásnak a motívumköréből a sárba való beleragadást, a bezártságot és megkötöttséget emeli ki.

Sárszeg mint a sáros, poros vidéki kisváros archetípusa sok szempontból a parlagiasság, az elmaradottság, a bezárkózás jelképe is;⁵⁴ jelentése mégsem szűkíthető-korlátozható erre a gúnyos-elmarasztaló aspektusra. Az érett alkotások mellett nemegyszer a korai Kosztolányi szemléletében is találni olyan összetett motívumokat, „amelyek Sárszeg világát egyszerre tüntetik föl kiszzerűnek és gazdagnak”,⁵⁵ amelyek az otthon meghittségétől s bizalmas természetességétől sem mentesek. Kosztolányi egy 1910-es

Magyar Nyelvőr 1958/1., 53., 55.) Szabadka és Sárszeg topográfiájának kapcsolatáról lásd HORVÁTH, I. m., 427., valamint VÖ. JÁSZ DEZSŐ, *Hasznok és keserűségek. Egy szabadkai gimnazista század eleji naplója (1908–1910)*, s. a. r. DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2001, 51–52.

⁵³ Ezen mit sem változtat, ha a *Szabadka* szóban fölteleztet *szabad* tő afféle népetimológia eredménye a szláv nyelvtörténeti eredzettel ellentétben. A Kosztolányit is tanító, rá nagy hatással lévő Toncs Gusztáv (erről a kapcsolatról a Kosztolányiné közölte korai napló utalásain és a feleség életrajzi megjegyzésein túl lásd KDLev 951. levél, 553–554.) a magyarral szemben a szláv eredet mellett érvelt, igaz, 1913-ban, tehát jóval azt követően, hogy Kosztolányi elhagyta a gimnázium padjait: DÉR Zoltán, *Három tudós tanár*, Újvidéki Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975, 67–86. Kiss Ferenc viszont arról tesz említést, hogy a város neve körül már jóval korábban is folyt vita: lásd Kiss, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 192.

⁵⁴ Ennek hangsúlyos példajaként lásd a fiatal Kosztolányi kifakadását: KDLev 18. levél, 25–27. Vö. még *A szegény kisgyermek panaszaiból* emblematicussá lett, „Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska.” kezdetű – egyébként nem teljesen egyértelmű modalitású – verssel: KOSZTOLÁNYI *összes versei*, I, 171.

⁵⁵ SZEGEDY-MASZÁK, I. m., 81, de lásd még 20–21, 80, 112, 229, 350, 354–355. Szabadka mint város sajátos-kettős helyzetéről szól GERŐ András, *Egy oviselkedésforma ellentmondásai a századelőn = „Számadás”*. Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulójára, szerk. FRÁTER Zoltán, ELTE, Budapest, 1985, 14–23. Az éppen Kosztolányi születése táján modern nagyvárossá váló Szabadkáról lásd még Kiss, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 195–199.; elsősorban a Kosztolányit megelőző Iványi és Toncs vélekedését ismertetve, Kosztolányi Bácska-képét azonban egyszerűsítve s egyneműsítve vö. még DÉR, *Három tudós tanár*, 62., 96., 100. is.

írása is csak fölszíni olvasatban sarkítja ki a kérdést: „Azoknak, akik tudnak és szeretnek írni, figyelmükbe ajánlom ezt a címet, és kérem, írjanak hozzá egy regényt. Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szunyoghálónkon döngicsélnek. [...] Jöjjön egy író, aki nemcsak adomákat mond a bácskai kedélyről, de valami nagyot mer és akar. Itt ezer és ezer új tárgy várakozik rá. [...] Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság rothadt pocsolyájába, és még többet tesz kehecsé, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, író, igen-igen nagy regényírót?”⁵⁶ Ez a vélemény minden elmarasztaló, a fizikai és lelki betegségeket fölvonultató metaforikája ellenére is azért olvasható ambivalensen, mert az irodalom, a művészet születésével, a regényírás ösztönző lehetőségével fűzi egybe ítéleteit. Olyasvalaminek adva hangot ezzel, ami minden posványosságában és porfészek jellegében is, a maga módján: különleges.

Az *Aranysárkány* figurái közül az egyik leghatározottabb utalás – ahogy Kosztolányiné könyvéből is kiviláglott – Novák Antal és az édesapa, a tanár és gimnáziumigazgató Kosztolányi Árpád között bontakozott ki. Még akkor is, ha másfelől Nováknak – vagy a regény bármely más szereplőjének – az alakja teljesen megérthető a beléje keveredő életrajzi adalékok föltárása nélkül. Ennek szinte jelképe, hogy a párhuzam legfontosabb mozzanata – az ön-

⁵⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Alföldi por* = Uő., *Álom és ólom*, s. a. r. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 465–466., 467. Fölvívja rá a figyelmet ZÁGONYI Ervin, *Kosztolányi és az orosz irodalom*, Akadémiai, Budapest, 1990, 83., majd egy Csehov-kritika motivikus-szemléleti párhuzamát említve lásd még Uő., 85. A Szabadka mellett Sárszeg világát ösztönző Flaubert és Csehov vonatkozásokról szintén szót ejt SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 134–135. Talán az sem mellékes, hogy Kosztolányi valamivel később, 1927-ben Turgenevről szólva mintegy föleleveníti a regény címadó motívumát is: „Ebben a zárt világban természetesen minden esemény. Az is, [...] hogy a hétéves fiúcska fölenged egy papírsárkányt.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ivan Turgenev* = Uő., *Ércnél maradóbb*, s. a. r. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 118.)

gyilkosság – éppen hogy maga is a kitalált és valós határán billegő félelmes gyermekkori emlékek közül való. Minthogy erről korábban szóltam, itt csak néhány apró adalékkal toldom ezt meg: ilyen lehet a zivatarfigyelés,⁵⁷ a lombfűrészelés és barkácsolás,⁵⁸ sőt talán az apa íróasztalán heverő tárgyak leírása is.⁵⁹

A részint önmagával való sakkozás motívuma nemcsak Kosztolányi visszaemlékezésében bukkan fel – „Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül és a sakktáblájára bámul.” –,⁶⁰ de *A szegény kisgyermek panaszai* egy versének is témája:

A sakk.

Feketesárga tarkaság.

Figyelve áll őrt a sok tarka báb.

Apám órákig bámul, nézi-nézi

és visszabámul, nézi őt a sakk.

Szivarfüstben beszélget véle hosszan,

mint egy komoly arab.⁶¹

Mindennek változata a regényben:

Hazaérvén pedig, otthon a verandán sakkozni kezdett.

Ökölbe szorított balkezére támaszkodva a világgýűlölő mozdulatával szemlélgette a bábokat, melyek a régi, repedezett viaszkosvászonon sorakoztak s olykor-olykor húzott egy figurát, méregetve szemével azt a láthatatlan ellenfelet, ki nem ült a szembenlévő nádszéken.⁶²

⁵⁷ Lásd erről KISS, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 201: „Az Országos Meteorológiai Központ ekkor [Kosztolányi első gimnáziumi évében, az 1895–96-os tanévben] bízta meg Kosztolányi Árpádot a zivatarok megfigyelésével.” AS1, 41, 47, 154–155: III. és XI. fejezet.

⁵⁸ Vö. KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 27; KOSZTOLÁNYI, *Bölcsőtől a koporsóig*, 386., 388. Vö. AS1, 48, 120: III. és VIII. fejezet.

⁵⁹ KOSZTOLÁNYI, *Bölcsőtől a koporsóig*, 386.: „[...] íróasztalán kutakodtam. Rajzok voltak ott, hajszálvonalak, ívpapírok, számoszlopok, háromszögek, vonalzó”. Vö. AS1, 233: XVI. fejezet.

⁶⁰ KOSZTOLÁNYI, *Bölcsőtől a koporsóig*, 386.

⁶¹ KOSZTOLÁNYI *összes versei*, I, 184.

⁶² AS1, 179–180. Vö. még 106: VII. fejezet

Végül – valóság és fikció kölcsönviszonyát is újfent hangsúlyozandó – hozzá lehet tenni a szabadkai és regénybeli apát jellemző motívumok sorához, hogy nemcsak Kosztolányi Árpád lehetett Novák Antal mintája, de bizony fordítva is így esett. Megöregedett, betegségen átesett apjának az író éppúgy Arany János (kései) költeményeinek olvasgatását javasolja – már az *Aranysárkány* megjelenése után, 1925 végén –, mint ahogy részben Novák is az *Őszikéktől* remélt megnyugvást.⁶³

A szabadkai emlékek másik – igaz, nem kifejezetten diákkori – kulcsfigurája Lányi Hedda, Kosztolányi nagy szerelme. „Az *Aranysárkány* tanárkisasszonyának alakjában, első nagy szerelmének arcképét rajzolgatja” – idéztem már előbb, ott még minden idevágó magyarázat nélkül, Kosztolányiné szavait.⁶⁴ Hilda megítélésem szerint a Kosztolányi-életmű talán legnegatívabb alakja, így nem meglepő, hogy figurájába elsősorban a Heddával való szakítás körülményei és motívumai játszhattak bele. Erről plasztikusan és részletesen tájékoztat a Brenner Józsefnek, azaz Csáth Gézának 1910. június 12-én írott levél. Mivel ezt a tulajdonában lévő levelet Dér Zoltán – „kegyeleti okokra” hivatkozva – csak

⁶³ KCSalLev 151. és 156. levelek, 240 és 246, KDLev 905. és 909. levelek, 525 és 529. ASI, 297: XXI. fejezet. Vö. KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 299.

⁶⁴ *Uo.*, 252., magának a Hedda-szerelemnek történetéről lásd *Uo.*, 171–176. Kosztolányi leveleit idézve és Lányi Hedda naplóját fólhasználva sajátos műfajú, dokumentumokon alapuló, de dokumentumként nem olvasható könyvben idézte az eseményeket föl DÉR Zoltán, *Fecskeleány. Dokumentumregény*, Forum, Újvidék, 1970.; illetve vö. *Uó.*, *Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza*, Forum, Újvidék, 1980, 103–106. Érdekességként említem – talán tudattalan elszólás, talán szándékos elírás –, hogy Kárpáti Aurél *Aranysárkány*-recenziója a Hilda-szál helyén „a korán érett és romlott Heddáról” tesz említést, mint ahogy korábban is kifejezetten „bácskai kisvárosról” ír: KÁRPÁTI Aurél, *Az Aranysárkány. Kosztolányi Dezső új regénye*, Pesti Napló 1925. ápr. 30., 10. Hilda és Hedda – részben éppen e névváltozatokban megtapasztalható – kapcsolatáról, ennek kapcsán életrajz és fikció viszonyáról különösen érdekesen ír SZILÁGYI Zsófia, *A tökéletes szöveg illúziója. Kosztolányi Aranysárkányának példáján* = *Uó.*, *A fél-lábú ólomkatona*, 56: „Kosztolányi Lányi Hedda »hildaságát« tárja fel regénye szemantikai világában, s így voltaképpen megfordul a biográfikus közelítésmód”. (Szilágyi alighanem joggal hivatkozza ennek kapcsán KOSZTOLÁNYI Dezső, *Indíszkréción az irodalomban* = *Uó.*, *Nyelv és lélek*, 375: „Aki Hilda, maradjon Hilda. Ha Jolánna keresztem át, tollam elakad.”) Az életrajzi kötődés lehetőségét elismerve kétkedőbb álláspontot foglal el SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 275.

2001-ben közölte, s így Réz Pál gyűjteményébe sem került bele, továbbá mert az *Aranysárkány* szövegével is szoros kapcsolatba hozható, teljes terjedelmében idézem:

Budapest, 1910. június 12.

Kéjelgek abban a gondolatban, hogy ezen a négy oldalon röviden feltárjam a lelkiállapotomat. Lehetetlen dolog: tehát izgat. Ha azonban mellettem leszel s minden szavamnak hiszel, mint egy ember a másiknak, mint férfi a másiknak, talán sikerül. Neked ezzel tartozom. Hiszen tetőled annak idején egy levelet kaptam, amely megindítója volt az én két és fél éves gyönyörű szerelmemnek. Valahogy úgy érzem, hogy a véget is be kell jelent[en]em neked.

Te tudod, ki volt nekem Hedda. Ebben a lányban van valami bús bölcsesség, amely velem rokon. Az utolsó évben rájöttem arra is, hogy végzetes testi kapcsok vannak közöttünk s már nem tiltakoztam semmi ellen, még a lázító gondolat ellen sem, hogy miatta megtagadom az életemet, leteszem a tollat és élek. Az élet elvégre játék s érte érdemes lett volna játszani. Igen, kedves orvos, mi elmentünk a szerelem legvégső határáig. Én pedig állandóan metafizikai örületben voltam.

Ezt meg kell értened.

Néha napokig mást sem tettem[,] csak a szájára és a nyálára gondoltam.

Minden héten leutaztam hozzá. Éjjel utaztam le, nem aludtam, mert a dolgok sietősek voltak.

Most halld a következőket:

Májusban Rómában voltam. Több hónapra utaztam le. Volt pénzem elég. Egyszer csak egyembe jutott valami irtózatos. Összepakoltam, siettem haza Budapestre, onnan Szabadkára.

Tudod, hogy gyakran voltak közöttünk féltékenységi jelek. Te egy ízben közvetítője voltál. A lány sírt és esküdött. Azután minden rendben jött.

A mostani féltékenységre semmi okom sem volt. Hazamentem. Hedda sugárzó szemekkel fogadott. Minő boldog. Hogy szeretet. Elhervad, ha nem lát stb. stb.

A lány csakugyan szeretett. Ha elhagytam[,] lesoványodott, ha visszatértem hozzá, öt perc alatt megváltozott, kipirult, meghízott.

Tehát képzeld el a helyzetet:

Egy este szemben állok vele a szobában. Durva vagyok vele. Sértegetem. Gyötröm. Azt mondom neki, gyalázatos. Minden ok nélkül. Valami sötét sejtelem diktálja, hogy szúrjak a függönybe, valaki áll mögötte. Odaszúrok. A lány sírva fakad. Bevallja, hogy valakivel levelezett. Irt neki 3 levelet. Mert az illető szerelmes volt beléje. Ártatlan leveleket.

Másnap 14[-]et vall be. Az illetőt felkeresem. 39 levelet írt neki. Izzó, ocsmány szerelmes leveleket.

Ugyanakkor, mikor én is hasonlókat kaptam tőle. Mikor betegem feküdtem a kórházban és a Nyugatban megjelent négy legszebb, halhatatlan szerelmes versem.

Ez még nem minden. Két nap mulva egy másik viszonyt fedeztük fel. Egy gimnazistával. Vele is levelezett.

Te, édesem, nem képzelheted el lelki állapotomat. Mit írjak? Halálos beteg voltam. A családkunk olyan volt, mint egy gyaşszoló família. Anyám egész éjjel borogatta a szívemet. Az agyam borulni készült. Gyakran éjjel, éjfélkor is elmentem a lányhoz s felkeltettem, hogy lássam legalább, hogy még él. Iszonyú volt.

Be kellett látnom, hogy szegény Hedda a legirtózatosabb hisztériában szenved. Ezek a mély és iszonyú aljasságok, amiket ellenem elkövetett, megbocsáthatatlanok. A lány még most is a legförtelmesebb hazugságok hálójában van. A könnyei is hazugok. Bűnös, átkozott, szívtelen hisztérika. Eddig is három embert tett tönkre. Egy szimpatikus ügyvédjelölt az ő áldozata. Látom éjjelenként, későn a szabadkai kávéházakban; züllik; nem vizsgálzik. A másik kettőt nem említem. Világos volt tehát a helyzetem. Nekem nem szabad lovagias affért csinálnom, de azon kell lennem, hogy megmentsem ezt a szép, bájos lányt, ha nekem nem is, de legalább az életnek, mert a legsötétebb ösvény felé lejt, az utcasarok és a bordélyházak felé.

Öt ájult, iszonyú napon tárgyaltam a famíliával. Sírtak. Le-
fogytak. Megsápadtak.

A fiúk mellett álltak.

Nem írhatom le a szenvedésemet. Én egy hónap óta nem dolgo-
zom, fekszem, mint a félhalott és a levegőbe bámulok. Öcséd látta
a szenvedésemet. Ő talán beszélhet. Egykor talán én is meg tudom
értetni veled, mit éltem át és mit élek át mostan. Láttam, hogy
a leány a miliője miatt menthetetlen. Ernő bácsi u. i. azt mondja,
hogy az egész egy bakfiscsíny. Átok reá. Megölte a lányát.

Elovasom a levelem s úgy találom, semmit sem mondtam.
Kár volt megírnom.

Jobb hallgatni.

Ezért nem írtam neked eddig is.

De te azért írj. Leveletem pedig rögtön tépd szét.

Desiré

U. i. Mellékes, de talán érdekel, hogy köztünk és L.[-]ék kö-
zött teljes szakítás jött létre.

Ez a família a legzüllöttebb vándorkomédiás családnál is
mélyebben áll.”⁶⁵

A száj alighanem önmagában is az *Aranysárkány* fontos motívuma,
s a levélben is hangsúlyosan szerepel, a szerelmi vonzódásra és
vágyra utalva: „Néha napokig mást sem tettem[,] csak a szájára
és a nyálára gondoltam.” A regényben Novák és Csajkás beszél-
getésében ezzel több más motívum is összekapcsolódik:

Ugy szereti, mint a szókeség a feketeséget, a kék szem a fekete
szemet, az egyik árvaság a másik árvaságot, mely eggyé akar
olvadni: kezét, mely az egyetlen kéz, száját, szalagszerű száját,
mely értelemmel bír szavak nélkül is s az egyetlen száj ezen a
végtelen, ijedelmes világon.⁶⁶

⁶⁵ Az alábbi kötet utószavában: Jász, I. m., 149–151. (Vö. KDLev 275–276. levél,
209–210: talán ez utóbbi két levél időbeli sorrendje a fordította lenne?)

⁶⁶ AS1, 125., vö. 131. A részlet az *Őszi koncert* első *A nő szól* jelzetű helyét is föl-
idézi: „Gyógyítja egyik száj a másikat, / gyógyítja egyik kéz a másikat, / gyó-
gyítja egymást két szegény kis élet. [...] gyógyítja a fű a beteg sebet / s a fekete
haját a szőke.” (KOSZTOLÁNYI összes versei, I., 201., 202.)

Ugyanebben a beszélgetésben, nem sokkal később a levélnek az az önfel szólító, részint az önfeláldozással magát hitegető részlete visszhangzik, amely szerint „azon kell lennem, hogy megmentsem ezt a szép, bájos lányt, ha nekem nem is, de legalább az életnek”:

A találkozás különös volt. Tibor ép ezért jött ide, ezt akarta. Beszélni óhajtott valakivel, ki okosabb nála s bohó tervezgetései között, az utolsó napon szerepelt az is, hogy félrevonja tanárját s ő közli vele azt, amit Novák vele közölt. Most öröm és remény töltötte el, nem reszketett többé a szembenézéstől, úgy látszik, megtörtént az, amire várt. Fülében egyre tanárja szavai döngöttek: megmenteni, megmenteni.

Ó, ha ezt lehetne. Megmenteni őt, minden áron, az élete árán is. Hajlandó lett volna azonnal szíven lőni magát, hogy megmentse őt. [...] Megmenteni őt, a jövődönék, hitvesnek, feleségnek, megmenteni.⁶⁷

A korábbi aggódás, az éjjeli látogatások emlékének is akad párhuzama a regényben, a történetmondásnak egy olyan pontján, ahol nem dönthető el teljes egyértelműséggel, gyakorító elbeszélést olvasunk, vagy a Hilda által közölt „legújabb hír” egyszer hatásáról: „Vacsora után újra látnia kellett, azonnal látnia, még egyszer, hogy meggyőződjék, él-e még s milyen az arca és szeme.”⁶⁸

A Csáthnak írt, féltékenységgel kapcsolatos sorok szinte szó szerint ismétlődnek évekkal később az *Aranysárkány* lapjain, miután Tibor szinte bizonyosságot szerzett Hilda és Huszár Bandi bensőséges viszonyáról:

Rendezni próbálta gondolatait, melyek mintegy szemétkosárban hevertek, egyik a másik hegyén-hátán. Hiszen ezt régóta sejtette. Mindig, a legnagyobb boldogság pillanatában is élt benne a kétség, egy nyugtalanság alakjában, hogy valaki áll a függöny mögött, csak oda kellene szúrnia, hogy följajduljon az illető.⁶⁹

⁶⁷ AS1, 128.

⁶⁸ AS1, 73.

⁶⁹ AS1, 113.

A „másik”, a kávéházakban elzüllő, nők által tönkretett ügyvéd-jelölt némiképp talán fölstilizált alakja pedig a regény Biró Gyurkájában köszönhet vissza.⁷⁰

Az *Aranysárkány* Hildájának fontos, nem kevésbé ironikusan is olvasható jellemvonására vetnek fényt a regénybeli szellemidézések.⁷¹ Ha nem is az idézett levélben, de a Heddával való levelezésben szintén fölrémlik a szellemidézés:

Budapest, 1908. szeptember [24.]

Kedves Hedda,

megérkeztem Budapestre, de félig, háromnegyed részben, sőt egészen még Szabadkán vagyok, maguk között, és távolról is részt veszek azokban a séance-okban, amelyeknél Téglás elnököl. Szellemtestvéri üdvözetemet küldöm magának és maguknak. A lapok ma elmentek. Én is utánuk megyek két hét múlva.

Sok kézcsók

*Desirétől*⁷²

Sőt lehetséges, hogy a hintázás kedvelése is közös Hildában és Heddában – ami arra tekintettel nem érdektelen, hogy a regény Hildáját a negyedik fejezetben éppenséggel hintázás mint önmagának való örömszerzés közepette látjuk viszont.⁷³

Apa és lánya, Novák és Hilda alakja mellett értelemszerűen fontos szerepet töltenek be a tanárok és diákok figurái is.⁷⁴ Közülük értelemszerűen a tanárokról tudunk többet, a regényben is az ő vonásaik rajzolódnak ki általában élesebben. Lányi Viktor Kosztolányi halála után a szabadkai gimnázium tanárait is föl-

⁷⁰ Vö. AS1, 104–105., 112., 449.: VII., VIII., XXXI. fejezet.

⁷¹ Lásd a regény hatodik és utolsó fejezetét.

⁷² KDLev 169. levél, 159., de vö. KDLev 146. levél, 146. is.

⁷³ Vö. DÉR, *Fecskelány*, 43: „Nagyon szeretek hintázni, és Dide jól meghintáztott.” Bár a kötet narratívája – Dér állítása szerint – Lányi Hedda naplóján alapul, nem tudhatni, ez valóban így esett-e. S ha igen, Kosztolányi értelemszerűen akkor sem a lány naplójából merített, hanem azzal egybevágoan, de jelképesse átformálva emlékezett az eseményekre.

⁷⁴ Vö. KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 107: Mikor Kosztolányit nyolcadikosként „kizárják a gimnázium kebeléből”, ez az élménye „talán egyik oka annak is, hogy örökre diák marad, nagy diák a nyolcadik osztályhoz rögzítve, valamivel az érettségi előtt”.

idézve írja: „Ismertem többen közülük: a szépbuszusú, szépbeszédű *Toncs Gusztávot*, a tagbaszakadt *Révfy Zoltánt*, a szikár *Loosz Istvánt*, *Prokesch Ignácot*, a fizikust. (Az »Aranysárkány« tanárfiguráiban hol tisztán, hol elmosódva földerengenek külső-belső jellemvonásaik.)”⁷⁵

Prokesch Ignácra például nem sokat tudni, de Kosztolányi bizonyosan tanította, s talán az ő keménysége is belejátszhatott Novák igazságos – de részben épp ezért félelmes és irritálóvá nő, a gyengeséget egyszerre elkendőző és fölnagyító – szigorúságába: „Az V. osztálynak, ahová [Kosztolányi] jár, most Prokesch Ignác az osztályfőnöke. Róla azt írja Tápay-Szabó László: matematikát tanított, rettegett ember volt; finom és kivélt nem ismert.”⁷⁶ Csáth Géza naplójából azonban – alighanem eleve, tán némi egyoldalúsággal a tanárok negatív jellemvonásait emelve ki és helyezve előtérbe – más kép rajzolódik ki, amely inkább Fóris rendparti, a diákok rendreutasítására ok nélkül is okot kereső szigorúságára hajaz, míg beszédének népies jellege a regény öreg Ábris igazgatójára.⁷⁷

– Most Prokes (alattomos rongy frater.):

„Ejnye, miket beszél itt maga, hogy lehet ezt mondani, mintha bizony nem érdemelte volna mög a bukást[.]”

[...]

A Prokes Nácinak persze régi passziója a leselködés[,] oda-sompolyog. Egyszer csak fölöttem érzem a rókavörös arcot és a száj rosszakarató torzulattal haragosan s a pálinka bűzétől illatozva mondja:

– Hát nem szégyelli magát így ülni?⁷⁸

⁷⁵ LÁNYI VIKTOR, „Szülőföldemnek bús határa!...” *Képek, emlékek, alakok Kosztolányi Dezső szülővárosából*, Pesti Hírlap 1936. nov. 8., 9.

⁷⁶ KISS, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 211., lásd még 220., valamint vö. Kosztolányi Árpád jellemével-szigorúságával összevetésben két nem teljesen egyező véleményként 219. Kosztolányi számtanhoz fűződő félelméhez – majd az osztály kevéssé sikeres dolgozatáról – lásd például a korai napló november 16-ai bejegyzését: KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 56.; KDLev, 772.

⁷⁷ Utóbbihoz lásd ASI, 448.: XXXI. fejezet. Az ifjúsági kiadásban „szögediesen” szerepel. (ASIfj, 253.)

⁷⁸ Ifj. BRENNER, *Napló. 1903–1904*, s. a. r. DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2007, 44–45., de lásd 46–47. is. A *leselködés* talán Kosztolányi Árpádnak is szo-

Kosztolányiné az ifjúkori napló egy tanár alakjához fűz zárójeles, az *Aranysárkányt* idéző megjegyzést: „... (?) és ki áll ott? a színpal mellett, az öreg Siebenburger. (Színésznők körül kuncsorgó tanár, az Aranysárkány egy alakja.)”⁷⁹ Csak találgatni tudok, kire gondolhatott Kosztolányiné: a tanár föltételezhető erélytelensége talán az öreg Tálás Béla megfáradt engedékenységeivel rokon,⁸⁰ azonban a színésznők körüli kuncsorgás legfőljebb Biró Gyurka már említett elzüllesztésével hozható párhuzamba. Iványi István ugyan nem volt Kosztolányi tanára, mert szembaja, majd megvakulása miatt már korábban nyugdíjazták, de ezt követően is Szabadkán élt, s mint a város történetírója később is közismertségnek és elismertségnek örvendett. Ha nem is személyiségével, de a gimnáziumnak folytonos gondot jelentő romló látásával, majd annak elvesztése miatt kényszerű nyugdíjba vonulásával a szintén megvakuló Fóris Ferenc előképe is lehet.⁸¹ A már említett Tálás mintájaként Kiss Ferenc Csajkás Mihályt gyanítja, aki azonban Kosztolányi Árpád korábbi tanítványaként az író

kása volt (lásd Kiss, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 219.), akiről Csáth a napló szövegében forgó részében szintén indulatosan és elég levágólag ír.

⁷⁹ Kosztolányiné, *I. m.*, 54. Kosztolányiné későbbi, zárójeles betoldását értelemszerűen, bár utalás és jelzés nélkül elhagyva KDLev, 771. (A részlet eleje talán kiolvashatatlan, s ezt jelzi a szintén zárójelben álló kérdőjel.) A tanárról s színésznők iránti hódolatáról, majd váratlan nyugdíjazási kérelméről lásd Kiss Ferenc, *Diákribillió Szabadkán. Jegyzetek a régi Szabadkáról* = Uő., *Kosztolányi-tanulmányok*, 137–141.; Ifj. Brenner J. (Csáth G.), *I. m.*, 21.

⁸⁰ Siebenburger szintén tanította Kosztolányit, történelemre: Kiss, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 212. Föltételezhetően ezért ő az „öreg Szibi”: „Feleltem történelemből. Az öreg »Szibi« olyan volt, mint ősszel a légy!” (Kosztolányiné, *I. m.*, 61 s. vö. 94, KDLev, 777. s. vö. 806.) Vö. még Csáth egy Kosztolányihoz írott – a nehezen mozgó öreg Tálás alakját is fölidéző – későbbi levelével: „Emlékezel Szibi járására. Ez egy tabeses járás volt!!!” (Közli Balogh Tamás, *Új regényen dolgozik Kosztolányi Dezső*. *Az el nem készült Mostoha keletkezéstörténete* = Uő., *Álmodozók irkafirkája*, Pont, Budapest, 2006, 79.) A család a Kosztolányi érettségijét követő ősszel Siebenburgert gyanította az igazgatót ért hírlapi támadások mögött: Ifj. Brenner, *I. m.*, 82–84., egy Csáth-levelével részént 138, a korábbi viszonyról –Táti gúnynévvel– vö. *Uo.*, 8. is; valamint lásd már hivatkozott hálózati jegyzék (*A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*) tételei közül: *Bácskai Hírlap* 1903. okt. 4., okt. 16., okt. 17., okt. 18., okt. 20.

⁸¹ Iványiról lásd Dér, *Három tudós tanár*, itt különösen 15.

diákkorában még viszonylag fiatal volt, s természettudományokat tanított.⁸²

Az *Aranysárkány* emberséges, Novákot naponta látogató Barabás doktorában szinte kézenfekvő a gyermekkori Wilhelm Adolf emlékét is sejteni: „A doktor bácsi, az öreg *Wilhelm*, naponta kétszer-háromszor is átszaladt a Kosztolányi-házba, hogy megnyugtassa a kisfiút.”⁸³ Alakjának mintegy ellenpontja a regényben Bélus, a züllött gyógyszerészsegéd, akinek egyik előképe az az Ángyán Béla lehetett, akihez a fiatal Kosztolányit „szoros kapcsolat is fűzte 1906 táján”.⁸⁴ A diákkori naplóban is – méghozzá hangsúlyosan – fölbukkan:

Aztán átvonult az egész kompánia *Ángyán Bélához*, ki gyakorkodik a patikában. Semmi szabályosság, de semmi jellemző vonás nincs arculatján. Azok közé tartozik, kik nem sokat törődnek az étellel. Jól élnek, kávéházba járnak, s lányokkal vigan élnek stb.⁸⁵

Majd a naplóban itt következik az éjjeli multság során énekelt egyik „jóízű diáknóta”, amely az *Aranysárkány* tizenkilencedik

⁸² KISS, *Az érett Kosztolányi*, 220. Csajkásról lásd a diák naplójából KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 60., 65.; KDLev, 776., 780.; vö. KCSalLev 81., 135. és 139. levelek, 120., 123–124., 223. és 228. Csáth, akit persze Csajkás megbuktatott számtanból, ismét negatívabb képet fest: Ifj. BRENNER, 44–47., 76., majd elismerőben 116. (Útal rá CSÁTH Géza, *1000x ölel Józsi. Családi levelek 1904–1908*, s. a. r. DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2007, 105., 149., vö. 157. A később írott KDLev 26. levél, 44 érdekességét részben az adja, hogy az „egymást a zülléstől meg kell védenünk” fordulat emlékeztet a Heddáról írott, korábban idézett sorok „megmentsem” gondolatára.) KISS, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 215. pedig azt említi, hogy a meteorológiai megfigyelést az író apjáról Csajkás később vette át.

⁸³ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 23, s az ifjúkori naplóban: 72.; KDLev, 786., vö. immár a kései naplóból: 829. A szülők gyakran emlegetik leveleikben, sokszor mint „a mi jó öreg Wilhelm dr. bácsink”: KCSalLev 17–20., 24., 34., 36., 46., 110., 263. levelek, 21–25., 28., 37., 39., 50., 178., 358., valamint e kötet utószavában: 422. Alakját összefüggésbe szokás hozni *A szegény kisgyermek panaszainak* doktor bácsijával, áldott aranyemberével: KOSZTOLÁNYI *összes versei*, I., 138–139.

⁸⁴ KISS, *Az érett Kosztolányi*, 1979, 222. Az itt hivatkozott, Csáthnak küldött levelet lásd KDLev 81. levél, 101., amelyben *praksziról* esik szó, akit a cigányzenére mulatás összefüggésében említ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 33. is. Ángyán és Kosztolányi kapcsolatához lásd még DÉR, *Ikercsillagok*, 52–53.

⁸⁵ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 64.; KDLev, 778.

fejezetébe is bekerült, abba a patikai jelenetbe tehát, ahol Vili és Próféta Bélussal együtt „ünneplik” Novák éppen megesett el-
 agyabugyálását.⁸⁶ A naplóban másnap is folytatódik a jókedv, s
 az ekkor harsogott nóta a regény hetedik fejezetében leírt mulat-
 ság diáknótájának alapját, pontosabban második szakának első
 két sorát adja.⁸⁷ Ugyanekkor „érdekes, Bige tanár úr, ez a kedé-
 lyes fiatalember vitte a prímet”⁸⁸ Bibó Bige György fiatalsága,
 kedélyessége s nevének hasonlósága folytán is egyik előképe
 lehetett a hetedik fejezetben úgyszintén ekkor betoppanó Biró
 Gyurkának. Ángyán Béláról pedig még Kosztolányiné jegyzi meg,
 talán a regény Valeszkájára is hajazva: „Tizenhat éves. A szere-
 lemmelel ezután ismerkedik meg. Ángyán Béla – a gyógyszerész-
 gyakornok – elvezeti a »pólai lány«-hoz.”⁸⁹

A nevek pusztá egyezéséből vagy hasonlóságából botorság
 messzemenő következtetéseket levonni. Ahogy azonban Sárszeg
 és a szabadkai vidék földrajzi nevei nemcsak fiktív, de reális jel-
 leggel is bírnak, hasonló tapasztalható a személynevek esetében
 is: nemegyszer Kosztolányi létező személyek neveiből merítthe-
 tett ötletet hozzájuk. Csajkás Tibor neve nemcsak a tanár Csaj-
 kás Mihályéval cseng egybe, hanem Csajkás Balázséval is, akit
 Kosztolányi a gimnáziumból is ismerhetett.⁹⁰ Pepike figurájában
 éppúgy közrejátszhatott Pacsirta regénybeli alakjának emléke,⁹¹
 mint egy valós ismerőse is, Kosztolányi édesanyjának barátnő-
 jéé, Weber Jozefináé.⁹² Glück (Géza) pedig újfent a gimnázium

⁸⁶ AS1, 274.

⁸⁷ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 64.; KDLev, 779. AS1, 104.

⁸⁸ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 64. Bigéről vö. még *Uo.*, 61., 68.; KDLev, 779., vö. 777., 782.
 Utóbbi említés szerint Bige az emberfajokról tartott érdekes előadást a Szabad
 Líceumban, míg Biró Gyurka a finnugor rokonépek és nyelvek ismerője (volt)
 a regényben (AS1, 104.). Vö. még Kiss, *Adalékok Kosztolányi életrajzához*, 211.

⁸⁹ KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 99. A regénybeli Valeszkáról pedig lásd AS1, 258., 279.,
 402.: XVIII., XIX., XXIX. fejezet.

⁹⁰ Említi Jász Dezső naplója (*Jász, I. m.*, 57.), valamint később orvosként
 KCsalLev 58. levél, 66.

⁹¹ KISS, *Az érett Kosztolányi*, 1979, 215. A két regény közti szoros kapcsolatról
 egyébként lásd SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 262–263., 279.

⁹² Kosztolányiéknál gyakori vendég volt: a családi levelezésben az apa (KCsalLev
 83., 119., 155., 161. levelek, 125., 197., 245., 251.), majd az édesanya is többször
 említi (207–208. levelek, 311–312., valamint lásd a névmutató adatait is: 445.).

diákjainak egyike.⁹³ Végül a „csillagász” gúny- vagy becenév Kosztolányiék gyermekkori barátjáé, Sztrókay Kálmáné is volt – nem csak a regénybeli, újságíróvá váló Zöldy –, aki később elsősorban természettudományos ismeretterjesztő írásokat közölt – mint újságíró is.⁹⁴

A Kosztolányi-életmű motivikus kapcsolatai azonban nem korlátozódnak, nem korlátozhatók az életrajzi vonatkozással bizonyosan bíró motívumokra. 1912-ből a tragédiába torkolló *Tréfa* a forradalmas diákizgalmak, az „ugratások” által, a *Leányok* pedig főhősének, Gyulának a – sok leánytestvére folytán Oláh Gyuzsiéhoz hasonló – helyzete révén vetítheti előre az *Aranyásárkány* néhány mozzanatát.⁹⁵ *A szegény kisgyermek panasza*i légyfogójának is akad párja – a regény patikájában található meg az olvasó.⁹⁶

Alighanem fontosabbak – s a könnyen parttalanra váló föl-sorolásnak itt gátat is vethetnek – a (papír-, illetve arany)ásárkány életműbeli előfordulásai, amelyek értelemszerűen az arany és sár motívumkörébe is ágyazódnak.⁹⁷ A már említett *Néhány levél a*

Az ifjúkori naplóban is fölbukkan: KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 85.; KDLev, 798. Pepike *Aranyásárkány*beli nevének kéziratbeli változásához – további érdekes példák mellett – lásd SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*, 55.

⁹³ Lásd a már hivatkozott hálózati jegyzék (*A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*) tételei közt: *Érettségít tett ifjaink nyári mulatsága*, Bácskai Hírlap 1903. jún. 20., 2.

⁹⁴ Utal rá KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 186. Többször előkerül a levelezésben (például KDLev 300. levél, 220.), és említi a kései napló is (KDLev, 834, vö. 874.). Érdekeségként vö. még JÁSZ, *I. m.*, 44. Zöldyről lásd ASI, 96., 165., 445.: VII., XI., XXXI. fejezet.

⁹⁵ Ezekre a párhuzamokra KISS, *Az érett Kosztolányi*, 214–215. hívja föl a figyelmet.

⁹⁶ „A légyfogóink hangosan zenélnek. / Néhány ügyetlen légy mindjárt be-cseppen / s bután evickél a csípős ecetben.” (KOSZTOLÁNYI *összes versei*, I., 170.) – „A gyógyszerár gyakornokszobájában volt egy üveglégyfogó, melybe ecetet öntöttek. / Szennyes kockacukorról szálltak fölfelé a legyek, beleszóp-pentek a csípős folyadékba s ott úsztak, evickéltek, sötétben nyüzsgöttek egymás hátán, míg lassan elpusztultak. Az üveglégyfogó vékonyan-vastagon zengett, mint egy hangszer.” (ASI, 359.: a XXVI. fejezet felütéseként.)

⁹⁷ Az arany, sár, sárga, szöke és fekete motívumköröknek nem föltétlen az *Aranyásárkányt* előlegező-idéző, de általánosabban az életműben vázolható összefüggéseit gazdag példaanyaggal, nem pusztán föl-sorolásszerűen értelmezi SZILÁGYI Zsófia, *Aranyásárkány = arany + sár? Egy regénycím nyomában = Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő – SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Anonymus, Budapest, 1998, 92–105. Vö. még SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*,

„Zöld Napló”-ból öngyilkosságra készülő, magát mintegy a halállal eljegyzettként látató naplóírója például így vall: „Én már gyermekkoromban halottak közt botorkáltam és koporsókról álmodtam. Temetőből engedtem fel a léggömböket és a sárkányokat.”⁹⁸ Ebben a cselekményt tekintve nyílt előreutalásban a sárkány olyan jelképes keretbe illeszkedik, amelyben egybeér játék, álom és elmúlás, összekötvén a léggömbök föntjét a koporsók lentjével, s az embert mintegy közibük helyezve. 1910-ben az emberi létezés hasonló, végső pontok közé feszített ellentmondására utalhat – fölületesen talán az antik tragédiák, esetleg Vörösmarty szemléletét is idézve – az embert mint a „csillagok sárkányát” láttató fölkiáltás;⁹⁹ de ugyanebben az évben a papírsárkány az írásnak a jelképe is lesz – az újságíró által papírra vetett, az újság papírján tőle elszakadó gondolatoké.¹⁰⁰ Túl azon, hogy utóbbi az aransárkány motívumának önértelmező olvasásához is ösztönzésül szolgálhat – megerősítve azáltal, hogy a jelkép éppúgy nem fejthető vissza valamely egyedüli jelentésre, mint Novák öngyilkosságának lehetséges indítékai is legfőljebb részizgazságokként, a módosuló értelmezői távlatok függvényeként vehetők sorra –, a papírra tett és játékosan-fenyegetően eltávolodó gondolatok hasonló mozgást jeleznek, mint amely az *Aranysárkány*ban emlék és írás, reális és fiktív bonyolult keretező eljárásaiban sejlik elő.

Az életműben 1915-ben magának az aransárkánynak a motívuma is előfordul: „Aranysárkányok vicsorognak rá, mint otthon

57. Az aranyvíz motívuma egyébként előfordul a tanulmányban nem, de a – regény távoli előzményeként – Kiss Ferenc által említett *Piros ködben*, későbbi címén *Orfeumban* is. (Kiss, *Az érett Kosztolányi*, 215.) Jóval fontosabb ennél, hogy Szilágyi Zsófia Móricz *Sáraranyának* (SZILÁGYI, *Aranysárkány = arany + sár?*, 105.), míg Kiss Ferenc Tóth Árpád *Lélektől lélekig* című versének (Kiss, *Az érett Kosztolányi*, 212–213.) ösztönzését emeli ki.

⁹⁸ KOSZTOLÁNYI, *A léggömb elröppül*, 223.

⁹⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A repülő hérosz = Uó., Álom és ólom*, 439.: „Ó, Ember, Fölfelénéző, Fölfelévágó, Fölfelészálló, csillagok sárkánya, röptülj.”

¹⁰⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyári politika = Uó., Álom és ólom*, 444. Ez a kép később is előkerül *Az allegóriák kora* című névtelen, Kosztolányinak tulajdonítható kétes hitelű írásban a Pesti Napló 1918. május 26-ai számából, ahonnan a föltételes azonosítást elvégezve közli: LENGYEL András, *Kosztolányi-dubiózák*, Forrás 2006/11., 110.

a kuvaszok, s kilenc áspis ágaskodik feléje, s kilenc ördög tekerőzik a karjára.”¹⁰¹ Igaz, ennek a népi képzeletvilággal keveredő távol-keleti szörnyféleségnek elsöre nem sok kapcsolata látszik a regény címbe emelt jelképével. Ami mégis, motivikus jellegű különbségeik ellenére, szerepkörük s szövegbeli működésük révén rokonítja a két aranysárkányt, az egyfajta sajátos – ismételt, de mindegyre más vonatkozásban értelmezhető – kettőség¹⁰² vagy többrétűség: az 1915-ös tárcanovella kínai sárkánya egyszerre tűnik föl úgy, mint eleven és élettelen, élőlény és szobor, dísz és fenyegetés, szép és rettenetes, értékes ősi hagyomány és magyarázhatatlan idegenség.¹⁰³

A RÉGI EMLÉKEZETE ÉS AZ ÚJ TAPASZTALATA

A kezdő lökéstől függetlenül Kosztolányi nem kizárólag saját emlékezetére s emlékeire támaszkodott az *Aranysárkány* megírása során. Ha másért nem is, de az iskolai élmények földidézésének serkentése és kiegészítése végett – nem sokkal a regény folyóiratos közlésének megkezdése előtt – Pókász Bélának, a székesfehé-

¹⁰¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Regényes emberek. Székely fi az aranysárkányok között* = Uő., *Füst*, s. a. r. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 148. A sárkány motívuma másutt, a harmincas évek elején is fölbukkan a kínai kisfiúkkal és általában a kínaiakkal kapcsolatban: „Papírsárkányokkal versenyt rendeznek, s azokra fogadnak, mint nálunk a lovakra. Örökké játszanak.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kínai költészet* = Uő., *Ércnél maradóbb*, 401.)

¹⁰² Erről szól – a befogadástörténetből a világos megfogalmazás miatt példaként itt kiragadva – SZILÁGYI, Aranysárkány = *arany + sár?*, 93., ahol a motívumvizsgálat összefüggésében a sárkány mint játék és szörny nyer kettős jelentést, illetve a fordíthatóság, nyelvi jelölés kérdéséhez kapcsoltan SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 255. Szilágyi Zsófia egyébként az *Esti Kornél* Sárkánya esetében látja a két irányban haladó olvasás lehetőségét újra termékenyen kihasználhatónak (*Ötödik fejezet*, de vö. az *Esti Kornél kalandjai* ciklus *Sárkány* című elbeszéléssel is).

¹⁰³ A sárkány 1914-ben általánosabban is megjelenik a kulturális távolság, idegenség jelképeként, a „rég magyar népképzelet” fényében, nyílt távol-keleti képzetársítás nélkül, ám már ekkor kettős modalitással, egyszerre félelmesen és csodásan rendkívüliként, szokatlanként: az Óperenciás-tengeren, a valóság határán – ami „körülbelül a magyar határ” – túl „látni csodákat, a mézzel folyó folyókat és a sárkányokat”. (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Túl az Óperencián* = Uő., *Füst*, 73.)

vári gimnázium rokon rajztanárának segítségét kérte, hogy a vidéki iskolában órákat látogathasson és eleven tapasztalatokat gyűjthessen:

Budapest, 1924. március 4.

Kedves Bélám,

én most egy diákregeényt írok. Valamelyik meleg, tavaszi napon szeretnék lerándulni Székesfehérvárra, hogy egy vidéki magyar város levegőjében fölleveníthessem emlékeimet, és mindössze *huszonnégy órára* környezettanulmányt tegyek. Ehhez azonban a Te segítségedet kérem. Azt hiszem, a Te pártfogósoddal lehetséges lesz, hogy meglátogathassam az intézetet, és esetleg *incognitóban* végighallgassak a VIII. osztályban egy számtan- és fizikaórát. Nagyon-nagy élmény lenne a számomra, és nagyon megköszönném Neked, hogyha az igazgatóval vagy az illető tanár úrral ezt elintéznéd. Mondanom sem kell, hogy a munkám szabadkai emlékekből táplálkozik, alakjai mind odavalók, így ellenetek még akarva sem követhetek el tapintatlanságot.

Tudasd tehát velem, hogy akár ezen, akár a következő héten milyen nap alkalmas a leutazásra, mikor van a VIII.-ban számtan- és fizikaóra. Egyet azonban előre kikötök. A mostani nehéz viszonyok között nem terhellek Benneteket semmivel, szállodában lakom és étkezem. Csak egy vagy két napról lehet szó. Elég öröm lesz nekem, hogy rég nem látott unokahúgomat, Etelkát viszontlátom, és végre megismerkedhetem gyermekeiddel, kiknek én is, Ilona is, Ádám is szeretetünket küldjük.

Válaszodat várva vagyok rokoni szeretettel híved,

Kosztolányi Dezső¹⁰⁴

Hogy a látogatás sikerrel megvalósult, azt abból a március végén megjelent riportból is tudjuk, amelyre Urbán László lelt rá a Fejérmegyei Naplóban. Az bizonyos, hogy a riport túloz abban, hogy Kosztolányi *általában* a regény egészének levegőjét kereste

¹⁰⁴ KDLev, 841. levél, 491–492.

volna ekkor. A folytatásos közlés kezdetének közeli időpontja azt sejteti, hogy nem az *Aranyrákány* előtanulmányairól volt ekkor már szó, hanem annak tisztázásához – különösen a tizenegyedik fejezet végelegesítéséhez, amely a nyolcadik egy óráját, Liszner Vili feleletét beszéli el – jelentett segítséget e látogatás. Ezért talán az sem vehető teljesen biztosra, hogy Kosztolányi mégsem szállodában szállt meg:

Érdekes vendége volt a múlt hét csütörtökjén és péntekjén városunknak: Kosztolányi Dezső jött el hozzánk, hogy tanulmányokat végezzen egy készülő, nagyszabású regényéhez, vagy mint ő mondta: hogy megkeresse azt a levegőt, amelyben regényének meséje fog leperegni.

Rokonánál, Pókász Béla főreáliskolai tanárnál szállt meg. Csütörtökön és pénteken aztán látogatásokat tett a főreálskola néhány felső osztályában, különösen a VIII. o. matematikai és fizikai óráin hospitált, de – mert költő – Vörösmarty Mihályt is felkereste – a tornacsarnokban. A tanárok a fiúkat azzal ámították el, hogy a vendég tanárjelölt, aki ezután rendszeresen fog az órákra járni, ne lássanak tehát semmi rendkívülit a dologban. Ebbe aztán bele is nyugodtak, és a normális élet az osztályokban nem kavardott föl. Csak a VIII. osztályban egy nehéz fizikai órán történt, hogy egy példa kidolgozásában az egész osztály elakadt. Óra után aztán az egyik jeles diák megkérdi az egyik tanártól, hogy a tanárjelölt úr voltaképpen milyen szakos.

– Azt hiszem, felelt rá a tanár, hogy matematika-fizika a szakja.

– No, akkor nem valami sokat tudhat – jegyezte meg a diák.

– Ugyan miért?

– Mert mikor a példa kidolgozását egyikünk se tudta folytatni és a tanár úr a tanárjelölt úrhoz fordult olyanformán, mintha őt kérte volna föl a folytatásra – akkor ő sem tudott egy kukkot se szólni...

Az előadások után megkérdeztem tőle, hogy milyen benyomásokat szerzett látogatásai alkalmával.

– Nagyon kedves és érdekes élményeket éltem át – felelte.
 – Azóta, hogy én diák voltam, egészen új világ alakult ki az iskolában. A tanárfigurák kipusztultak, de úgy látszik, kiveszőfélben van az a diáktípus is, amely örökös csínytevéseken és rakoncátlan gézengúzságokon tornázta ki az agyvelejét. Mindenki megkomolyodott, és azt az erőfölösleget, mely régen humor alakjában bugyogott ki az emberekből, most felemészti az élet nehéz gondjai.

Péntek délután kimentünk a sóstói temetőbe.

[...]

Útközben a Hosszú sétányon interjút kértem.

– Tehát miről fog szólni a készülő regény?

– A tanár és diák tragikus viszonyáról. Mert mindkettő tragikus hős: a tanár a be nem teljesedett vágyai miatt, a diák azért, mert az ő vágyainak szárnyát meg különféle fegyelmi szabályok és élettörvények nyesegetik. E tárgyból azért nem kell azt következtetni, hogy diákregény lesz. Nem. Sőt az élet legtragikusabb mélységeibe fog belenyúlni.

– Mi lesz a címe?

– *Az aranyárkány*. A történet pedig Szabadkán játszódik le, az én kedves szülővárosomban.¹⁰⁵

A munkának meséje mellett címe is megvan már; talán túl sok „nyersanyaggal” sem szolgált a székesfehérvári utazás, hiszen húsz év után Kosztolányi – így a riport – nem talált már rá sem a keresett hajdani tanáregyéniségekre, sem a feszültségbe betörő iskolai diákhumor ellentmondásos légkörére. Azt viszont érdemes lehet kiemelni, hogy a székesfehérvári riportban – de másutt is – a regény cselekménye tragédiaként, tragikusként kerül

¹⁰⁵ Dr. GÁL Lajos, *Kosztolányi Dezső nyilatkozik legközelebbi terveiről. A múlt héten városunkban járt. Tanulmányokat végzett egy készülő regényéhez*, Fejérmegyei Napló 1924. márc. 30.; újraközl: KOSZTOLÁNYI, *Gyémántgöröngyök*, 197–198. Kiss Ferenc egyébként még „Pókász egyik tanítványától, Szentgróthy Rezsőtől” tudta meg, „hogy erre [a látogatásra] sor is került”. (Kiss, *Az érett Kosztolányi*, 215.) Ugyanő másfelől azt is említi, hogy „Túróczi-Trostler József emlékezése szerint az *Aranysárkányhoz* készülő Kosztolányi hozzá is járt tanulmányozni az iskolai viszonyokat.” (Uo.)

meghatározásra, s írja olyan konfliktusokból eredezteti, amelyek általános érvényűek, tehát túlmutatnak – szemben a Pókász-nak írott levél fölütésével – egy diákregegy keretein.

AZ ARANYSÁRKÁNY KELETKEZÉSTÖRTÉNETE A KOSZTOLÁNYI-LEVELEZÉS TÜKRÉBEN

A jelenleg ismert és közölt levelek alapján nem lehet megmondani, Kosztolányi mikor kezdett el dolgozni az *Aranysárkányon*. A regény első említései 1924 márciusából valók, amikor az író már bizonyosan nem a munka elején állott. Hogy mikor kezdett el dolgozni, így leginkább az előzőekben idézett visszaemlékezéséből tudható, amely a húszéves érettségi találkozózt jelölte meg első lökésként, tehát olyan eseményként, amely előtt a regény ötlete, terve legfőljebb csak igen kiforratlanul fogalmazódhatott meg, s még talán a munkára készítő följegyzések, vázlatok sem születtek. Az érettségi találkozó legkésőbbi időpontja 1923 decembere, azonban – szemben Kosztolányi és közvetettebben Kosztolányiné emlékezéseivel – hajlok a szabadkai látogatást 1923 szeptemberére tenni. Még ha így van is, Kosztolányi kevesebb mint egy év alatt írta meg legvaskosabb könyvét – minden előzetes munka nélkül, napi újságírói és egyéb feladatait is közben végezve. Ez rendkívül feszített munkára utal. Jóllehet jelenleg nincs ok ezt kétségbe vonni, meg lehet fontolni, mikorra esik a lehetséges legkorábbi kezdete a regényírásnak.

Az előző regény, a *Pacsirta* befejezése előtt Kosztolányi egyéb kötelezettségei és írói vállalásai mellett aligha kezdhetett bele egy másik regénybe is. Elsőként az az Osvátnak írott 1922-es, pontosabb keltezés nélkül az év végére datálható levél szól a *Pacsirta* befejezéséről, amelyhez Kosztolányi a regény kéziratát is csatolta: „elhoztam neked új regényemet kéziratban. Az az érzésem, hogy ilyet még nem írtam. [...] A kéziraatra vigyázz, mert egyetlen példány.”¹⁰⁶ A Nyugatban azonban csak 1923 májusától

¹⁰⁶ KDLev 812. levél, 476.

jelennek meg a *Pacsirta* fejezetei, így 1923 elején Kosztolányi még dolgozott rajra.¹⁰⁷ Erre látszik utalni másik két levele. Az 1923. március 16-ai, Reményi Józsefnek szóló sorok szerint „egy regényt írtam, egyetlen hónap alatt, szakadatlan lázban. [...] Ezért hallgattam.”¹⁰⁸ A két levél közti ellentmondás nyilvánvaló, s ismét a biográfiába (levelezésbe) ivódó fikcionális elemeket jelez: a *Pacsirta* vagy egy hónap alatt készült el, de akkor márciusban erre hivatkozni legalábbis kegyes hazugság, vagy az egy hónapnyi szakadatlan láz tűnik föl önmitizáló túlzásnak. Már csak azért is az utóbbira gondolok – enyhébben fogalmazva arra a Kosztolányinál általánosnak mondható bizakodásra, hogy munkáit rövid időn belül megírja vagy megjelenteti –, mert a május 6-án Tevan Andornak címzett, hasonló mentségekkel élő levél immár pár hónapos munkáját emleget: „Aztán pár hónap óta írtam a *Pacsirta* című regényemet is, melyet most közöl a *Nyugat*.”¹⁰⁹ Ez számomra azt sejteti, hogy Kosztolányi a kézirat Osvátnak való eljuttatása után még javította, csiszolta azt 1923 első negyedében.

Összefoglalva tehát a megírás kezdetére vonatkozó következtetéseket: Kosztolányi az *Aranyáskány* fejezeteinek szövegváltozatait minden bizonnyal a *Pacsirta* befejezése után, 1923 első hónapjait követően írta. Méghozzá valószínűleg a húszéves érettségi találkozó hatására – megítélésem szerint 1923 szeptemberétől – kezdett neki az alaposabb vázlatkészítés és a kidolgozás munkájának. A regényírás későbbi haladásáról azonban már többet tudunk.

Kosztolányi – már csak anyagi érdekeltségei: húszas évekbeli bácskai publikációi miatt is – rendszeres levelezésben állott családjával. Az író levelei közül ugyan kevesebb ismert, de édesapjának sorai bőséggel fennmaradtak többek közt épp az 1924–1925-ös esztendőkből, melyek az *Aranyáskány* keletkezését tekintve értelemeszerű jelentőséggel bírnak. S ha a pesti író szavait nem min-

¹⁰⁷ A regényt a *Nyugattal* párhuzamosan az erdélyi Ellenzék is közölte, majd önálló könyvként 1924-ben jelent meg.

¹⁰⁸ KDLev 818. levél, 480. Igaz, ez alapján a levél alapján az is elképzelhető, Kosztolányi ugyan tényleg egy hónap alatt írta a *Pacsirtát* 1922 végén, itt csak a kése delmes levélírást mentegetendő csúsztatással hivatkozik rá.

¹⁰⁹ KDLev 822. levél, 482.

dig ismerjük is, tudósításainak és értesítéseinek tartalmi vonatkozásai nem kis részben visszakövetkeztethetők az apa leveleiből.

A családi levelezésben a regényre történő első egyértelmű utalás igen kései, a Pókászhoz intézett, már idézett levéllel egyidejű. 1924. március 9-én ugyanis Kosztolányi Árpád föltehetőleg a levél elején említett, „március 4-én kelt” Kosztolányi-sorokra válaszolva írhatta:

Meleg érdeklődéssel kísérjük 20 éves regényed megjelenését is, melynek közlését a Pesti Hírlap vasárnaponként ápril hónapban kezdi meg. Talán megtehetnéd azt, hogy a vasárnap számokból a te regényed hasábjait kivágnád és levélborítékban hozzánk juttatnád; így aztán mi is olvashatnánk nagy művedet, mert a Pesti Hírlapot itt kapni nem lehet.¹¹⁰

Hogy Kosztolányi ekkor már jócskán előrehaladt a megírással, két utalás is sejteti: a terjedelem viszonylag pontos említése, illetve a folytatásos közlés megkezdésének kitűzött közeli időpontja. Igaz ugyan, hogy a terjedelem a Pesti Hírlappal való előzetes meg egyezésnek is része lehetett, ám Kosztolányi mint megbecsült belső munkatárs föltehetőleg elég szabadon és könnyen állapodhatott ebben meg.

A március eleji levelek alapján valószínű, hogy ha a kézirat még nem is volt letisztázva, a mű körvonalai már elég jól kirajzolódtak. Az azonban visszafogottságra is készítheti az értelmezőt, hogy a regény folytatásos közlése mégsem kezdődött el áprilisban, hanem csupán egy hónap késéssel, májusban. Ennek egyik lehetséges oka ismét a Kosztolányit jellemző túlzott bizakodás. Vagyis az, hogy a regényírással a tervezettnél lassabb ütemben haladt. A másik – Kosztolányinak ekkor talán kapóra is jövő – ok prózaibb: ugyan kevésbé ismert, de 1924 áprilisában komoly szédősztrájk volt a fővárosban, amely súlyosan érintette a budapesti lapokat. A Pesti Hírlap például április 8. és 15. között, majd a munkabeszüntetés két napra való fölfüggesztése után, egy szerdai és

¹¹⁰ KCsalLev 71. levél, 102.

csütörtöki lapszámot követően, április 18. és május 4. között nem jelent meg. A sztrájkot követő első lapszám május 6-án, kedden jött ki a nyomdából (hétfőnként, lévén vasárnap ünnep s munkaszünet, a Pesti Hírlap ekkor nem jelent meg), s az erre következő első vasárnap – amikor alighanem már nem kellett a megjelenés további akadozásától tartani – el is indult az *Aranysárkány* közlése.

A következő ismert levél, március 27-én keltezve, nyíltan nem utal a készülő regényre. Ugyanakkor Kosztolányi Árpád fiának egy olyan – elveszett vagy lappangó levélben megfogalmazott – kérésére válaszol benne, amely akár az *Aranysárkánnyal* is kapcsolatba hozható:

Az 1902/3. iskolaévvégi Értesítőt (amikor te a 8-ik osztály elvégezted) már kivettem az intézet könyvtárából és ha a jó Isten engedi, személyesen akarom neked húsvétkor átadni a noteszszel együtt, mert anyáddal szándékozunk benneteket pár napra meglátogatni.¹¹¹

Hogy Kosztolányi mely részleteket közölt apjának a készülő regényről, annak tárgyáról, nem tudjuk, így azt sem, kérését nyíltan összefüggésbe hozta-e az *Aranysárkány* írásával – már ha persze valóban kapcsolatos vele.

Az apa 1924. március 27-ét követő rövid levelei már a közeli viszontlátás jegyében fogantak, hiszen a szülők – szó volt róla – húsvétra Budapestre utaztak, ahol az apát agyvérzés érte. Ez is jócskán közrejátszhatott abban, hogy Kosztolányi áprilusra mégsem fejezte be az *Aranysárkányt*. Az anya és Mariska levélben köszönik meg az író segítségét, idejének és nyugalmanak föláldozását ottlétükkor és azt követően is.¹¹²

Az agyvérzésből lábadozó apa kezdetben rövidebben s egyből dolgokról ír, a regényről ekkor érthető módon nem ejt szót. Ám nem kell sokáig várni, 1924. június 8-ai levelében már azt kérdezi: „Repül-e már az »Arany sárkány« a Pesti Hírlap hasábjain? Hány

¹¹¹ KCsalLev 72. levél, 107.

¹¹² Lásd KCsalLev 78. levél, 115.

folytatás jelent meg már belőle? Mikor reméled befejezhetni?”¹¹³
Majd ezt megerősítendő a június 16-ai levelének zárlatában ismét rákérdez a készülő regény befejezésére:

De most tőled is kérdezek még *újból* valamit, amit mult levelemben is megtettem, de választ nem kaptam rá. Nem felelték [!] meg arra, hogy mikor remélheted az „Arany sárkány” befejezését? Pedig igen fontos, hogy nyaralás[!]-ok megkezdése előtt készen légy velem, és aztán te is úgy lustálkodhassál, mint én: a vén lajhár!¹¹⁴

A kérdező aggodást, a természetes érdeklődésen túl, a fiúnak az apa agyvérzése utáni fáradozása, a befejezés ebből fakadó késése is indokolhatta. Kosztolányi június 18-án kelt, megsemmisült vagy lappangó levelében válaszolt, megnyugtatta apját a munka bevégzését illetően. Kosztolányi Árpád ugyanis június 22-én már a következőképp ír, mintegy megkönnyebbülésének is hangot adva: „Az »Arany sárkány« sikeres befejezésének mindnyájan örvendünk, én annál is inkább, mert az én betegségem a nagy munka folytatását egy héttel hátráltatta.”¹¹⁵

Kosztolányi tehát 1924. június 22-ére már befejezte az 1923 őszén, esetleg telén megkezdett munkát, s az *Aranysárkány* hatkilencc hónap alatt lényegét tekintve elkészült.

Azt, hogy tényleg így volt-e, avagy Kosztolányi még csak közel állt a Pesti Hírlapban már május óta pergő mű befejezéséhez, s csupán apját akarta megnyugtani a munka lezárásának elővételezésével, biztosan nem lehet megmondani. De még ha teljesen nem is végzett a regény tisztázásával, más is amellet szólni, hogy a szóban forgó napokban valóban a végére ért az írásnak. A Tilkovszky Bélának küldött levél ugyanis három nappal később szintén az *Aranysárkány* befejeztére utal:

¹¹³ KCsalLev 77. levél, 114.

¹¹⁴ KCsalLev 79. levél, 118.

¹¹⁵ KCsalLev 80. levél, 119.

Budapest, 1924. június 25.

Igen tisztelt Uram,

hálással köszönöm Cripps úr Nero-drámáját, melyet a közeli napokban el fogok olvasni.

Én eddig hosszabb munkámon dolgoztam, s ilyenkor semmi egyébbel nem tudok foglalkozni. Ez mentse hallgatásomat is. [...]

Vagyok önnek igaz híve és tisztelője,

*Kosztolányi Dezső*¹¹⁶

A Réz Pál által szintén június 25-ére keltezett, Kuncz Aladárnak szóló levél is az új regény közelmúltbeli elkészültét állítja:

Kedves Barátom!

Sajnálattal értesítelek, hogy az Ady-ünnepre nem rándulhatok le ezer és egy ok miatt, pedig szeretnék már látni. Remélem azonban, hogy enélkül is meg tudunk egyezni majd regényemre vonatkozóan. Tíz napon belül elküldhetem majd neked a felét, teljesen hibátlanul kiszedve, s ti olyan adagokban közölhetitek, amint nektek tetszik. Kérek azonban, hogy azonnal küldj valami pénzt, mert a római költséget több helyről kell összekaparnom. A *Pacsirtá*-ról való ismertetésem várom. Ma adtam postára zárt borítékban új verseskönyvemet is. Folyton dolgozom, mert csak ez érdekel. Regényemmel a múlt héten lettem teljesen kész. Szeretném, ha elolvasnád. Azt hiszem, ilyet még nem sikerült írnom.

Szeretettel öllelek:

*Kosztolányi Dezső*¹¹⁷

A zárlat az Osvátnak írott sorokat idézi – ott a *Pacsirtá*ról vélekedett így Kosztolányi. Itt azonban érdekesebb az a kijelentés, hogy az *Aranysárkány* immár teljesen kész. A három levél egybeesése azt sejteti, nem csupán a túlzó, a munka közeli végét

¹¹⁶ KDLev 843. levél, 492.

¹¹⁷ KDLev 844. levél, 492–493.

sejtető bizakodás ösztönözte az író szavait. Annak ellenére, hogy a szintén Kuncz Aladárnak íródott, július 1-jei levélben Kosztolányi újfent a kézirat megküldését ígéri. Viszont az is kiderül belőle, *A bús férfi panaszait* szintúgy csak most, s nem az előző levéllel egyazon napon tette postára:

[Budapest, 1924.] július 1.

Kedves Barátom,
itt küldöm új verseskönyvemet. Kérek, fogadd szívesen és foglalkozz velem. Regényem kézírata 10 nap múlva kezeid között van.

Szeretettel ölel igaz híved:

Kosztolányi Dezső¹¹⁸

A Kuncznak küldött két levél közt apró különbség, hogy míg előbbi a regény első felének kiszedett levonatát említi, addig a második – úgy látszik – a regény egészének kéziratát. Ugyan nem elképzelhetetlen, csupán a rövidebb s gyors fogalmazás következménye ez, ámde az sem, hogy július elsejére Kosztolányi már a teljes levonatot megkapta, néhány napon belül megkapni remélte. Akárhogy történt is, az Ellenzék végül nem közölte a regényt.

A Kosztolányi–Kuncz levélváltásból világosan kiderül, hogy az *Aranysárkány* folytatásait a Pesti Hírlap nem hétről hétre szedte ki, mint ahogy Kosztolányi sem elaprózva juttatta el azt lapjához, hanem legalább két hosszabb részletben. Ami másfelől azt is jelzi, hogy a későbbi fejezetek befejezése-letisztázása csak a folytatásos közlés megkezdését követően történt meg, a regény első felének szedési munkálatai közben vagy után: a befejezést bejelentő levelek írásakor, június végén a közlés még csak az ötödik–hatodik fejezetnél járt, de a folytatásos részek már második hónapja jelentek meg a pesti újság hasábjain.

Érdekes végül az is, hogy Kosztolányi a regény „teljesen hibátlanul” kiszedett feléről ír erdélyi barátjának június 25-én. Ebből nemcsak az következik, hogy az első tizenegynéhány fejezet sze-

¹¹⁸ KDLev 845. levél, 493.

dése készült el a regény június közepi-végi befejezéséig, hanem a levonatok átnézése-korrigálása, majd ennek nyomán a szedés nyomdai javítása is. Az persze messze nem igaz, hogy akár a Pesti Hírlap, akár a későbbi első kiadás szövege makulátlan lenne, de – különösen az utóbbi – a második kiadáshoz képest sokkal kevesebb és főként kevésbé zavaró nyomdahibával terhelte. Az viszont, hogy ez a korrektúrákat szinte szélsőségesen hullámzó figyelemmel átnéző Kosztolányinak,¹¹⁹ a férjét segítő feleségnek,¹²⁰ netán a nyomdai korrektornak köszönhető-e, egyelőre nem tűnik föl kideríthetőnek.

Ami a levelezésben ez után következik, félig-meddig már a regény befogadástörténetéhez tartozik. Arra vonatkozóan nemigen ad több fogódzót, Kosztolányi – ha nem a nyaralás előtt – mikor s hogyan nézte át a levonatok, milyen módon követte s irányította a folyóiratközlések könyvvé formálását. Mert jóllehet a Pesti Hírlap és az első könyvbéli kiadás szövege igen szoros kapcsolatban áll egymással, néhány kisebb terjedelmű, de a regény fölfogását érdemben is érintő különbség található közöttük. Főként éppen az első fejezetekben található számosabb eltérés; ott tehát, ahol a hosszú ékezetek használata is esetlegesebb, mint majd a könyvben. Ez pedig akár azt a gyanút is fölveti, a Kuncz-level ismét túlzó, és a regény gyors, sőt az olaszországi út közeledtével sürgető befejezése mellett Kosztolányinak nem maradt ideje és

¹¹⁹ Példaként említve: alaposítást sugall KDLev 323. levél, 232–233 (az Tevan Andorhoz írt ezt követő levelek részint a levonatokat kérik-hiányolják, részint tipográfiai – s nem a korrigálásból adódó – megfontolásokat közölnek), 369. levél, 254 vagy szándékként 570. levél, 354, 585. levél, 362; ellentmondásosabb, mert a sajtóhibák miatt panaszkodik, ám a kiadói korrektort szólítja gondosabb munkára KDLev 356. levél, 248, 592. levél, 366; s mintegy saját figyelmetlenségét szégyenlősen beismerve, a korrigálás feladatát felnagyítva, Tevan segítségét kérve az ívek ismételt átnézésében-ellenőrzésében KDLev 365. és 367. levelek, 253.

¹²⁰ Vö. (más), *Hogy születnek a regények és színdarabok. Beszélgetés Piri kisasszonnyal, a legnépszerűbb „irodalmi gépirónővel”, akinek csak híres írók és költők diktálják műveiket*, Keleti Újság 1929. jún. 20.; újraközlő: KOSZTOLÁNYI, *Gyémántgörröngyök*, 245. A már hivatkozott hálózati jegyzék (*A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*) tanúsága szerint Tamás István riportja Szabadkán is megjelent: (más), *Ágyban, párnák között születnek a regények és színdarabok*, Bácsmegeyi Napló 1929. jún. 16., 33.

ereje arra, hogy a későbbi fejezetek tisztázásával párhuzamosan a korábbiakat ne csak átolvassa, de gondosan javítsa is. Igaz, magyarázatul szolgálhat a változtatások nagyobb számára az eltelt idő és a befejezett mű kínálta távlat. Másfelől mégsem zárható ki, hogy Kosztolányi az íveket – legalábbis a regény második felét – hazatérése után nézte át és javította.¹²¹ Hiszen ekkor a Pesti Hírlap még a regény felénél sem járt: szeptemberben a mindösszesen harminckét fejezetből a tizenkettedik–tizenharmadik jelent éppen meg. Ha Kosztolányi csak ekkor, egyben nézte meg – netán többször is – a levonatot, világos, hogy a már megjelent folytatások javításai csak a könyvbe kerülhettek be, míg a későbbi fejezetek szövege a Pesti Hírlapban is igényesebben láthatott napvilágot.

A szövegkeletkezés menetére vonatkozó fejtegetések arra is fényt vethetnek, miért nehéz, sőt talán lehetetlen a regényírás kezdő- és végpontját világosan rögzíteni. Nem egyértelmű ugyanis, mikor s mivel veszi kezdetét a munka: vajon a még homályos ötletek, az azokat egybekapcsoló-rendező ösztönzések, az anyaggyűjtés cetlijei, a különféle feljegyzések, a tartalmi vázlatok, az első fejezetfogalmazványok jelölik ki azt a határvonalat, amelytől már célelvű láncolat húzódik, öntudatos szerzői akarat vezet a „kész” műhöz. Van-e egyáltalán értelme az alkotás efféle akaratlagosságát és céltudatosságát állítani? Látható-e előre, mi hova, merre mutat „előre”, s mi bizonyul majd netán tévútnak az utólagos értelmezői tekintet számára? És ugyanígy: pontosan tudható-e, mikor zárul le a többé-kevésbé folyamatos alakulásban lévő szöveg – az első teljes változattal, a megjelenés előtti utolsó tisztázott szöveggel, vagy még ekkor sem, tekintettel a megjelenések közötti módosítások sorát? Mindez magyarázhatja – Kosztolányi korai bizakodásán túl –, miért is ingadoznak a keletkezéstörténet kitüntetettnek vélhető időpontjai. Ugyanakkor nem ment föl a kérdés mérlegelése alól sem: ezért jelöltem ki föntebb

¹²¹ Kosztolányi lapjával külföldön is kapcsolatban maradt, onnan cikkeket és tudósításokat küldött a fővárosba. Mégis csekély annak a valószínűsége, hogy a regény (második felének) levonatát magával vitte, netalán postán kapta meg, s Olaszországból küldte volna vissza a Pesti Hírlaphoz.

azt az időtartományt, amelyen belül megítélésem és a rendelkezésemre álló dokumentumok szerint a munka dandárja zajlott. Ami ez elé és után esett, azt természetében más jellegű alkotómunkának ítélem az *Arany sárkány* esetében, mint a regény feszített tempójú írásának hónapjait.

Kosztolányi apjának szóló július 1-jei levelében nem ejt szót az *Arany sárkányról*,¹²² csak július 9-én tér rá vissza, anyagi vonatkozásban:

Örömmel tudatom, hogy ezen a vasárnapon délután öt órakor már vonatra szállok feleségemmel és Ádámmal. [...] Tervem szerint augusztus 1-ig a nagy Itáliában csavargunk, aztán visszajövünk Abbáziába, s ott pihenünk és fürdözünk, lehetőleg szeptemberig, mindaddig, míg az Arany sárkány tiszteletdíja futja.¹²³

Igencsak afelé mutat ez az adalék is, hogy Kosztolányi a regény teljes kéziratát már elutazása előtt átadta pesti lapjának, a tiszteletdíjat is fölvette. Utóbbi komoly, előnyös összeget jelenthetett: hosszabb olaszországi utazást és pihenést is lehetővé tett a család számára.

A nyaralás során sem az apa, sem fia nem emlegeti az *Arany sárkányt*. Az a visszaérkezést, majd Kosztolányiék szabadkai látogatását követően, az író 1924. október 26-ai – megsemmisült vagy lappangó – levelére írott válaszban kerül ismét elő, immár a következő irodalmi terv és vállalkozás izgalmától valamegyest el is homályosítva:

Még nagyobb érdeklődéssel fogjuk kísélni 3 felvonásos darabod születésének fázisait, mint ahogyan azt tettük az Arany sárkány-nál is. Mi is szeretnők ennek a kefelenyomatát minél előbb olvasni, mint ezt Fenyves is kérte tőled. Talán lehetne a két kívánságot valahogy együttesen elintézni.¹²⁴

¹²² KCsalLev 82. levél, 124–125, KDLev 847. levél, 494.

¹²³ KCsalLev 84., 126–127, KDLev 848. levél, 495.

¹²⁴ KCsalLev 103. levél, 161–162. Az el nem készült darabhoz vö. KCsalLev 107. levél, 170.

Fenyves Ferencsel, a Bácsmegyei Napló főszerkesztőjével Kosztolányi gyakorta családján keresztül érintkezett. Nem tudni, ők tájékoztatták a barátot a készülő, már megjelenőben lévő regényről – netán kifejezetten az író kérésére –, vagy Kosztolányi maga is beszélt-levelezett erről Fenyvessel, például utóbbi budapesti útjának¹²⁵ vagy az író szabadkai látogatásának alkalmával. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy – amint a július 1-jei Kuncz-levél alapján is fölvesztető – a Pesti Hírlapnál a regény egészét a közléshez jó előre kiszedték. Annak viszont nincs nyoma, Fenyves sürgetésének Kosztolányi eleget tett volna.

Jóllehet az utalásokból az sejlik elő, hogy Kosztolányi leveleiben, valamint a személyes találkozásokkor az *Aranyásárkány* létrejöttéről és a munka haladásáról több részletet elárult családjának, mint ami ma tudható, túlzottan bőbeszédű azonban aligha lehetett. Erre utalnak Kosztolányi Árpád rendre ismétlődő faggatózásai, kérdései és kérései. Az apa soraiból egyértelműen kiviláglik, hogy az *Aranyásárkány* első ismert említésével egybekötött kérését, tudniillik hogy a Szabadkán nem kapható Pesti Hírlapból a regény folytatásait vágja ki és küldje el, fia nem teljesítette. Azt persze nem tudni, hogy a szülők budapesti látogatásakor az édesapa a készülő műbe beletekintett-e, de ez ellen szól az utazás fáradalma, a nagyváros és a viszontlátás izgalma, majd pedig Kosztolányi Árpád váratlan agyvérzése. Azt, hogy Kosztolányi ismét, 1924 késő őszen sem állt kötélnek, és a kért teljes levonatba továbbra sem engedett az otthoniaknak betekintést, az apa következő év elején írt – valószínűleg a postán először elkallódott¹²⁶ – leveléből tudjuk. Ebből ugyanis a fiútól kicsikart – és Kosztolányi Árpád meglegedésére szolgáló – ígéretről értesülünk:

Köszönöm, édes fiam, a legutóbbi levedben tett ígéretedet, hogy nemcsak a Nyugatnak rég várt számát küldöd meg, hanem az Arany Sárkány teljes levonatát is. Türelmetlenül várjuk mindkettőt.¹²⁷

¹²⁵ Vö. KCsalLev 96. levél, 146.

¹²⁶ Lásd KCsalLev 111. levél, 180.

¹²⁷ KCsalLev 110. levél, 179.

Csakhogy ez az ígélet sem bizonyult komolynak. Kosztolányi nem sokkal később talán azzal hátrította el az apa érdeklődését és korholását, hogy a regény hamarost amúgy is napvilágot lát könyvként. Ilyesmi olvasható ki Kosztolányi Árpád 1925. január 25-ei leveléből:

Szívünkben örülünk annak, hogy az Arany Sárkány husvétkor könyvalakban is megjelenik, s hogy már a német fordítása is készül. Büszkéek vagyunk arra is, hogy a „Véres költő” című regényed rövidesen olaszul is napvilágot lát.¹²⁸

Kosztolányi számos levelét, így az ezt követőket sem ismerjük. Az apa mindenesetre egy időre ejti a témát, s csak március 27-én tér rá vissza, igen röviden és a közeli olvasás izgalmában. Talán éppen azon fölbuzdulva, hogy az *Aranysárkány* könyvként is megjelent: „Az arany sárkányt várva-várjuk.”¹²⁹

Az *Aranysárkány* utolsó részét a Pesti Hírlap 1925. április 5-én közölte. A könyv azonban korábban, valójában már a húsvéti ünnepek előtt megjelent.¹³⁰ Nem különleges ok és sietség folytán, hanem kényelmesen élve a lehetőséggel: a szöveg régen készen volt, a szedés sem váratott már magára, és a levonatok átnézésére és a szöveg átfésülésére is bőven maradt idő az előző évben. Végül tehát nem lehetett tovább halogatni a mű családnak való megmutatását.

Ismert Kosztolányi 1925. március 30-án keltezett, édesanyjának írott levele, amely végre valahára az *Aranysárkány* elküldéséről számol be – igaz, továbbra sem a szülői házba, hanem a testvérek, Árpinak címezve:

Az Aranysárkányt Árpi címére elküldtem. Olvassátok el ezt a regényemet, melyben egy tanár tragédiáját írtam meg, a lel-

¹²⁸ KCsalLev 111. levél, 182. Szorosan nem ide tartozik, hogy *A véres költő* olasz kiadása ügyében Kosztolányi ismét túl bizakodó volt: az csak évekkel később látott napvilágot. Az is valószínű, hogy az *Aranysárkány* német fordítása is csupán közeli terv volt még ekkor.

¹²⁹ KCsalLev 116. levél, 192.

¹³⁰ Erről lásd még később!

kem lelkéből. Az alakokban ne keressetek élő személyeket. Öt-hat emberből formáltam egyet, mint az álomban. De amit írtam, azt hiszem, igaz.¹³¹

Nem lehet véletlen ez a különös és körültekintő óvatosság, nem írható csupán az író tömérdek elfoglaltságának számlájára, vagy róható föl fiúi nemtörődömségnek. Hogy mi is lehetett az oka, arra talán a család érzékenységét bántó, nyugalmát fölkavaró előző – könyvként csak 1924-ben megjelent – regényben kereshető a válasz:

Mariska sógornóm még mindig nem ment férjhez. E mellett, keskedelmi érettségi bizonyítvánnyal sem tud állást kapni. Az állam idegen nyelvét nem tudja megtanulni. Bátyja határtalanul szenved hűgának sorsa, bizonytalan jövője, apjuknak, anyjuknak bánata miatt és megírja *Pacsirta* című regényét. Ezt a kis regényt vallotta legjobb prózai írásának, Tolsztoj remekművével, Iljics Iván halálával mérte.

A regény fájdalmas leleplezéseit öccse, Árpi, hűvös hangú levélben nehezményezi, de Árpi keserű sorsa, küszködése is fájó seb.¹³²

Bármennyire távolítja is a regényt Kosztolányi, külön befogadási útmutatóval készítve elő az olvasást, aligha hihette, hogy édesapja nem ismeri majd föl benne az átfর্মált, de valahol mégis otthoni, szabadkai, gyermekkori, gimnáziumi emlékeket. A diák író és a tanár-igazgató apa részben közös emlékeit. A családi viszonyokat megbolygató *Pacsirtát* és apjának alig egy évvel korábbi agyvérzését követően Kosztolányi ezért talán joggal volt óvatos, és vonakodott bácskai családját beavatni az új regény részleteibe annak megjelenéséig: amennyire lehetett, keveset árult el róla, amíg kerülni tudta, nem küldte el a szöveget, s amikor végül postára adta az *Aranyásárkányt*, olvasási útmutatóval és az öcs szűrőjén keresztül tette.

¹³¹ KCsalLev 117. levél, 193, KDLev 869. levél, 507.

¹³² KOSZTOLÁNYINÉ, *I. m.*, 249.

A testvér nem is sietett apjuknak átadni a kötetet, így április 5-én az apa még mindig nem vehette kézbe a könyvet: „Az Arany Sárkányt öcséd megkapta, mi még nem olvashattuk, talán husvéti piros tojásként juthatunk majd hozzá.”¹³³ Az április 14-én kelt levél szerint így is történt:

Husvét mindkét napját Palicson töltöttük és hétfőn este diadalmasan hoztuk be onnan a városba az Arany sárkányt, mely talán az ő csillogásával fel fogja vidítani az én borongós kedélyemet is.¹³⁴

A majd két héttel később, 1925. április 27-én írott levélben Kosztolányi Árpád már a szöveg olvasásáról, értelmezéséről és értékeléséről számol be. Teljes terjedelmében idézve a vonatkozó részeket:

A diákérettel kapcsolatban be akarok számolni azon élvezetről, melyet nekem az Arany sárkány olvasása szerzett. Rövid 3 nap alatt olvastam el azt, ami az én öreg szemeimnél rekord számba megy, mert alig tudtam egyes szakasznál félben hagyni az olvasást, különösen akkor, midőn a »sereg számlá«-n már túl voltam és a változatos és izgató események megkezdődtek szép lélektani rajzokkal. Nem is csoda, hogy engem ennyire érdekelt ez az értékes és nagy műved, nemcsak azért, mert te írtad, hanem azért is, mert én 50 esztendő töltem el a gimnáziumban (8-at mint diák, 42-t pedig mint tanár, igazgató és újra tanár). Csak egy dolog hatott eleinte kissé zavarólag reám: nem tudtam eléggé magamat emancipálni attól, hogy a szereplőkben ne keressem a *te* diákévidben [!] valósággal élt egyéneket, habár előzetesen figyelmeztettél, hogy a szereplők legtöbbje két-háromból összeszótt alak. – Csak akkor, midőn a cselekmény kezdett összetömörülni Novákra, Nyegrére, Vilire és társaira és a megtörtént dolgokat a képzelet alkotásai váltották fel, vagyis midőn a Novák

¹³³ KCsalLev 118. levél, 194.

¹³⁴ KCsalLev 119. levél, 196.

ellen a merénylet megtörtént már, ekkor szabadultam föl a reminiscentiák hatásaitól teljesen. Természetesen az, ki az itteni régi körülményeket nem ismeri és így a szereplőkben csak fantázia-alkotta egyéneket lát, ilyen átmeneten nem megy keresztül olvasás közben. De azért e kis, zökkenés szerű változás nem hatott zavarólag nálam sem az élvezésre. Legfőleg annyi tudnék még megjegyezni, hogy a végén hiányzik a régi regényeknél szokásos erkölcsi elégtétel-adás, vagyis Vilinek és társainak bűnhődése (beleértve az Ostor szerkesztőjét is), de ez, sajnos, manapság azzal indokolható, hogy az ilyen cudar merényletek legtöbbször megtorlatlanul maradnak. – Még egyszer köszönöm neked, édes fiam, azt a lelki üdülést, melyet e nagy alkotásod olvasása nekem, öcsédnek és húgodnak is okozott, ezután fog az kézről-kézre vándorolni családunk többi tagjai között.

Még egyet! Hány példányban nyomtatták ki a Légrádiak e hatalmas munkát és eddig körülbelül mennyi kelt el belőlük?

[...]

Fenyves megkapta az Arany Sárkányt és ismertetés végett Haraszti munkatársnak adta át, ki a napokban tért vissza Olaszországból; ő fog róla legközelebb cikket írni.¹³⁵

A regény félt hatása tehát elmaradt: vagy az előkészítés volt kelőn alapos, vagy az aggodalom túlzó... Arról ugyan szó sincs, hogy Kosztolányi Árpád figyelmét elkerülték volna a diákévek múltbeli alakjai, a történetben visszaköszönő események. De mintegy tanúként igazolja fia érvelését, amely szerint az emlékek nem egy az egyben tétettek át a regény kitalált világába. Sőt véleménye kifejezetten arra figyelmezteti a mai olvasót, még aki jól ismeri is az *Arany sárkány*ban fölelevenített életrajzi vonatkozásokat, az is akkor tapasztalhatja meg a regény értelmezési lehetőségeinek sokrétűségét és befogadásának élvezetét, ha gátat vet a tevékeny olvasás biográfiai allegorézisek sorára csupaszításának.

Az édesapa elismerő-lelkendező beszámolójának fényében Kosztolányi már alighanem nyugodtabban válaszolhatott. Leve-

¹³⁵ KCsalLev 120. levél, 198–199. A levélben a Légrádyak és Nyerge Lázár neve is hibásan szerepel.

lét újfent nem ismerjük, de híradásai részben visszakövethetők az édesapa május 9-ei válaszából:

Édes fiam, május 4-én kelt és 6-án érkezett kedves leveledből örömmel olvastam, hogy az Arany Sárkányról eddig a fővárosi lapokban 3 szép és hosszú kritika jelent meg. Szíveskedjél, kérlek, megírni, hogy mely újságokban és kik méltatták a te nagy művedet? Nagyon szeretném, ha magukat az ismertetéseket és bírálatokat is elolvashatnám. Azért tehát, ha esetleg két példányban is megőrizted a kritikákat, légy kegyes az *egyik* példányt elolvasás végett hozzánk küldeni.

Azt hiszem, nem került el figyelmedet az, hogy a Fenyves újságjának május 5-én megjelent 120-ik számában is megjelent a 4-ik kritika Milkó Izidor szép tollából. Engem meglepett, hogy ezt nem a Fenyves által jelzett Haraszti írta, de természetesen nagyon örültem, hogy neves és érdemes íróbarátunk vállalkozott szívesen erre ki írói érdemeinél és koránál fogva is kompetensebb erre, mint a kezdő újságíró. Meg is köszöntem neki még aznap (május 5-én) a szeretettel teljes bírálatot a magam nevében is, a tiédben is, de ő természetesen ismert szerénységével tiltakozott az ellen, hogy a te munkádnál bármiféle elnézésre is lett volna szükség.¹³⁶

¹³⁶ KCSalLev 121. levél, 200–201. Az első kritikát, Szilágyi Gézáét ismerjük abból a levélből is (lásd KDLev 870. levél, 508), amelyben Kosztolányi megköszöni az *Arany-sárkányt* az életmű összefüggésrendszerében elhelyező ismertetést: SZILÁGYI Géza, *Kosztolányi Dezső új regényéről*. *Arany-sárkány*, Budapest, 1925, Magyarország 1925. ápr. 15., 2. A második, inkább személyes emlékekre építő bírálat a regényt közlő Pesti Hírlapban jelent meg, a Gulyás Pál álnévgyűjtése és a fehértemplomi gimnáziumi évekre történő utalás révén Herczeg Ferencnek tulajdoníthatóan: HETES, *Arany-sárkány*, Pesti Hírlap 1925. április 26., 3. A harmadik, rövidsége és impresszionista első bekezdése ellenére is meggondolkodtató kritikát Kárpáti Aurél írta: KÁRPÁTI, *I. m.*, 10. Az apa igen pontosan megadja a szabadkai fogadtatást jelző recenzió adatait, amint azt a már hivatkozott hálózati jegyzék (*A bácskai sajtó anyagában található, Kosztolányira vonatkozó irodalom*) is megerősít: MILKÓ Izidor, *Kosztolányi új regénye*. *Kosztolányi Dezső: Arany Sárkány*, Bácsmegeyi Napló 1925. máj. 5., 2. A Magyar Hírlapban – jöllehet a Légrédy Testvérek nyomdájában készült, és szoros kapcsolatot tartott fenn a Pesti Hírlappal, naponta beszámolva annak képeiről – csak valamivel később ismertette a regényt ez esetben talán Fóthy János, a Pesti Hírlap munkatársa, és nem Faragó János tollából: (f. j.), *Az arany sárkány*. *Kosztolányi Dezső új regénye*, Magyar Hírlap 1925. máj. 8., 3.

Majd a következő levelében személyesebb oldalról:

Az Arany Sárkányt Józsi bácsi már elolvasta és elragadtatással nyilatkozott róla; kritika gyanánt legyen elég most veled csak annyit közölnöm, hogy a terjedelmes regényt *egy* nap alatt át-olvasta, annyira leköttötte [!] minden részlet a figyelmét.¹³⁷

A családi levelezésben az *Aranyásárkány* később csak említések szintjén jelenik meg, melyeknek különösebb jelentőségük nincsen; ha csak önmagában az nem, hogy e regényt az édesapa nem mulasztja el ismételtlen fölemlíteni – másodjára *A véres költővel* egyetemben – a készülő *Édes Anna* kapcsán, következetesen a *Pacsirta* mellőzésével.¹³⁸ Némiképp hasonló a helyzet Kosztolányi másoknak írott, ismert leveleivel is, ahol leginkább csak művei/regényei felsorolásában szerepelteti az *Aranyásárkányt*, igaz, éppenséggel a fordítás s idegen nyelvű megjelenés reményében.¹³⁹

A CÉDULÁKTÓL A KÖNYVIG

Kosztolányi nyilatkozatai és levelei – jóllehet nem függetlenül attól, kihez és milyen célból szólhatnak – sokat elárulnak arról,

¹³⁷ KCsalLev 122. levél, 204. Az édesapa ugyanitt említi, s talán az ifjúkori emléket idéző regény megjelenésével is kapcsolatban áll: „A húgod által küldött följegyzéseim egyikében tudattam már veled, hogy ferenczei Németh József, a Pesti Hirlap fiatal munkatársa, május 26-án engem meginterjüvölt a te gyermek- és ifjúkorodra vonatkozó intimításokra vonatkozólag és elkért tőlünk reprodukáltatás végett gyermekkori arcképeid közül 3-at [...]” (KCsallLev 122. levél, 205, de lásd még 133. és 135. levelek, 220 és 222.) A cikk Kosztolányi hallomása szerint a Színházi Életben jelent meg (KCsallLev 134. levél, 222, KDLev 890. levél, 517), ahol azonban Réz Pál jegyzetei szerint nem jelent meg (KDLev, 976). Az apát még 1926 elején is foglalkoztatja a rendezetlenül maradó kérdés, elsősorban a kölcsönadott arcképek miatt (KCsallLev 164., 167–168., 172. levelek, 254, 259–260, 266).

¹³⁸ KCsalLev 135. és 181. levelek, 222 és 277. Egyszer – többé-kevésbé formális kedvesség gyanánt – Kosztolányi is említi: KCsalLev 150. levél, 240, KDLev 905. levél, 525.

¹³⁹ KDLev 959. levél, 557 (Veljko Petrovićnak, 1927. márc. 22.) A Balla Ignácnak 1928 őszén írott leveleket pedig lásd BÍRÓ-BALOGH Tamás, „A véres költőt a te baráti fíradozásod Itáliában is diadalra juttatja”. Kosztolányi Dezső és Balla Ignác levelezése, Jelenkor 2008/9., 938–957.

szerzője hogyan viszonyult saját, esetleg még készülő regényéhez, s mi is lehetett az az értelmezés, amelyet – egyenrangú olvasóként a befogadók közösségében – maga alkotott szövegéről. A levelezés fontos támpontokkal szolgál a regény keletkezéséről is, elsősorban a munka végső szakaszáról adva hírt. Mindeközben azonban a regény szövege is alakult: az első lökést követő vázlatok egyre határozottabb formát öltöttek, míg végül – esetleges átdolgozásokon, újraírásokon keresztül – a regény egészének kéziratához, tisztázatához vezettek. Sőt a szöveg története, keletkezése vagy alakulása, itt sem ér véget, folytatódik – immár nem csak a szerző keze vonásaitól vezettetve – a nyomtatott kiadásokkal Kosztolányi életében, majd halála után is – napjainkig. Az életrajzi kapcsolatok és a regény keletkezésére vonatkozó levelezés áttekintése után vázlatosan erről szólok.

A Kosztolányi-kéziratokhoz néha mitizáló s fetisizáló képzetek is tapadnak az irodalomtörténet írásos vagy szájhagyományában. Csak részleges igazsága tulajdonítható ugyanis annak a mítosznak, amely szerint Kosztolányitól alig maradtak fenn kéziratok. Az életmű egészének terjedelméhez viszonyítva vagy több műfaj szerinti szövegcsoporthoz vonatkoztatva ez nem megalapozatlan állítás, ám éppen a sokszor kiemelt kánoni helyzetű regényekre nem igaz. Ha valaki kézbe veszi Sáfrán Györgyi katalógusát, abból könnyen kiderítheti, hogy *A véres költő*, a *Pacsirta*, az *Arany-sárkány*, az *Édes Anna*, illetve a befejezetlen *Mostoha* kéziratanyagának egy nem elhanyagolható része bizony fennmaradt,¹⁴⁰ s máig hozzáférhető a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.¹⁴¹

¹⁴⁰ SÁFRÁN Györgyi, *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona hagyatéka. Hítel Dénes Gyűjteménye*, MTAK, Budapest, 1978, 23–24. A katalógus Kosztolányi hagyatékán belül az *I. Művek* csoportban *6. Regények* felirattal hozza a vonatkozó tételek rövid, önmagukban nem túl sokat mondó, de a területi viszonyokat azért érzékeltető, az itt közölnél részletesezőbb leírását: Ms 4614/1–31 *Pacsirta* (Autogr. 18 db. 255 f., 1 db. füzet, 12 db. fénykép) Ms 4614/ 32–46 *Édes Anna* (Autogr., nyomtatv., 15 db. 185 f.) Ms 4615/1–49 *Arany-sárkány* (Autogr., gépir. 49 db. 287 f.) Ms 4615/50–75 *Mostoha* (Autogr., gépir., nyomtatv. 26 db. 137 f.) Ms 4616/1–40 *A véres költő* (Autogr. és gépir. 40 db. 378 f. 2 füzet)

¹⁴¹ A Kosztolányi-hagyatékról mikrofilm készült, nagyjából abban az állapotban, ahogy azt Sáfrán katalogizálta. Mivel föltételezhető, hogy a kéziratos anyag

Másfelől a modern irodalom s Kosztolányi korában a közlés technikai és intézményi feltételei folytán a kézirat bár értékes adalék, különösen a közlésig jutó szöveg keletkezéstörténetét tekintve, de nem mindent eldöntő s megfellebbezhetetlen tekintélyű mérce. Annyiban tehát nem fetisizálható, hogy a szöveg későbbi, levonatokban s ismételt kiadásokban történő változásait értelemszerűen nem tükrözi, jóllehet azok sokszor szerzői beavatkozások következményei (is). Ekként erősen kétséges egy olyan célelvű folyamatba vetett hit, amelyben a vázlatok és változtatások mind a kész, végleges, „hitelesített” szöveg felé mutatnak, a remekmű létrejötte felé vezető út mérföldköveinek tekinthetők. Ugyanakkor ez nem jelenti azt sem, hogy ne lehetne akár jogos javítások forrása is. Sőt a kéziratot hagyaték lehet – valójában csak jobb híján – destabilizáló szövegváltozatok lelőhelye. Alapjában azonban – szemben a túlzó fölértékeléssel – a kéziratról készült szedés, hacsak nem hasznavehetetlen, könnyebben olvasható és javítható, mint a kézirat maga, és így gyakorta a későbbi, akár szerző által módosított-javított kiadások alapjául szolgál. Így történt ez az *Aranysárkány* esetében is: kéziratát egyszer használták a szedéshez, a Pesti Hírlapban vasárnaponként megjelent folytatásaihoz, majd ettől kezdve a nyomtatott szövegek váltak – mindmáig, a Kosztolányi halálát követő kiadások számára is – forrássá.

Az MTA Kézirattárában található kézirat-együttes alapvetően két részből áll: egy folyamatos számozású,¹⁴² egységes autográf szövegből – az első tíz lap jó részének, illetve az utolsó két-három kéziratlapnak a kivételével, közel kétszáz lapon a regény

---

egy része elkeveredett – netán, s ezzel már a köztörvényes bűnözés területén járnánk, ellopták – vagy összekeveredett (lásd SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*, 55.), a katalógus, a mikrofilm és a tényleges kéziratok – egy bővebb és teljesebb kézirat-katalógus megszületéséig – leginkább együtt, egymást kiegészítve használhatók. S bár a mikrofilm nem pótolhatja az eredeti kéziratlapok vizsgálatát, abban az esetben, mikor utóbbi már vagy még nem hozzáférhető, nem is mellőzhető.

¹⁴² A folyamatos számozást kisebb mértékben betoldások (a 14. és 177. lapnál), nagyobb mértékben az oldalszámozás visszaugrása töri meg (a 77. lapról a 75-re, a XIII. fejezetnél). A fejezetek egyébként általában – a kézirat egységességét emelve – nem kezdődnek új lapon.

majd egésze –, valamint számos különböző jellegű és eltérő szövegállapotú, részben gyorsírással följegyzésből, vázlatból és korábbi változatot rögzítő fogalmazványból.¹⁴³ Utóbbiak a néhány odavetett, gyorsan följegyzett szót tartalmazó „cetlitektől” a jellemekekre és történetükre vonatkozó összefoglalásokon keresztül a lényegében teljes kidolgozott fejezetekig, részekig terjednek. Ezeknek a részeknek az oldalszámozása azonban nem folyamatos, hanem szövegegységként újakezdődő. Vagyis Kosztolányi a regény fejezeteit először – legalább részben – önállóan dolgozta ki. S ha teljes bizonyossággal nem is állapítható meg, de mint lehetőség feltehető, hogy ez nem szigorú egymásutánban történt, nem a fejezetek ma ismert sorrendjében tehát, s az előre kidolgozott részek végső helyüket többé-kevésbé az egységesítés-tisztázás folyamatában nyerték el.

Az *Aranysárkány* nyolcadik fejezetének például szinte már a végleges szöveget adó, önálló oldalszámozású kidolgozása is fennmaradt. Az egységesítés során ezt a szöveget Kosztolányi lényegében bemásolta az új kézirat megfelelő helyére, és egy több sornyi párbeszéd-rész törlését is csak ezt követően, immár az egységes szövegben végezte el, utólagosan.¹⁴⁴ Jóllehet Kosztolányi regényírói munkamódszerének összevető vizsgálatáról még nemigen számolhatok be, közel sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a regény folyamatos oldalszámozású kézírata majdnem minden részének létezhetett – akár több egymást követő változatban

¹⁴³ Sáfrán idézett katalógusa még hozzáteszi ehhez a német fordítás két részletét (Ms 4615/48–49), amellyel itt nem foglalkozom, viszont a főnti elválasztást nem teszi meg: a folyamatos számozású kézirat Ms 4615/1–31, míg a korábbi fogalmazványok és töredékek az Ms 4615/32–47 alatt találhatók.

¹⁴⁴ Korábban is fölmerült a kérdés, Kosztolányinak a mű írására vagy elkészültére utaló megállapításai, nyilatkozatai tulajdonképpen mire is vonatkoznak. Hogy mind a regényírás kezdete, mind lezárása – a szöveg stabilitását annak folyamatos alakulása felől mozdítva ki nyugvópontjáról, és téve ha nem is hatálytalanná, de kétségesé és bizonytalaná – nehezen rögzíthető, a kézirat anyag természete felől is értelmezhető. Vajon az első följegyzések-tervek vagy az első összefüggően kidolgozott részeket jelölik ki a *mű megírásának* kezdőpontját? Az önállóan kidolgozott és sorrendbe állított fejezetek sora vagy az egységesített szöveg, netán a szedésre előkészített kézirat jelenti-e (legalábbis időleges) bevégezését a munkának?

is¹⁴⁵ – efféle előszövege vagy – kevésbé/rejtettebben célulví kifejezéssel élve – korábbi variánsa.¹⁴⁶ Ráadásul az, hogy ezek nem ismertek, nemcsak írójuk esetleges – megjegyzem, ezen a téren kevésbé valószínű – trehányásával vagy a kézirat későbbi hányattatásaival magyarázható, hanem Kosztolányi sajátos munkamódszerének egy már ismert és elég általánosnak tűnő jellegzetességével: a ragasztással. A gyors és intenzív, esetenként a határidő vagy egyéb teendők folytán is feszített ütemű tisztázás során nem lehetetlen, hogy a korábbi kidolgozások szövegét Kosztolányi nem mindenütt át, hanem a lapokat szétvágva azok egy részét beragasztotta, javításokat eszközölve fölhasznlta az egységes kézirat formába öntésekor. Mindamellet ez föltételezés, nem bizonyított állítás, és a ragasztásoknak is legfőljebb egyik típusát adja. Másutt ugyanis az indokolhatja ezt az eljárást, hogy Kosztolányi utólag beszúrni vagy nagy mértékben átírni, helyettesíteni akart egy szövegrészt, amihez azonban a kéziratlapon, az egységesítve lejegyzett sorok között vagy körül nem állt rendelkezésre elegendő hely.

A regény (majdnem) folyamatos, autográf oldalszámozású szövege – már csak a mű terjedelme folytán is – a legnagyobb *egységes* Kosztolányi-kézirat. Megítélésem szerint tehát olyan „tisztázatról” van szó, amely legalább részben a korábban egymástól külön írt részletek nyomán készült. A tisztázat megjelölés idézőjeleit az indokolja, hogy a kézirat jelentős része számos változtatást, javítást, azaz elsősorban törlést és beszúrást tartalmaz, s ennek megfelelően írásképe is eltérő mértékben kiolvasható. A törölt részek

¹⁴⁵ Az, hogy az önállóan kidolgozott részekben esetenként alig találni javításokat, részben arra utalhat, hogy gyorsan és egy huzamban készültek, az átolvasást és csiszolást a tisztázás szakaszára hagyva, részben viszont arra is, hogy netán maguk is tisztázatok, amelyek korábbi vázlatok, töredékek, variánsok alapján készültek. A kéziratok közt valóban található olyan, a teljes megformáltság és átfélttség látszatát nem keltő szöveg, amelyben a kidolgozottabb bekezdéseket közébeélt vázlatok, megjegyzések tarkítják. Más lapok pedig egyértelműen előzetes, különösebb rend nélküli ötleteket és jegyzeteket adnak.

¹⁴⁶ Habár az is igaz, a fiatal Kosztolányi még elég határozottan kelt ki a tisztázatok ellen: „Tudvalevőleg én sohasem írok tisztázatot, írnomnak való, nem gondolkozó főnek”. (KOSZTOLÁNYINÉ, I. m., 56.; KDLev, 772–773.)

esetenként könnyen, néha nehezebben, sokszor azonban egyáltalán nem betűzhetők ki.

A kézirat módosítása és javítása több lépésben történt. Részint ahol Kosztolányi korábbi szövegváltozatot másolt, értelemszerűen még ott is módosít(hat)ott a megfogalmazáson, közvetlen a másolás-tisztázás folyamatában. Továbbá az utólagos javítások sokasága jelzi, az író később is alaposan átnézte, újraolvasta a kéziratot, közben kihúzott, beszúrt, feltehetőleg ragasztott is, áthelyezett, akár többször is. Kevészer állapítható meg pontosan, hogy az egységes kézirat későbbi módosításai a tisztázás során pontosan mikor történtek: egy-két szó vagy sor leírása után, netán fejezetekkel előrehaladva tért-e vissza a kérdéses helyhez Kosztolányi; a többszörös változtatások során egymás után próbálgatta, ízlelgette a lehetőségeket, míg megállapodott, vagy a munka folyamatában több szakaszban, időközönként írta át újra és újra a problémásnak érzett részletet.¹⁴⁷ Sőt bizonyos – hiszen a szedés és közlés még jócskán a teljes szöveg letisztázása előtt megkezdődött¹⁴⁸ –, hogy az első fejezetek utólagos javításai részben párhuzamosan történetek a későbbi, a Pesti Hírlapnak csak hetekkel később átadott fejezetek tisztázásával.

A későbbi javítások egyik, méghozzá az utolsó rétege viszonylag jól megkülönböztethető a korábbi módosításoktól: a kézirat szedését készíti elő, kiemeli-egyértelműsíti a korábbi változtatásokat, tipográfiai utasításokat ad. Olyan tisztázatról van tehát szó – és nemegyszer zűrzavaros írásképe ellenére is ezért használtam a tisztázatot megjelölést –, amelyből a megjelent nyomtatott szöveg szedésének alapja. Ezt támasztja alá a hetedik fejezet matematikai képlete mellé írt „Ebben a formában kell szedni!” megjegyzés, valamint a szövegben található jelek egy része (pél-

¹⁴⁷ A javítások rétegeinek *relatív* időbeli sorrendjét mindez természetesen nem érinti. Nem úgy a ragasztások esetében, ahol fogas kérdés a kéziratlap-csíkok időrendje, hiszen általában nem rá-, hanem egymáshoz ragasztás történik. Ekkor a kézirat nyilvánvalóan különböző időből származó darabjai úgy kerülnek egymás után, hogy ez nem keletkezési-lejegyzési sorrendjüket követi – utóbbi esetben épp a ragasztás eljárására volna szükségtelen.

¹⁴⁸ A folytatásos közlés 1924. május 11-én indul, míg a főntebb áttekintett levelezés tanúsága szerint Kosztolányi június közepén-végén fejezte be a regényét.

dául bekezdések közti, közléshatárokkal nem egyező, vízszintes, a margón két függőleges vonással áthúzott vonalak vagy bizonyos szavak második felének fektetett, jobbra nyíló U-ra emlékeztető, félig nyitott keretezése).

Ellentmond az egységes kézirat szedéshez történő használatának Szilágyi Zsófia megfigyelése, aki igen tanulságosan s a változtatásokat találóan csoportosítva foglalta össze a kézirat vizsgálatának tanulságait: „Igaz persze, hogy az *Aranysárkány* fennmaradt, az MTA Kézirattárában őrzött kézírata Kosztolányi munkájának csak egy fázisát jelenti, tehát előtte és vélhetőleg utána is voltak variánsok: ez utóbbira abból következtethetünk, hogy vannak olyan részletek ebben az összefüggő kézíratszövegben, amelyek nincsenek áthúzva ugyan, a végleges szövegben mégsem szerepelnek.”¹⁴⁹ A hiányzó láncszem, amely a szóban forgó kézirat és az első könyvbeli kiadás között áll, maga nem kézirat, nem is gépirat, hanem nyomtatott szöveg – a Pesti Hírlap vasárnapi számaiban megjelent folytatásos közlés.

Szilágyi Zsófia a törlések egy példáját mérlegelve abban látja a változtatás magyarázatát, hogy a Novák halálát fölfedező, benne mint emberben testvére ismerő iskolaszolga, Gergely alakja korábban se tűnjék föl negatív színben.¹⁵⁰ A kéziratot a változtatások jelölésével együtt idézem:

Az ő arca <...> virított, l: nem mint a klasszikusoké. l: A kicsinyek előre köszöntek neki, de <...> ő nem fogadta, a nagyobbaknak ő köszönt előre, de l: viszont :l azok <...> l: ezt :l nem fogadták. Megvetették a tanárok e cinkosát, ki lepénelés reményében hizeleg s tekintély híján is, a <...> tanárok tekintélyét védelmezi, akár a <...> nincstelen házmester a gazdag háziurat, ki Glück Laci szerint „a kapitalizmus <...> szolgája.” Nem tudni,

¹⁴⁹ SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*, 47., vö. 53., de konkrétan a kéziratról különösképpen lásd *A törlés, az áthelyezés, a javítás* című részt: 50–57. Az persze ebben az összefüggésben is kérdéses, mit tekintünk „végleges szövegnek”: az *ultima manus* elve alapján ez a második kiadás, de a kézirat alakulástörténetének tekintetében inkább az 1925-ös első kiadás lehet.

¹⁵⁰ *Uo.*, 53.

kit gyűlöltek jobban, Gergelyt-e, vagy a latin és görög remekírókat.¹⁵¹

A Pesti Hírlapban ennek megfelelően, csupán ékezetekben mutatkozó eltérésekkel ez áll:

Az ő arca viritott, nem mint a klasszikusoké. A kicsinyek előre köszöntek neki, de ő nem fogadta, a nagyobbaknak ő köszönt előre, de viszont azok ezt nem fogadták. Megvetették a tanárok e cinkosát, ki lepénzelés reményében hizeleg s tekintély hiján is, a tanárok tekintélyét védelmezi, akár a nincstelen házmester a gazdag háziurat, ki Glück Laci szerint „a kapitalizmus szolgája.” Nem tudni, kit gyűlöltek jobban, Gergelyt-e, vagy a latin és görög remekírókat.¹⁵²

Majd az első kiadásban ennek helyén pusztán annyit olvasni Gergelyről, hogy: „Az ő arca viritott, nem mint a latin és görög remekíróké.”¹⁵³ Nehezen vitatható, hogy Gergely – bár a végkifejletig továbbra is elég közönyös szereplő maradt – kedvezőbb színben tűnik föl a rövidítés révén, miközben talán Glück alakja is nyitottabbá válik, a könyvben már nem jellemzi őt egy embertársának lenézése, nyílt megbélyegzése. Ez azért is fontos változtatás, mert a regény egyik legjobban – részint e törlés révén is – szervesített jelenetében az *Arany-sárkány* jószerével egyetlen valódi emberi találkozási játszódik le Glück Laci és a már magába forduló Novák között, egy pillanatra egészes közel kerülve ahhoz, ami a műben lehetetlennek látszik: két ember egymás kölcsönös tiszteletén alapuló megértéséhez.¹⁵⁴ Glück durva s politikailag előítéletes

¹⁵¹ Ms 4615/2; az autográf oldalszámozás szerinti 12. lapon. A <...> nem egyértelműen kiolvasható törölt szövegrészt jelez, míg a !: ...:! utólagos betoldást.

¹⁵² KOSZTOLÁNYI Dezső: *Arany-sárkány. Regény*, Pesti Hírlap 1924. jún. 1., 1. Vö. egy másik hasonló részzel, amely a könyvben már szintén nem olvasható: *ua.*, Pesti Hírlap 1924. jún. 15., 3: „[Hilda] Nem szenvedhette az iskolaszolgát, mert fokhagymabűz csapott ki szájából, de szüksége volt rá, le kellett kenyereznie.” (Vö. ASI, 59.)

¹⁵³ ASI, 31.

¹⁵⁴ Egybehangzik ezzel a kézirat egy másik változtatása: SZILÁGYI, *A tőkéletes szöveg illúziója*, 57. Ezért csak részben indokolt Glück kései alakját a *Három szatíra* forradalmárjával rokonítani: „Ifjúkorában elvett egy csunya, / kicsiny leányt

megjegyzése erre legalábbis árnyékot vehetett volna, hiszen a beszélgetés során Novák fölismérése, fölfogásának alakulása válik motiválttá, míg a diák szemlélete kevésbé változik.

Visszatérve a tisztázat kérdéséhez, mérlegelni lehet, van-e alapja gépiratot is föltételezni az ismert kézirat és a szedés között. Ezt elsőre még akár az is alátámaszthatná, hogy a Pesti Hírlap egyébiránt elég pontos, még helyesírásiilag is hű szövegét – különösen annak első felét – a kéziratban is kivehető hosszú ékezetek viszonylag gyakori elhagyása jellemzi. Azonban nemcsak az írógépről hiányoztak a magyar ábécé némely betűi, de a napilapok, köztük a Pesti Hírlap is gyakorta elég szabadon használta, pontosabban hagyta el ezeket, s helyettesítette rövid ékezetekkel. A néhány szavas részek, tagmondatok elmaradása pedig könnyen magyarázható a szedők apró, a szöveg értelmét nem fenyegető, így a levonat átnézésakor sem könnyen föltűnő figyelmetlenségével.¹⁵⁵ Végül a Pesti Hírlap szedői jócskán hozzá lehettek már szokva Kosztolányi nemegyszer nehezen olvasható kézírásához, javításoktól teletűzdelt kézírataihoz, semhogy ez különösebb fönnakadást jelentett volna számukra. Az viszont, hogy az *Arany-sárkány* bizonyos szavainak írásmódja (például *ucca*, *mingyárt*) eltér a Pesti Hírlapban általában követett gyakorlattól, és hogy a hosszú ékezetek elmaradását sem volt állandó jelenség a nyomtatott megjelenések során, arra utal, hogy Kosztolányi gondot fordított a szöveg igényes közlésére.

A gépirat kérdéséhez még két megjegyzés kívánkozik. Egyfelől úgy tűnik föl, hogy a megjelent regények közül az *Arany-sárkány* esetében kivételes, hogy nem készült gépirásos tisztá-

s egy szép nagy bankbetétet.” (KOSZTOLÁNYI *összes versei*, I., 525.; vö. AS1, 443.: XXXI. fejezet; lásd KISS, *Az érett Kosztolányi*, 226.) Hozzá tartozik ehhez persze az is, hogy Glück – aki a regény első harminc fejezetében fölébe emelkedett társainak – az *Arany-sárkány* szükségszerűen senkit sem kímélő ironikus zárlatában nem kifejezetten jár rosszabbul, mint a többiek.

¹⁵⁵ A nyomtatott kiadások némely hibája is visszavezethető a nem épp rendezettségével tündető kézíratra. Például a második fejezetben a Pesti Hírlapban Lízsnér helyett Lízsnér szerepel (majd a kötetben csak félig javítva: Lízsnér). Mindkét ékezet a kézíraton félreérthetően látszik. Kosztolányi kézírásában nemegyszer egyébként is nehéz vagy lehetetlen különbséget tenni a pontos és hosszú ékezet között.

zat. Kosztolányi ugyanis Gellért Oszkárnak ezt írja: „Ugyanakkor átadom neked regényem első részének legépelt példányát.”¹⁵⁶ Ennek alapján azt feltételezem, a Nyugat számára Kosztolányi nem a szó szoros értelemben kéziratban adta át regényeit, hanem gépiratban. És ha ez így van, akkor mind *A véres költő*, mind a *Pacsirta*, mind az *Édes Anna* esetében számolnia kell a filológiának a fennmaradt kéziratokat követően, azok alapján készült gépirat létezésével.¹⁵⁷ Ezért is fontos, hogy az *Aranysárkány* Kosztolányi lapjában, a Pesti Hírlapban jelent először meg. És bár a hitelessége, legalábbis pontossága megkérdőjelezhető, Tamás István – (más) álnéven közölt – *Hogy születnek a regények és színdarabok. Beszélgetés Piri kisasszonnyal, a legnépszerűbb „irodalmi gépirónővel”, akinek csak híres írók és költők diktálják műveiket* című riportja alapján föltételezhető, a gépies tisztázástól idegenkedő Kosztolányi regényei gépbe mondásakor alakított is szövegükön:

Tábor utcai villájában, a díványon fekvé diktálja a regényeit. Kezében jegyzete, amikből összeállítja, legombolyítja a mesét. Csak zöld tintával ír, és az írógép szalagját is zöldre cserélem, ha hozzá megyek. Elegánsan, halkan beszél, néha megáll, a levegőbe mered, elméláz, kitekint az ablakon, majd ismét tovább folytatja a regényt. Mikor beszél, az az érzésem, hogy élő és jelenlevő személyek sorsát adja elő, annyira szuggesztív. A már kész íveket a felesége nézi át.¹⁵⁸

A másik megjegyzés ahhoz köthető, hogy Kosztolányi éppen az *Aranysárkány* megírása után, talán az eddigi leghosszabb egységes szövegének tapasztalatától sem függetlenül, 1924 őszén vásárolt saját írógépet, s próbálkozott meg annak használatával:

¹⁵⁶ KDLev 793. levél, 464. A levél keltezése bizonytalan, a mondatot Réz Pál *A véres költőre* érti, ezért a levelet 1921-re teszi.

¹⁵⁷ A korábban idézett, Osváthnak írt levél a *Pacsirta* kéziratának egyetlen példányáról szól 1922-ben. Bár bizonyítani nem tudom, hajlok arra a föltételezésre, ez ekkor még valóban kézzel írott iratot jelentett, s a végül is közlésre került gépiratos tisztázat a levél keletkezése, 1922 vége és a Nyugatbeli megjelenés kezdete, 1923 májusa között – bőségesen volt tehát rá idő! – készült el.

¹⁵⁸ KOSZTOLÁNYI, *Gyémántgöröngyök*, 245.

Budapest, 1924. október 16.

Kedves Apám,

szaját írógépre írom ezt a levelet, ez az első kínos-nehez gyakorlatom. Mint az elemi iskolás, keresem a betűket, izzadok, vergődök, végigélem mindazt, ami rég elmúlt. Föltettem azonban, hogy szakítani fogok a lassú, költséges kézírással. Gépemet egyéves részletfizetésre vettem eléggé előnyös feltételek mellett, négy millió koronáért.

Egyelőre multságos játék újrakezdeni mindent. De hiszem, hogy gyorsan beletanulok majd, mert van hozzá kedvem, és nagy szükségem van rá. Aztán kiadásom kifizetődik, nem kell többé diktálnom a gépirókisasszonynak, ami ma meglehetősen költséges és fáradtságos, mert íveiket mindig át kell nézmem. Repülni akarok úgy, ahogy a gondolatom száll.

Dide

[...]

Budapest, 1924. október 18.

Drága Apám,

a szemtelen Manyi idetolakodott, és most folytatom levelem. Szóval lélektanilag is előnyösnek látszik, hogy írásom áttekinthető legyen, mindjárt a gondolat térképét adja. Még verseimet is ezen szándékozom írni. [...]¹⁵⁹

Az előbb idézett beszélgetéssel szemben Kosztolányi itt azt állítja, az íveket maga nézi át. Lényegesebb azonban ennél, hogy

¹⁵⁹ KCsalLev 100. levél, 154, KDLev 865. levél, 502–503; vö. még KCsalLev 102. levél, 158. A Pesti Hírlap 1924. november 9-ei számában Kosztolányi a nyilvánosság előtt is beszámol elhatározásáról: „Nem minden büszkeség nélkül közlöm olvasóimmal, kikkel itt hetente találkozni szoktam, hogy ezt az írásomat már nem egy kézzel, hanem kettővel írom, mind a tíz ujjammal, írógépen.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Írógépen = Uó., Hattyú*, 266.) Halála évében komolyabban is mérlegeli az írógép hatását az írásra, immár nem csak előnyös lélektani hatásait állítva előtérbe: „Tanulmányt lehetne írni, hogy befolyásolja az írószámok az írás művészeté. [...] Évek óta figyelem, hogy terem az írógép új helyesírását. Ezeket a szócsoportokat: *úgylátszik, maéjszaka, tegnapeste, jónapot, jóéjszakát* önkényesen és következetesen egybeírja, egy-mára alkotja és honosítja meg nyomtatásban is a hosszú és éktelen szószörnyeket, mintha nem voltának amúgy is elég hosszú szavaink.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tinta. A megvadult írógép = Uó., Sötét bűjőcska*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 510.)

a levél megerősíti, írásai egy részét Kosztolányi gépirónővel is rögzítette. Függetlenül attól, hogy pontosan mely munkákról lehetett szó, nem ésszerűtlen úgy érvelni, hogy a fontosabbak – s az *Aranysárkány* kétségtelenül ilyen volt – köztük tartoztak. Ez afféle megszorítást jelent a gépirat létezését elvető föltevés számára.

A Pesti Hírlap folytatásos közlése – mint már említettem is, a tisztázás munkájának befejezése előtt – 1924. május 11-én kezdődik. Ebben a számban a *Napi hírek* rovat élen rövid cikk hívja föl a figyelmet a regény közlésének kezdetére, *Arany-sárkány. Kosztolányi Dezső regénye a Pesti Hírlapban* címmel:

Mai vasárnapi számunkban kezdjük el közölni *Kosztolányi Dezső* regényét, az *Arany-sárkányt*. Örömmel jelentjük be az élő magyar irodalomnak ezt a sulyosan számottevő eseményét. *Kosztolányi Dezső* a modern írói generációnak az a messzire kimagasló alakja, aki a művésziesség és az egyéniség rendkívüli erényeitől ékes. Nyugati kulturától áthatott, aki írásművei lelkében csodálatosan szintiszta, szeplőtlen magyar; és az emberi lélek birodalmában való szemkápráztató otthonosságát a formaművészetnek olyan tökélyébe testesíti, amely páratlan élő irodalmunkban. A lírikus sugárzó erényeit a legtökéletesebb epikában: a regényben a mesemondásnak különös bűbája oldja fel; nemrég jelent regénye, melyet Nero császárról írt: *A véres költő*, nemcsak itthon keltett rendkívüli feltűnést és sikert, de a külföldet is egy csapásra meghódította, ami magyar regénynél meglehetősen ritka eredmény.

Az *Arany-sárkány* a tragikus ifjúság és a tragikus férfikor regénye; az élet nagy és tragikus feszülése a huszévesek és a negyvenévesek között. Vidéken játszik, egy lázas kisvárosban, az érettségi hónapja alatt; hőse egy tanár; az iskolatermek fülledt, titkokkal, diákreményekkel és reménytelenségekkel, küzdelmekkel és meddőségekkel teli levegője lengi át ezt a hatalmasan szép történetet, amelyben egy tragikus diákszerelem vonul végesvéig.

Ritka élvezetet szerzünk Kosztolányi regényével olvasóinknak, kiknek ezt a nagyszerű művet, – melyet vasárnaponként fogunk közölni – különös figyelmébe ajánljuk.¹⁶⁰

Talán nem túl merész föltételezés, hogy e beharangozó írás megfogalmazása legalább részben, de akár egészében magától Kosztolányitól származik. Részben az író nyilatkozataival is rokon a megfogalmazás, ám ennél mérvadóbb lehet, hogy aki ezt a szöveget írta, annak ismernie kellett a regényt – egy olyan művet, amely nemcsak, hogy nem jelent még meg, hanem teljesen készen sem volt még...

A vasárnaponként, általában az első oldalakon közölt regénynyel¹⁶¹ legközelebb a Pesti Hírlap 1924. november 16-án foglalkozik ismételten külön. Ekkor az újság utolsó lapjainak egyikén *Arany-sárkány. Kosztolányi Dezső új regényéről* címen lényegében tartalmi összefoglaló jelenik meg az addig közölt fejezetekről. Ezt a kisebb betűvel szedett és zárójelbe tett hírfejékként indokolja:

A Pesti Hírlap vasárnapi számaiban folytatásonként közöljük *Kosztolányi Dezső* regényét, az *Arany-sárkányt* [sic!], mely a szülők és gyermekek, a negyvenévesek és huszévesek, a felnőttek és az életbe kilépő fiatalság küzdelmét rajzolja. Két hőse van: a férfikor, mely nem érti az ifjúságot s az ifjúság, mely nem érti a férfikort. Uj előfizetőink nagy tábora számára ismertetjük az eddig megjelent folytatások mesékét, a regény főbb mozzanatait.¹⁶²

Az ezt követő tartalomismertetés elég száraz és gépies, néhol nem is egészen pontos. Talán ezt is Kosztolányi készítette – erre utalhatnak ismét a fölvezetés fordulatai –, éppen csak kevesebb törődéssel, puszta újságírói kötelességet teljesítve; talán mást

¹⁶⁰ *Arany-sárkány. Kosztolányi Dezső regénye a Pesti Hírlapban*, Pesti Hírlap 1924. május 11., 13.

¹⁶¹ Hangsúlyosabb kivétel az 1924. október 5-én megjelent rész, amely az újság vasárnapi számának ekkor még nem önálló mellékletében, de a megszokott lapszámot követő 33–34. oldalán látott napvilágot. A folytatások pontos bibliográfiai leírását lásd az FJ1-ben az 1130-as és 1268-as tételei között.

¹⁶² *Arany-sárkány. Kosztolányi Dezső új regényéről*, Pesti Hírlap 1924. november 16., 37.

bíztak meg vele, hiszen a kivonat a már megjelent, tehát mások által is könnyen megismerhető folytatásokat tömöríti. Akárhogy esett is, akármennyi is benne Kosztolányi szerepe, a két hasábot kitevő részletes ismertetés – túl azon, hogy a Pesti Hírlap előfizetői táborának gyarapodásáról is tudósít – jelzi a regénynek és/vagy szerzőjének megbecsülését a lapnál. Ennek fényében szinte meglepő, hogy a regény befejezésekor pusztán ennyit találunk, azt is a *Napi hírek* rovatának eldugott írásai közt sorjáztatva:

Az Aranysárkánynak [sic!], Kosztolányi Dezső regényének befejező folytatását közli a *Pesti Hírlap* mai, vasárnapi száma. A regény legközelebb a *Légrády Testvérek* kiadásában, könyvalakban, jelenik meg.¹⁶³

A rövidséget magyarázhatja az, amit a levelezésből is tudunk: valójában az *Aranysárkány* ekkor már megjelent könyv alakban. A szegedi Egyetemi Könyvtárban őrzött ügyészségi kötelespéldány alapján Balogh Tamás a pontos napot is meghatározta: 1925. február 27.¹⁶⁴ Másfelől a regényről a Pesti Hírlap később természetesen közölt ismertetést, Herczeg Ferenc tollából.¹⁶⁵

A könyv – szó volt róla a kézirat kapcsán – több, bár általában nem nagy terjedelmű változtatást mutat a folyóiratközléshez képest. Nincs ok élni a gyanúval, hogy ezek ne Kosztolányitól származnának. Arra, hogy kiadói szerkesztő is átnézte a szöveget, nincs kimondott bizonyíték, habár a sajtóhibák javításában, illetve a hosszú ékezetek Pesti Hírlaphoz képest tapasztalható pótlásában nem zárható ki idegen kéz szerepe sem. Az első kiadásban ugyan maradt, illetve bekerült néhány – közel sem zavaró számú és általában nem is igazán értelemzavaró – sajtóhiba, a könyv mindent összevéve jó szöveget ad.

A legfontosabb kérdés: minek az alapján készült a szedés? Erre egyszerű és bonyolult is válaszolni. Néhány közös hiba azt

¹⁶³ Pesti Hírlap 1925. április 5., 8. A hír kezdetének címként is szolgáló tipográfiai kiemelését elhagytam.

¹⁶⁴ BALOGH Tamás, *Aranysárkány gyerekeknek. Kosztolányi Dezső elfeledett ifjúisági regénye* = Uő., *Álmodozók irkafirkája*, 52, 72.

¹⁶⁵ HETES, *i. m.*, 1925, 3.

mutatja, az első kiadás több esetben szolgálja követi a folyóiratos közlést. Nem egyszerűen romlott szöveghelyeket vesz át, hanem egyenesen az egyértelmű betűhibákat is követi. Vajon elképzelhető-e olyan szedő, aki – akár véletlenül, akár a Pesti Hírlap közlését betűhíven követve – újfent *e* nélkül szedi ki az *emlték szót*,¹⁶⁶ egy *t*-vel a *tetszet*¹⁶⁷ és *alkonyodot*¹⁶⁸ szavak múlt idejét, megismétli a *pöty-/nyeit* sorvégi elválasztást stb.¹⁶⁹ Mindebből arra következtetek, a Pesti Hírlapban és az első kiadású könyvben közölt szövegek szedése között fizikai-technikai kapcsolat van. Vagyis az utóbbi számára nem készült teljesen új szedés, hanem fölhasználták a folyóiratközlését a kötet nyomdai munkálatai során. Ennek a lehetőségét pedig az teremtette meg, hogy a könyvet elsőként lényegében a Pesti Hírlap jelentette meg: a Légrády Testvérek a Pesti Hírlapnak is kiadói voltak.

Könnyen elképzelhető, hogy a levonatokat, különösen pedig a korábbi fejezeteket Kosztolányi többször is átnézte, részben a Pesti Hírlap-beli közlés előtt, részben a könyv szövegének véglegesítésekor. Mindenesetre a folytatásos közléshez képest tapasztalható változtatások száma – különösen az ékezet hosszúság javításai – mindegyre csökkennek,¹⁷⁰ kezdetben talán több sajtóhiba javítása történik meg a kötetkiadásban, később ez ritkábbá válik, míg a változtatások és javítások nem egy új nyomdahiba keletke-

¹⁶⁶ AS1, 7: I. fejezet. (A Pesti Hírlap-beli előfordulásokat itt külön nem adom meg.)

¹⁶⁷ AS1, 47: III. fejezet.

¹⁶⁸ AS1, 115: VIII. fejezet.

¹⁶⁹ AS1, 58: IV. fejezet.

¹⁷⁰ Az ékezetjavítások száma az első hét fejezetben a legnagyobb, a nyolcadiktól tizenkettedik fejezetig elsősorban már csak a rövid *i* okoz gondot, ezt követően pedig a változtatások száma általában is jelentősen csökken, az ékezetek javítására elvéve akad példa. Elképzelhető, ez összefüggésben áll azzal, amit főntebb az egyik Kuncz-levél alapján lehetett sejteni: tudniillik hogy a kéziratot legalább két részletben szedték ki, s a második felénél talán eleve gondosabb, a korábbi levonatok tanulságait is figyelembe vevő munkát végeztek. Másrészt az eltérések száma azért is csökkenhet a későbbi fejezetekben, mert akkor már a teljes kézirat javításával végezhetett Kosztolányi, és a Pesti Hírlap folytatásai is a javított szedésen alapulhattak. Mindehhez azonban az a megjegyzés is hozzátartozik, hogy bár az ékezetek tekintetében az első kiadás közelebb áll a kézirathoz, mint a Pesti Hírlap, az utóbbi sem követi maradéktalanul a kézirat ékezethasználátát.

zésével is járnak az újrasedett részekben. Utóbbi egyik markáns példája a könyvben már új bekezdésnyitányaként tördelt mondat: „Glück Laci egy sarokba vonult, sakkozni Zöldyvel s zöld haját tapsikolva spekulált.”¹⁷¹ A Pesti Hírlap Glück kapcsán még a helyes *dróthaját* szót hozza, s a szedőt a javítás során alighanem Zöldy neve téveszthette meg. Azt, hogy nem valamiféle ironikus játékról van szó, megerősíti, hogy később az amúgy igen hibás második kiadás itt helyreállítja az eredeti formát,¹⁷² az ifjúsági kiadás pedig egyszerűen elhagyja az értelmetlennek tetsző *zöld* jelzőt.¹⁷³ Ettől függetlenül úgy vélem, az első kiadás változtatásait alapvetően Kosztolányinak lehet tulajdonítani, és az első kiadású könyv annak ellenére megbízható szöveget ad, hogy helyesírásában nagyobb ingadozásokat mutat, mint a szintén nem maradéktalanul következetes kézirat.

AZ ARANYSÁRKÁNY KÉSŐBBI KIADÁSAI KOSZTOLÁNYI HALÁLÁIG

Az *Aranysárkány* második kiadása 1929 májusában, a könyvhétre jelent meg. Az év elején a Magyar Hírlap *Mi készül?* rovata már hírt ad arról, hogy Kosztolányi „három elfogyott regénye jelenik meg új kiadásban: az *Aranysárkány*, a *Véres költő* és az *Édes Anna*.”¹⁷⁴ A három mű megjelenését pedig később a *Literatura* című folyóirat bibliográfiája igazolja, ahol az *Aranysárkányra* vonatkozó tétel: „11. – *Aranysárkány*. Budapest: Genius 1929. 8° 291 l. 4.80 er.v.”¹⁷⁵

¹⁷¹ AS1, 106: VII. fejezet.

¹⁷² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*, Genius, Budapest, é. n. [1929]?, 71. (A továbbiakban: AS2.)

¹⁷³ ASIjf, 62. Mint később utalok rá, az ifjúsági átdolgozás – épp az ilyen, illetve inkább ehhez hasonló helyek tanúsága szerint – az első kiadás szövege alapján készült.

¹⁷⁴ *Mi készül?*, Magyar Hírlap, 1929. febr. 17., 19; idézi: BALOGH, *Aranysárkány gyerekeknek*, 92.

¹⁷⁵ 1929 május havában megjelent magyar, francia, német, angol könyvek, *Literatura* 1929/6., 1. (Az *Édes Anna* a 12., a *Nero* a 13. számú tétel, míg a 10. az újonnan megjelenő *Alakok*.)

Fráter Zoltán igen igényes népszerű szövegkiadásának szerkesztői jegyzete pontosan jellemzi a második kiadás szövegét, leginkább az annak kapcsán fölvethető kételyeket: „Az első és második kiadás között számos eltérés található, de a szöveggon-
dozás során mégsem járhattunk el kizárólag az ultima manus elve szerint. Az első kiadásban is akad néhány sajtóhiba, a második kiadás azonban meglehetősen korrigálatlan szöveget közöl: erősen kétséges, hogy Kosztolányi valóban átnézte. Egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy a második kötetközlés stilisztikai, megfogalmazásbeli változtatásai mindig a szerzői akaratot tükrözik.”¹⁷⁶

Röviden: a második kiadás szövege csapnivaló, hemzseg a nyomdahibáktól és az értelemzavaró – nemegyszer tovább is öröklődő – sajtóhibáktól. A kötet az első kiadás egyértelmű elírásait javítja ugyan, ám cserében sokkal többet visz bele a szövegbe.

A Genius-féle kiadás eltéréseinek legnagyobb részét a hosszú ékezetek szinte teljes – nyilván nem szerzői akaratot tükröző – hiánya,¹⁷⁷ illetve helyesírási-írásmódbeli átigazítások adják. Hogy az utóbbiak nem minden esetben köthetők Kosztolányihoz, alátámaszthatják például a központozás bizonyos módosításai: ugyanis míg mind az első kiadás, mind a későbbi *Tengerszem* kötet jórészt tartózkodik a fölkiáltó jel használatától, addig az 1929-es szövegváltozat kiteszi ezeket a mindennapi helyesírási gyakorlat megkövetelte helyeken. Kirívó példa az is, hogy a harmadik fejezet egyik bekezdése kötőjellel ér véget, utolsó sora eltűnt, a következő lapon új bekezdés kezdődik.¹⁷⁸ Az ilyen esetek arra engednek következtetni, az új szövegből kimaradó számos szó vagy szókapcsolat esetében legalábbis nem egyértelmű, Kosztolányi tömörítő szándékának¹⁷⁹ vagy szedői-szerkesztői hanyagságnak a következményei.

¹⁷⁶ FRÁTER Zoltán, *A szerkesztő jegyzete* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranyáskönyv*, s. a. r. FRÁTER Zoltán, Európa, Budapest, 2008, 319.

¹⁷⁷ Az í, ú, ű betűk csak elvétve, látszólag teljesen véletlenszerűen fordulnak elő a szövegben.

¹⁷⁸ AS2, 27.

¹⁷⁹ Erről az ifjúsági kiadás kapcsán vö. BALOGH, *Aranyáskönyv gyerekeknek*, 60–61. Azt azonban, hogy a felesleges szavak, képek, jószerével sallangok törlésének

A kéziratból kimaradt rövid részek, illetve a Pesti Hírlaphoz képest elvégzett módosítások alapján az könnyen megállapítható, hogy az új szedés az első kiadás szövegén alapult. A szövegromlás igen nagy foka alapján valószínű, hogy a levonatot Kosztolányi vagy nem látta, vagy bele sem nézett, vagy borzasztó felületesen futotta át, vagy annak javításairól a kiadó lényegében nem vett tudomást. Az viszont nem zárható ki, hogy az első kiadás szedéséhez használt példányát az író már előzetesen átfésülte, s ezek a változtatások a nyomdai munka során halmozódó hibákkal elkeveredtek. Néhány javítás, illetve főként változtatástípus esetében ugyanis nem nehéz érveket találni amellet, ezek egybehangzanak Kosztolányi más megnyilatkozásaival vagy szövegeivel. Ezért ezek a módosítások mint hitelesített (szerzői) szövegváltozatok vehetők számba.

A Genius-féle kiadásban előfordulnak az olyan pontosítások, amelyek a mondat alanyát teszik egyértelművé akkor, ha az két mondat közt megváltozott. A hatodik fejezet egy részletét az első kiadásban a következőképp olvashatjuk.

Otthonra [Tálas bácsinak] nem marad semmi hangja.

Már nem ültették macskaasztalhoz, mint két évvel ezelőtt, a nagyokkal evett.¹⁸⁰

A szövegkörnyezetből ugyan világos, de elsőre olvasva az új mondat alanyának továbbra is Tálas tanár úr vélhető. A grammatikai

---

a letisztult szövegalkotás jegyében álló esztétikai elvére épp a jelentősen megkurtított, a Hilda-száltól megfosztott ifjúsági *Aranysárkány* lehetne szemléletes példa, kétlelem. Ebben az összefüggésben legfőljebb olyan kísérletként tudom olvasni az 1932-es szöveget, amely ironikusan éppen arra figyelmeztet, az esztétikai elvek, köztük a törlés szorgalmazása, nem merevülhetnek rideg szabállyá. Mert ha az ifjúsági regény sikeresnek mondható is abban, hogy a korábbi szöveg jelentékeny részétől megszabadult, az azért aligha vélelmezhető komolyan, hogy regényként, önálló irodalmi alkotásként vett jelentősége akár csak megközelítené az *Aranysárkányét*.

¹⁸⁰ ASI, 85. Az első mondat igéje a Pesti Hírlapban múlt idejű (*maradt*), az első és annak nyomán a második kiadásban szereplő jelen idő alighanem sajtóhiba, és nem szándékos változtatás eredménye.

és értelmi szövegösszefüggésnek ezt az ellentmondását oldja föl a második kiadás:

Otthonra [Tálás bácsinak] nem marad semmi hangja.

Hildát már nem ültették macskaasztalhoz, mint két évvel ezelőtt, a nagyokkal evett.¹⁸¹

A javításoknak ez az elemi nyelvi bizonytalanságot – de természetesen nem értelmezési nyitottságot – fölszámoló törekvése összehangzik az 1927-es *Kis nyelvtan* második részében kifejtett fölfogással:

Úgy kell írni, hogy azonnal megértsék, mit akarunk mondani. Ma valahol ezt olvastam: „Az emberek levertek és félénkek lettek.” A mondat közepén egyszerre megtorpantam. Itt valami zökkenő van. Eleinte azt hittem, hogy az emberek levertek valamit, szóval, hogy a *levertek* állítmány és nem állítmányi kiegészítő. Helyesebb ez: „Az emberek levertek lettek és félénkek.” Minap magamat is hasonló botlásra kaptam rajta. Valami színpadi utasításba ezt írtam: „A levelet fogja, betűzi kabátujja hajtókájába.” Később a *betűzi* szót ezzel helyettesítettem: *beszúrja*. A színész esetleg – egy pillanatra – azt vélhette volna, hogy a levelet fogja és *betűzi*, vagyis silabizálja. Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.¹⁸²

Majd az esszé harmadik része – a létige főnévi igenévi formájáról szólva – szintén arra a végkövetkeztetésre jut, amely a Genius-kötet *volna–lenne* cseréiben is tükröződik:

hogy a volna és lenne nem mindegy. Az egyik a múlt föltételezés módja, a másik a jövőé. Íróink a kettőt lépten-nyomon összetévesztik, önkényesen váltogatják. A nép soha.¹⁸³

¹⁸¹ AS2, 57.

¹⁸² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kis nyelvtan* = Uó., *Nyelv és lélek*, 69–70.

¹⁸³ Uó., 70.

Ugyanúgy 1927-ből az *Ábécé a nyelvről és lélekről* című írás *Világosság* része is – miközben megismétli a *Kis nyelvtan* olvasói bizonytalanságot elvető esztétikai alapvetését, kifejezetten az *Arany-sárkányból* hozott példához hasonló mondatot említve – olyan szerkezetet kifogásol, a határozatlan névelő azon esetekben való elhagyását, amelyet a regény második kiadása is javítani igyekszik.¹⁸⁴

Bizonyos írók, akik hallottak harangozni erről-arról, egyes nyelvészeti tilalmakról, ma már zavarba jönnek, s mindentől félnek. Mindenekelőtt a határozatlan névelőtől, a baljós *egy*-től. Ezért így írnak: „Darabig várt, aztán kért pohár vizet.” Helyesen csak így: „Egy darabig várt, aztán kért egy pohár vizet.” Mások már a határozott névelőtől is remegnek. Tudják, hogy az *a*-t és *az*-t birtokragos főnév előtt tanácsos és csinos elhagyni. Csakhogy nem mindig lehet. [...] Egy rendőri tudósításból: „Ott feküdtek az ágyon az áldozatok és a gyilkosok már elmenekültek.” Eleinte azt hittem, hogy a gyilkosok is az áldozatokkal együtt feküdtek az ágyon. Tanuljuk meg, hogy az olvasót tilos – csak egy másodpercig is – bizonytalanságban hagynunk. Az írás egyetlen ékesége a világosság.¹⁸⁵

Végül egészen apró változtatás a *lélegzik* igének és származékainak *lélekdzik* alakon alapuló használata,¹⁸⁶ amely összefüggésbe hozható Kosztolányinak azzal a gondolatával, hogy az ember „leheletével beszél, a lélegzésével, melyet az ősnépek *lélek*-nek hívtak”.¹⁸⁷

A változtatások elősorolt néhány példája általánosságban fönn tartja annak eldöntetlenségét – a bizonyosság teljes színpéjét –, hogy az 1925 és 1929 közötti módosítások közül melyek s meny-

¹⁸⁴ Például rögtön az első fejezetben: „Darabig nézte őket.” (AS1, 5.) – „Egy darabig nézte őket.” (AS2, 6.)

¹⁸⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ábécé a nyelvről és lélekről* = Uó., *Nyelv és lélek*, 77–78.

¹⁸⁶ Lásd például szintén az első fejezet *lélegzet*–*lélekdzet* cseréjét: AS1, 5.; AS2, 6.

¹⁸⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A lélek beszéde* = Uó., *Nyelv és lélek*, 216. Az esszé eredetileg 1933-ban jelent meg. Vö. még GOMBOCZ Zoltán dr., *Nyelv és lélek* = *A Pesti Hírlap Nyelvtőre*, szerk. KOSZTOLÁNYI Dezső, Légrády Testvérek, Budapest, é. n. [1932], 28.

nyiben tekinthetők Kosztolányi javításának vagy a nyomda tévesztésének. Ezzel pedig a felé a kérdés felé is fordulhat az olvasó, hogy ha ennek nyomán elismerjük minden textológiai döntés értelmességét, és ha a szöveg megtisztításának kérelmelhetetlen, Fóris Ferenc-i rögeszmésséggel végigvitt eszméje helyett az értelmezés nyitottságának nyereségeit tesszük hangsúlyossá, akkor mennyiben és hogyan tartható fenn emendálás és kontaminálás világos elhatárolása.

A Genius-féle második kiadás szövegahagyományban betöltött jelentősége – a szövegromlás nagy foka, valamint a változtatások sokszor bizonytalan státusza ellenére – csak részben magyarázható az *ultima manus*, azaz az utolsó kéz filológiai elvének alkalmazásával. Az is hozzájárul ehhez, hogy a jórészt Kosztolányi halála után megjelent, de még a szerző által elgondolt és szorgalmazott *Kosztolányi Dezső összegyűjtött munkái* sorozatban a Révai Kiadó változatlan, betű szerint azonos formában közölte újra az 1929-es szöveget. Ez a vállalkozás tehát a regény alakulástörténetében csak annyiban hoz újat, hogy megerősíti a második kiadás szövegének kanonikus helyzetét, tovább nehezítve szövegváltozatok megítélésének feladatát.¹⁸⁸

Mégsem a második – majd azt megismétlő Révai-féle – kiadás jelenti az *Aranysárkány* keletkezéstörténetének itt tárgyalandó utolsó mozzanatát.¹⁸⁹ Réz Pál az életműsorozatban így foglalta össze a kiadások sorát: „Az *Aranysárkány*-t 1924. május 11-e és 1925. április 5-e között közölték a *Pesti Hírlap* vasárnapi számai. 1925-ben a *Légrády* adta ki a regényt, majd 1929-ben a *Genius* jelentette meg. Ugyancsak a *Genius*-nál, évszám nélkül [1932?] jelent meg az *Aranysárkány* átdolgozott, ifjúsági kiadása, Jaschik Álmos rajzaival; az átdolgozó neve nem szerepel a könyvön, talán maga Kosztolányi volt az.”¹⁹⁰ Míg Szilágyi Zsófia úgy olvasta az utolsó sorokat, hogy

¹⁸⁸ A háttérben egyébként ismét intézményi kapcsolatok állhatnak, amint a folyóiratközlés és az első kiadás esetében is történt: a *Genius* már korábban is a Révai Kiadó tulajdonában állott.

¹⁸⁹ A Révai-féle sorozatot követő kiadásokat hajlok olyan értelmezéseknek tekinteni, amelyek a befogadástörténetnek képezik részét.

¹⁹⁰ *Jegyzet* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta – Aranysárkány*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1989, 481.

„a Szépirodalmi-féle kiadás végén még Kosztolányi szerzőségét is kétségbe vonták” – azaz hogy elkerüljük a bírálóat elkendőzését: vont a kétségbe Réz Pál –,¹⁹¹ ezzel szemben én pont Kosztolányi szerzőségének mint lehetőségnek a fölvetéseként értem azokat. Hogy Réz Pál ennek ellenére nem vette figyelembe az 1932-es szöveget – súlyosabb hiba, hogy a követett második kiadás szövegromlásait alig javította, másutt fokozta¹⁹² –, könnyen magyarázható az ifjúsági átdolgozás pusztán irodalomtörténeti-filológiai érdekességével, elütvén a népszerű gyűjteményes kiadás elveitől és céljaitól. Az más kérdés tehát, hogy a filológiai kutatás során értelemszerűen nem vehető úgy, mintha nem is léteznék.¹⁹³

Egyetértek Balogh Tamással, hogy az ifjúsági kiadás önálló, külön műnek tekintendő,¹⁹⁴ s nem az *Aranysárkány* szövegtörténetéhez fűzött, egyszerű vagy bonyolult fejezetnek. Az 1932-es kiadásban jószerevével nincs mondat, amely változatlan maradt volna. Emellett a cselekmény is jelentősen módosul: alighanem (fals) pedagógiai cél jegyében kerül ki a szerelmi szál a szövegből. Hilda helye mégsem marad üresen, azt Pepike foglalja el, ami a stilisztikai változtatásokon és húzásokon túlmenően a szövegegyeségek sorrendjének részleges átrendezését is követelte. Csajkás Tibor ugyan nem jut Hilda sorsára, de lényegében érdektelen mellékszereplővé zsugorodik.

A kiadás kapcsán fölvetődő alapkérdést – Réz Pálhoz hasonlóan – nem vélem könnyen megválaszolhatónak: kinek a munkája az átdolgozás, Kosztolányié-e vagy másé? A következő lehetőségeket adódnak: 1) az átdolgozás Kosztolányi tudtával, de közreműködése nélkül történt; 2) az átírást Kosztolányi útmuta-

¹⁹¹ SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*, 44.

¹⁹² Erről – ismételtelen burkolt kritikaként – lásd az FRÁTER, *I. m.*, 319. említette „két makacs elírást”, valamint „Kosztolányi sajátos szóhasználatát”.

¹⁹³ Az ifjúsági átdolgozás alapos, kezdeményező vizsgálatát közli BALOGH, *Aranysárkány gyerekeknek*, 52–72. Különösen a szerkezet vonatkozásában lásd még SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 261–262., az ifjúsági változat időszerűtlenné válásáról pedig Uo., 260. Az ifjúsági átdolgozásnak és Kosztolányi Weöres Sándorral való kapcsolatának a lehetőségét veti föl más szempontból EGYED Emese, *Két Aranysárkány = Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*, szerk. HÓZSA Éva és mások, Városi Könyvtár, Szabadka, 2007, 308–317., főként 310., 314.

¹⁹⁴ BALOGH, *Aranysárkány gyerekeknek*, 52.

tása alapján, de tőle függetlenül más személy végezte; 3) az előbbi lehetőséggel azonos módon készült a szöveg, de azt Kosztolányi a megjelenés előtt látta és alaposan javította; 4) az átdolgozást javarészt Kosztolányi készítette, s a kiadói munkatársak „csak” a szokatlanul gondos és egységes helyesírásra, szövegállapotra ügyeltek, nem függetlenül a könyv remélt olvasóközönségétől.

A kérdés kapcsán előkerült dokumentumok leginkább csak azt bizonyítják egyértelműen, hogy Kosztolányi tudott az átdolgozásról, azt saját neve alatt megjelenő műveként elfogadta, sőt – az anyagi haszon, de talán a diák olvasók reményében is – népszerűsítette. Ebben fontos szerepet játszik az a Pesti Hírlap *Napi hírek* rovatában (elég eldugottan) megjelent hír, amely talán ismét Kosztolányi tollából született:

Kosztolányi Dezső átdolgozott, ifjúsági kiadásban jelentette meg *Aranysárhány* című regényét. A karácsonyi könyvpiac éppoly érdekes, mint értékes nevezetessége lesz ez a pompás könyv, amely eredetileg felnőtteknek íródott; történet az életnek arról a különös határmegyéjéről, ahol a már érett fiatalság lelke, bucsuzóban a diákos ifjúságtól, összeütközik a férfilélek komolyságával vagy inkább komorságával, összeütközik azzal a lélekkel[,] amellyé majd az ő lelke is lesz, amely majd az ő sorsa is lesz. Ez a mélyen emberi történet a sárszegi nyolcadikosokról az ifjúsági kiadásban lerövidült, elhullajtotta a szélesebben analizáló részleteket. Így, kissé pucérabban, még jobban látszik szinte az a tragikum, amely az író elgondolását átfűtötte és amely költőien finom okultság azoknak, a fiataloknak, akik a tanárjukban hajlandók ellenséget látni. Meghatóbb írást kevesebbet olvasni, mint annak a komoly, szigorú, de jósaos tanárnak a történetét, aki elbuktat egy nyolcadikost és miután a fiu szedettvedett cinkosaival egy este véresre veri őt, magányosan küzd ennek a szegyennek minden fájdalmával, mint a megütött szív, tovább dobogna csendesen, de az eset nyilvánosságra kerül s ő nem mer többé emberekkel találkozni, öngyilkos lesz. Az élet szalad tovább, csak egy jó és igaz embert rugott félre az élet lelkiismeretlensége. Az élő egyszerűség nemessége, gyönyörű nyelvi tiszta-

sága és gondossága jellemzi e könyv írói stílusát. Külső formájának szépsége is méltó a regény értékességéhez: pompás a kiállítás. *Jaschik Álmos* illusztrálása: igaz művészmunka. Genius kiadás.¹⁹⁵

A szerzőség mérlegeléséhez közelebb vezethet az ifjúsági változatot a korábbi két kiadáshoz fűző viszonynak a vizsgálata. Ez pedig közel sem egyszerű. Egyfelől úgy tűnik föl, az átdolgozás az első kiadás jobb és a későbbi változtatásoktól még mentes szövege alapján készült¹⁹⁶ – annak ellenére, hogy az 1932-es könyv ugyanúgy a Geniusnál jelent meg, mint az 1929-es kiadás,¹⁹⁷ talán – nem igazolt és nem is teljesen valószínű föltevessel – az utóbbi erősen romlott szövegének is következtében.¹⁹⁸ Másfelől a második kiadás bizonyos javításai – köztük a világosabban tagoló

¹⁹⁵ Pesti Hírlap 1932. dec. 22., 8. A hír kezdetének címként is szolgáló tipográfiai kiemelését ismét elhagytam; az írás ugyan méltatja a regény „nyelvi tisztaságát”, ám a „szélesebben analizáló részeket” elhullajtásáról is szól (Tolnai szótárában az *analizál* és az *analízis* kapott helyet). Ezt az ifjúsági kiadást ismertető-népszerűsítő cikket BALOGH, *Aranysárkány gyerekeknek*, 70. (vö. még 52.) közölte s tulajdonította először Kosztolányinak, egyúttal ismertette az 1935-ös *Összegyűjtött költeményei* kötetnek ezt a könyvet is Kosztolányi művei közt szerepeltető papírborítóját. (*Uo.*, 71.)

¹⁹⁶ Kosztolányi munkamódszerére ilyen esetekben levelezéséből következtethetünk: „Szét kell vágnom, meg kell lapszámoznom, és fel kell ragasztanom.” (KDLev 627. levél, 385.) – írja a *Lánc, lánc, eszterlánc* levonatairól a *Mák* kiadásának előkészületei folyamán. Majd az *Aranysárkány* átdolgozásának évében Tolnai Vilmosnak javasol hasonló: „Hogy a szedőnek sok vesződése lesz a szöveggel, nem tudom elképzelni, mert úgy gondolom, hogy 4 példányt vágsz szét, s azt ragasztod.” (KDLev 1181. levél, 662.)

¹⁹⁷ Más szavakkal: ha belső munka eredménye lenne az átdolgozás, akkor külön magyarázatot igényel, hogy a szerkesztő miért nem a kiadó korábbi szövegét, hanem az első könyvbeli megjelenést vette alapul.

¹⁹⁸ Az ifjúsági átdolgozás „alapszöveg” választása; az ékezet hosszúság jelölésének változása (a kézírás nem mindig egyértelmű, a Pesti Hírlap inkább rövidítő, de az első kiadás ezt korrigáló gyakorlatot követ, majd a második kiadás hiányos betűkészlettel közli a szöveget, míg 1932-ben szinte a mai helyesírásnak megfelelő szövegállapottal találkozunk az olvasó); a kiejtéshez igazodó írásmód földadása (*ucca, mingyárt*); az egybe- és különírás gyakorlatának módosulása – mind olyan tényezők, amelyek arra mutatnak, Kosztolányi nem zárkózott el mereven attól a szövegkiadói habitustól, amely elsősorban helyesírási (de nem nyelvhelyességi) kérdésekben a főnálló nyelvi szokások érvényesítését, az írásmód ennek jegyében történő igazítását szorgalmazta.

központozás mellett különösképpen azok, amelyekre mint Kosztolányihoz köthetőkre főntebb hoztam néhány példát – meg egyeznek az ifjúsági átdolgozás szövegváltozatával. Az egyik, bár kevésbé valószínű eshetőség szerint a gondos szerkesztő-átíró mindkét korábbi kiadást fölhasználta, azokat szinte betűnként összevetve és mérlegelve érvényesítette az új szöveg létrehozásakor. A másik, valószínűbbnek tartható forgatókönyv szerint az első kiadás szövegét a szerkesztő azonos elvekre figyelemmel javította. Kézenfekvő e mögött azonos szerkesztőt látni, legfőképp Kosztolányit, de nem feledve azt, hogy az 1929-es és 1932-es kötetet egyaránt a Genius adta ki, még mindig nem zárható teljesen ki egy azonos belső munkatársat mint közreműködőt föltételező érvelés jogossága.

A kérdés talán legsúlyosabb érvét mégis azok a változtatások adhatják, amelyek jellegükben mind az első, mind a második kiadástól különböznek. Jóllehet a jelentős átírás több rendszeres módosításra a homály fátylát boríthatná, egy irány ettől függetlenül is markánsan előrajzolódik: az idegen szavak nagy mértékű magyarítási törekvése. Nem az az érdekes ebben, hogy pedagógiai célzata is lehetett. Nem is az, hogy Kosztolányi a húszas éveknek egész a végéig még megengedőbb álláspontot képviselt, s talán ezért sem kísérelte meg efféle magyarítást az 1929-es második kiadásban. Azt az összefüggést tartom kiemelendőnek, amely az 1932-es átdolgozás nyelvtisztító hevületét a Pesti Hírlap Nyelvtörénék időben vele egybeeső munkálataival kapcsolja egybe.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Erről már Balogh Tamás is szólt, de Kosztolányi szerzőségét magától értetődőnek véve nem fejtette ki ennek mint a szerzőség („átdolgozóság”) melletti érvnek a lényegét: BALOGH, *Aranyárákány gyerekeknek*, 60–61. Ehhez, magán a már hivatkozott *Nyelvtörén* túl, vö. „*A Pesti Hírlap Nyelvtöré*”. *Ajánék előfizetőinknek, az iskoláknak, a könyvtáraknak, a nemzeti hadseregnek*, Pesti Hírlap 1932. dec. 11., 8; *Karácsonyi ajándékaink*. *A Pesti Hírlap Nagy Naptára és a Pesti Hírlap Nyelvtöré*, Pesti Hírlap 1932. dec. 25., 5; *A Pesti Hírlap Nyelvtöré és a közönség*. *Hóman miniszter levele a Pesti Hírlap főszerkesztőjéhez*, Pesti Hírlap 1933. jan. 15., 11; MÓRA László, *Nemzeti őrsereg*, Pesti Hírlap Vasárnapja 1933. febr. 19., 3–4; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelvtöré*. *Párbeszéd és párbeszéd*, Pesti Hírlap Vasárnapja 1933. febr. 26., 6 (valamint Uő., *Nyelv és lélek*, 183–184). (Az utolsó írásnak Kosztolányi nevesített szerzője, de az első kettőként említett névtelen közlemények szerzőjeként is szóba jöhet mint a *Nyelvtöré* alkotó szerkesztője, illetve a *Naptár*nak is munkatársa. Másfelől

Amit tehát Kosztolányi ekkortájt a nyelvtisztító mozgalom alapvetéseként másokkal közösen kidolgozott, azt mintegy ki is próbálta és a gyakorlatban is valóra váltotta az *Aranysárkány* ifjúsági kiadásában.²⁰⁰

Mindezt figyelembe véve az átdolgozás módja kapcsán előbb harmadikként és negyedikként felsorolt lehetőséget tartom leginkább elképzelhetőnek. Tehát – hozzászámítva a kiadásban hivatalosan is közreműködő szerkesztői munkatárs(ak)at – Balogh Tamáshoz hasonlóan Kosztolányi szerzőségét valószínűsítem. Nincs ugyanis tudomásom olyan bizonyító erejű adatról vagy utalásról, mely világosan megkérdőjelezné a címlapon olvasható név egyszerre hitelesítő és alkotó közreműködését az új szöveg(változat) létrehozatalában.

UTÓHANG A CÍMRŐL

Az *Aranysárkány* cím – magukban a releváns kiadásokban is, a hozzá kapcsolódó dokumentumokat akár figyelmen kívül hagyva – előfordul egybe-, külön- és kötőjellel írva, határozott névelővel és anélkül is. A névelővel ellátott *Az aranysárkány* alak csak az 1932-ben átdolgozott, ifjúsági kiadás illusztrált borítóján fordul elő, és tekintettel arra, hogy a címlapon a névelő nem szerepel,

---

a *Nagy Naptár*at bemutató, arányaiban rövidebb bekezdés két idegen szót is használ: *technika* és *illusztráció*; az előbbi számos magyar megfelelőjét megtaláljuk a *Nyelvőr*ben, s jöllehet az utóbbit épp ebben a formában nem, de az *illusztrál* és *illusztrált* szavakat igen.)

²⁰⁰ Kosztolányi nem követte szolgáiban Tolnai Vilmosnak a *Pesti Hírlap Nyelvőr*-ben közölt *A tiszta magyarság szótára* című magyarító gyűjtését, de az általa használt megfelelők közül nem kevés abban is megtalálható. Ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a levelezés alapján Kosztolányi jószerével társszerzője is volt a *Nyelvőr* eme legterjedelmesebb részének (például KDLev 1174., 1177., 1180., 1182–1183., 1185–1189., 1200., 1202., 1204–1206., 1209–1210. levelek, 657, 659–660, 661, 662–663, 664–666, 670–673, 675–676). Idevág Kosztolányi egy kérdése 1932 nyaráról: „Mit lehetne mondani például [...] *sport* helyett, ami a »sportörület« kapcsolatban is megállja a helyét?” (KDLev 1177. levél, 659.) A szótár végül csak a *sport* szót tartalmazza, s az ifjúsági kiadás elején is maradt a *sportnaárág* összetétel. (ASIfj, 7.)

inkább írható az illusztrátor Jaschik Álmos számlájára, mint Kosztolányiéra. Nehezebb kérdés a mai, egybeírt változat keletkezése, amelyet az 1929-es második kiadás „rögzíti” a szöveg alakulástörténetében.²⁰¹ Annak ellenére, hogy ez a Genius-féle közlés – különösen írásmódját, helyesírását tekintve – bizonytalan szöveget ad, a későbbi ifjúsági kiadás címlapja valójában megerősíti ennek a változatnak a jogosságát. Nem ilyen egyértelmű azonban a nyilvános színrelépése: az első kiadás fedőlapján olvashatjuk, ahol azonban – hasonlóan az 1932-es borítóhoz – akár tévesnek, netalán grafikai okokkal magyarázhatónak is gondolhatjuk. Ráadásul nem is csak azért, mert az első könyvbeli megjelenés címlapján bizony *Arany sárkány* szerepel, két szóban. A címlap tipográfiai megtervezésén túl nem sok érvet találni arra, miért. Ugyanis ennek a kiadásnak a szövegében és ívjelzeteiben az a kötőjeles alak szerepel, amely következetesen *Arany-sárkány* címként állt a Pesti Hírlap-beli közlések élén. És jöllehet a kézirat első lapja hiányzik, szinte bizonyosra vehető, hogy ott is ez a változat szerepelt. A regény címe tehát 1924–1925-ben még minden valószínűséggel *Arany-sárkány* volt, amely talán csak a körülmények összejátszása folytán, tévedések és esetlegességek bonyolult láncolatában forrt egybe, s így, ennek következtében vált valamiféle – azt utólagosan hitelesítő – szerzői szándék részévé.

²⁰¹ Vö. SZILÁGYI, *A tökéletes szöveg illúziója*, 34.